

СЛОВО

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА XVII

БРОЈ

60

ДЕЦЕМБАР
2021.

СЛОВО
НИКШИЋ
ДЕЦЕМБАР, 2021.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: *Језик у коалиционом шроулу* 4

ЈЕЗИК

Драга И. Бојовић: *О разјоворној фразеолоји* 15

Јелена Газдић: *Цртице из животоа Саве Мркаља и
осврћ на његов допринос реформи
српској језика и писма* 22

Ђуро Шушњић: *Наоружани језик* 29

БЕЛЕТРИСТИКА

Милутин Мићовић: *поезија* 43

Андрија Радуловић: *поезија* 55

Сава Радуловић: *поезија* 65

Радомир Батуран *Урвеник* 68

Јанко Јелић: *Бидон* 76

Горан Јовановић: *Слике* 80

Бојан Рајевић: *афоризми* 85

ПРЕВОДИ

Евгениј Чигрин: *поезија* 88

Михаил Зарубин: *По дрва*..... 101

ИСТРАЖИВАЊА

Милош Вукићевић: <i>Мојиви неизостајања из боја у Вуковом Косовском епу и Њеишевом Горском вијенцу</i>	107
Предраг Живковић: <i>Како остварити иницијацијски период бића?</i>	119
Радослав Милошевић: <i>Њеишева космологија</i>	131
Горан Ж. Комар: <i>Епиграфски прилози из Горње Подриња, Љубиња, Требиња, Билеће и Неума</i>	147
Милорад П. Радусиновић: <i>Неколико шексова из старијих руских часописа</i>	168

ЕСЕЈ

Душко Певуља: <i>Књижевни државник</i>	189
Комнен Бећировић: <i>Сумрак Ловћена као сумрак разума</i>	195
Војислав Будо Гледич: <i>Пјесничка инспирација Николе Тесле</i>	204
Спиридон Булатовић: <i>Земља за уком</i>	215

КРИТИКА

Веселин Матовић: <i>Да се бездне мрачне освијетле</i>	221
Душко Певуља: <i>Саласје бића и језика</i>	227
Будимир Дубак: <i>Речити говор Нијемих говорника</i>	230
Александра Петрић: <i>Скулптура мора бити цијела лијепа</i>	234
Ружица Комар: <i>Добројом прошив фантасике зла</i>	240

ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ

Бранислав Петрић: *Скулптуре*

Веселин МАТОВИЋ

ЈЕЗИК У КОАЛИЦИОНОМ ТРОУГЛУ

Творци актуелног црногорског Устава никада нијесу разјаснили на основу којих су критеријума тзв. црногорски језик прогласили „службеним“, а српски смјестили међу језике „у службеној употреби“, заправо – у групацију језика „мањинских народа“ и мањинских националних заједница, нити су било гдје дефинисали (ни категоријално ни функционално) пој-мове „службени језик“ и „језик у службеној употреби“, нити су било како прецизирали њихову статусну диференцијацију. Рецимо, нико још не зна када је, у којим ситуацијама, српски језик, на основу додијеленог му уставног статуса, у „службеној“ употреби а када то није..

Па ипак, на основу такве, правно, логички и семантички неартикулисане уставне одредбе, у ствари, политичке директиве, услиједиле су измјене законā из области образовања у којима се тзв. црногорски језик установљава као наставни језик у школама а, сходно томе, именује се и главни наставни предмет, прво као „црногорски језик и књижевност“ (2010), а затим, по наводном споразуму врха сада већ бившег режима с лидерима тадашње опозиције (2011), као „црногорски-српски, босански и хрватски језик и књижевност“. Након тога, име српског језика напрасно нестаје не само из тако успостављеног имена наставног предмета него уопште – из рјечника школске омладине. Закон језичке економичности учинио је да се у говорној комуникацији то смишљено недомишљено (вишечлано) именовање веома брзо поједностави и сведе само на његов први члан. Исто се дешавало и када је наставни предмет „српски језик и књижевност“ преименован (2004) у „матерњи језик“ (са додацима у загради), тако да већ одавно у говорној пракси младих генерација, али све више и у писаној форми (у

медијима и администрацији), егзистира само „црногорски“ или, по инерцији из претходног периода, „матерњи“ језик, као име наставног предмета, али све више и као име наставног језика. То поједностављење прешло је у навiku, чак и дјеци изричитих заступника српског језичког именовања, и постало главна подршка злоћудној замисли бившег режима да злоупотребом образовног система име српског језика истисне из овдашње јавне свијести. Једна навика, сто одвика, каже народна пословица.

Процес потискивања српског језичког идентитета у овдашњем школском систему, као, уосталом, и у свим другим просторима, попримио културоцидне размјере. Година за годином, генерација за генерацијом – није далеко вријеме када ће (ако се тај процес неким чудом што прије не заустави), име српског језика нестати не само из вокабулара него и из памћења будућих генерација.

Истина, извјестан број његових заступника на јавној, политичкој и медијској сцени, нашао се, након пада режима, на другоразредним функцијама у државној управи, што код једног броја грађана, углавно страначки активираних, ствара илузију о слободи, али, тиме се статус имена српског језика није промијенио. Неће се ни промијенити, све док се не промијени име наставног предмета, у крајњем – и уставна одредба којом би се српском, као једином „лингвистичком“ језику у Црној Гори (осим мањинских албанског и ромског) вратило достојанство службеног језика! Напротив, иако је тзв. језичко питање већ двадесет година најактивније конфликтно жариште у по много чему поларизованом црногорском друштву, оно је, након пада бившег режима, одједном постало табу тема. О њему нико од званичника нове власти ниједне ријечи досад није казао, ни у Парламенту ни у медијима, премда се оно налази међу најважнијим тачкама у програмима неколико владајућих странака. Но томе се не треба чудити. Режим јесте поражен, али је преживјела његова етнонационална концепција црногорског идентитета, најотровнија замисао која се икада појавила на овим просторима, и која је од Црне Горе направила једно од најконфликтнијих друштава у Европи.

Она и даље има не само значајну већину у Парламенту (најмање 44, од укупно 81 посланика), него је и вишеструко заштићена, опуномоћена и активирана у све просторе друштвеног живота, највишим правним актом државе, коме је нова

власт унапријед обећала досљедно поштовање, наглашавајући да неће покретати било какве иницијативе у циљу измјене његових одредби које се односе на тзв. идентитетска питања. Тиме је, у ствари, прихватила и ту концепцију, као оквир у коме се може и смије кретати.

Само под тим условом могла се формирати трочлана постизборна коалиција са странком из супротног идеолошког простора, која се ставила на страну противника бившег режима и омогућила његово рушење, иако је сама заступник његове државне и културне идеологије, односно новоцрногорске идентитетске концепције. И сад је, премда у новом политичко-идеолошком контексту, настоји безусловно очувати, насупрот тежњи и амбицијā друге двије стране коалиционог троугла, а који, видимо, зато бива све лабавији, извитоперује се и разглављује, док се у једном моменту сасвим не распучи.

Заправо, она се ту нашла на двоструком задатку: да омогући демонтажу испужене сатрапије Мила Ђукановића, али и да притом амортизује снагу пробуђене српске националне свијести Црногораца, односно духовну енергију литија која је прострујала цијелим православним свијетом и која би могла да Црну Гору отме из евроамеричког геостратешког и колонијалног загрљаја, што се, наравно, није смјело допустити.

Пад ДПС режима и формирање тзв. нестраначке односно „експертске“ владе био је једини начин да се та опасност отклони. У ствари, оно што се десило након августовских избора, јесте била побједа над бившим режимом и ослобођење од његове диктатуре, али не и побједа демократије, како то неке политичке странке славодобитно прокламују. Црна Гора и даље је остала протекторат запада као што је и била, без права да сама, на основу изборне воље грађана успоставља своју управу. А да ће тако бити и убудуће, показао је скорашњи долазак америчког изасланика Ескобара „да прегледа у младежи зубе“, који ће без имало околишења, па и дипломатске тактике, саопштити ко је у Црној Гори њихов савезник а ко то и због чега не може бити. Другим ријечима: ко може а ко не може вршити власт у Црној Гори, па ма шта народ о томе мислио. Разумије се, у питању су политичке странке са највећим утицајем у бирачком тијелу српске идентитетске оријентације. Зебњу од пробуђеног српског живца у црногорском бићу, изасланик ће посебно испољити сугестијом да се не оба-

ви попис становништва, који би, наводно, „могао подстаћи националистичке тензије“.

Право рећи, прошлогодишња побједа антирежимских политичких странака и није била њихова побједа, што не значи да је оне нијесу заслужиле и да се нијесу истински ангажовале да до ње дође. Ипак, режим је стицајем околности, срушила спонтана народна побуна, каналисана у величанствене црквене литије, а политичким странкама припало је, на основу изборних резултата, право да преузму извршну власт из руку пораженог ДПС режима. Да је то стварно била њихова побједа, оне не би биле у ситуацији да пристану на тзв. нестраначку, тј. „ничију“ владу, која је самим тим спућена на првом степену, прије него је и закорачила на пиједестал власти.

А тај пиједестал, испоставило се, био је клецав, страначким сујетама нагрижен треножац, с једном ногом увијек напаклеку. Зато се не треба чудити зашто је неко, таквој и на таквом ослопцу једвадржећој власти, унапријед одмјерио шта је дозвољено а шта није дозвољено чинити. Дозвољено је, на примјер, рушити и компромитовати бивши режим и његову клептократско-коруптивну и кримогену хоботинцу, евентуално – и процесуирати неке његове доглавнике, дозвољено је извршири реформе правосуђа по условима за чланство у ЕУ и сл., али није дозвољено дирнути у идеолошко-политичку конструкцију „суверене и независне“, тј. „грађанске“, Црне Горе (измјештене из њеног природног културног и духовног простора, из њене историјске реалности, у „нови цивилизацијски круг“), суверене и независне“ само од свог културолошког наслеђа и памћења, коју је, по инструкцијама евроатлантских уредника Балкана, успоставио бивши режим. Дозвољено је запошљавање припадницима и симпатизерима српских политичких странака (додуше, са страначким пропусницама), чак и на значајним руководећим мјестима (тзв. запошљавање по дубини), али тамо гдје њихов утицај не може угрозити новоцрногорску идентитетску концепцију, засновану на двијема химерама: твз. црногорском језику и тзв. ЦПЦ, али улазак у владу њиховим страначким лидерима није дозвољен. Дозвољена је измјена „јакобинског“ Закона о слободи вјероисповијести, познатог као Закон о отимању црквене имовине, али увести било какав облик вјерске наставе у школама, или држа-

ти у просторијама државних институција, школама и установама, икону Св. Саве, није дозвољено. Није дозвољено укинути финансирање из државног буџета Факултета за црногорски језик, идеолошко-политичке испоставе бившег режима, која годинама функционише ван образовног и правног система Црне Горе. Није дозвољено сумњати у дириговане истине о ратовима на просторима бивше Југославије, о Сребреници, „Олији“, о Косову. Није дозвољено, укинути санкције Русији, није дозвољено повући признање лажне државе Косово, није дозвољено не извршити било коју директиву Сјевероатлантског савеза (не подржати тзв. *Кримску илациформу*, на примјер), или га оптужити за злочине током тромјесечног бомбардовања Савезне Републике Југославије. Није дозвољено тражити правду за мученике из Лоре, није дозвољено донијети било какав закон у Парламенту без одобрења европских комесара и уредника, није дозвољено не устати на химну са стиховима фашисте Секуле Дрљевића, није дозвољено отворити комунистичке јаме и сахранити жртве партизанских кабадахија из Другог свјетског рата, није дозвољено промијенити називе школа и улица које носе њихова имена... Није дозвољено братимљење Црне Горе са Републиком Српском и Републиком Србијом!

Да ли ће бити дозвољен попис становништва или ће фингирани резултати са пописа из 2011, остати залеђени још коју деценију, и да ли ће се мијењати наставни програми и уџбеници за језик и књижевност, или ће се и даље у Црној Гори српски језик учити на тзв. црногорском и из уџбеника за тзв. црногорски језик, остаје нам да видимо.

Спласнуло је институционално насиље над заступницима српског националног и језичког идентитета. Они полако, из дугогодишње полуилегале и медијских запећака, улазе у државне културне институције, да покажу своје креативне потенцијале, али име српског језика из монтењегринских уставно-правних шкрка није ослобођено! Спријечено је отимање храмова и прогон СПЦ, али вратити Његошеву капелу „на свештени основ“ који јој је Његош поставио а његове мошти похранити на мјесту које је он одабрао, то није дозвољено!

Збир свих ових забрана јесте неријешено језичко питање. Без његовог рјешења не може бити неопходне темељне реформе образовног система, а опет, без такве реформе нема ни друштвеног преображаја, како у моралном, духовном и културном, тако и у социо-економском и сваком другом по-

гледу. Таква реформа подразумијевала би, прије свега, добре наставне програме и уџбенике, а њих је немогуће сачинити ако се не промијени име наставног језика у школама, сходно томе, и име наставног предмета у оквиру кога се он изучава. Наравно, без те промјене не може бити ни националног саморазумијевања, као предуслова народне слоге и здраве стваралачке утакмице, односно изградње и подизања јавне свијести да под овим и оваквим забранама, Црна Гора не може бити ни слободна ни суверена држава.

Међутим, након, ипак неочекиваног пораза бившег режима, челници побједничких изборних листа („тројица лидера“) обавезали су се напречац склопљеним трипартитним споразумом о принципима за формирање владе, да ће, „нова демократска“ власт све ове забране досљедно поштовати. Споразум је, склопљен, изгледа, без знања и консултација са најмоћнијом чланицом на њему успостављене тријархије, а да иронија буде већа, први га је потписао носилац њене изборне листе.

У питању је акт којим се снажно потврђује и афирмише политичко-идеолошка концепција бившег режима. Четири његове носеће објаве (остале су уобичајене страначке фразе) не само што су у супротности са вољом и очекивањима грађана који су гласали његове обретнике, него је због сваке од њих народ својевремено излазио на улице, трпио батине и гутао сузавац. Ево, као изгледа тај ДПС бревијар: прво, „nova demokratska vlast (ће) jačati i unapređivati saradnju sa NATO savezom“ (*жесџоке демонсџрације на Цеџињу, џроџив уласка Ц. Горе у НАТО, 28. аџрила, 2017*); друго, „nova demokratska vlast неће pokretati postupak za povlačenje priznanja Kosova“ (*жесџоке демонсџрације џред Скуџиџиџином, џроџив џризнања Косова, 22. фебруара, 2008*); треће, „nova demokratska vlast неће pokretati nikakve inicijative ili postupke s ciljem izmjene državne zastave, grba i himne Crne Gore“ (*џроџесџиџи у више наврџаџа, све од 2004. до великих лиџиџа, 2020, дијелом и збоџ засџаве али џосебно збоџ химне са сџиџховима С. Дрљевића*); четврто, Боже мој, „nova demokratska vlast (ће) poštovati Ustav Crne Gore“ (*свакодневне џроџесџине шеџње у Никшићу, збоџ џреименовања језика и оџиџуџиџања џрофесора, од сеџџембра 2004. до 27. јануара 2005*). Иако дјелује наивно, скоро бесмислено, ово је, у ствари, кључна порука, шифра за разумијевање данашње црногорске загонетке. Зашто би се било која влада обавезивала да ће поштовати устав своје државе уколико је тај

устав израз воље њених грађана? Устав се, наравно, мора поштовати (то се подразумијева), али се устав може и мијењати, ако се у неком моменту покаже да није усаглашан са друштвеном стварношћу. Садашњи црногорски Устав, свакако то није, по много чему, и незадовољство неким његовим одредбама, посебно оним које се односе на питање службеног језика, траје све од његовог доношења, а посебно се испољило у литијама, као најмасовнијем и свеопштем изразу народног незадовољства (2019-2020). Наводно узгредним и непотребним истицањем да ће нова власт поштовати Устав, и поред све његове упитности, хтјело се нагласити да се неће поштовати народна воља, и да Црна Гора мора остати онаква каквом ју је програмирао бивши ДПС режим са својим спољним уредницима!

У ствари, цијели тај ултимативни документ није друго до у неколико објава компримован тестамент бившег режима, и овјерен потписима његових наследника. И сад, након толико ломова и утрошене народне енергије да се Црна Гора врати својој историјској реалности, то је за нову демократску власт „свето писмо и закон“, како недавно изјави предсједник Парламента, заклињући се, с трепетном преданошћу, америчком изасланику Габријелу Ескобару, да „он и његов тим никада ни по коју цијену неће од њега одустати“!

Није овдје питање да ли нова власт тежи да успостави правну државу, него на каквој основи, на каквом вриједносном систему се то настоји остварити. Нажалост, како видимо, према наступа с флоскулама о грађанској држави и европским вриједностима, борби против корупције и криминала, итд., нова власт остаје доследна етнонационалној концепцији бившег режима, закључаној у постојећем Уставу, којим је, на основу етногенетског експеримента „стварања новог човјека у новој Црној Гори“, установљена правна сегрегација над заступницима имена српског језика, иако су они у тренутку његове објаве чинили двије трећине укупног становништва новостворене државе. Однос према том расколничком закону један је од основних параметара за распознавање не само геополитичке него и виједносне оријентације како политичких партија и других организација тако и појединаца. Једноставно – онај ко је против промјене Миловог Устава на Миловом је путу, макар Мила извео на губилиште!

Наравно, сви знамо да сада нема могућности за промјену Устава, „најтврђег“ (најтеже промјењивог) Устава у Европи, како кажу правници, али то није разлог да га сматрамо „светим писмом“ и да одустајемо од захтјева за његовом промјеном.

Зато би, пошто се ради о најосјетљивијем државном и политичком питању, које је исходиште свих наших подјела и неспоразума, па и свеукупне наше социјалне деструкције, било коректно када би г. Предсједник, управо с позиције челника законодавне власти, коначно објелоданио експлицитан став, свој и „свог тима“, о статусу имена српског језика у преторском едикту Мила Ђукановића, који овако предано дивинизује.

Да не буде: земља се тресла, а оно – жаба из прегријаног Миловог лонца прескочила у Алексину фритезу.

ЈЕЗИК

ЈЕЗИК

Драга И. БОЈОВИЋ:
О разјоворној фразеолоији

Јелена ГАЗДИЋ: *Црпцице из живоиѡа
Саве Мркаља и осврћ на њејов
дојринос реформи српској језика и иисма*

Ђуро ШУШЊИЋ:
Наоружани језик

Драга И. БОЈОВИЋ¹

О РАЗГОВОРНОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ

У раду је ријеч о два аспекта фразеологије српског језика: дијалекатском и регионалном. Први се тиче фразеолошког слоја дијалекатске територије, а други специфичности тог једног истог дијалекатског простора, на примјер разговорне фразеологије сеоског краја или града. Корпус за изучавање је фразеологија народних говора Црне Горе који се традиционално структурно дијеле на два типа: прогресивни (источно-херцеговачки) и архаични (зетско-рашки), који се протежу изван граница Црне Горе. Структурне разлике се првенствено тичу акцентуације и граматичке структуре, али за регионалне варијанте оне немају пресудно значење.

Фразеологизме разматрамо у контексту народног, разговорног језика са становишта настанка, прецизније поријекла које је у вези са регионалним аспектом. У центру пажње је лексички аспект фразеологизама и сходно томе семантизација разговорних фразеологизама, као и стилистички аспект разговорне фразеологије. На фразеолошком материјалу говора Црне Горе и лексичких речника у којима су забиљежене и ове јединице, истражује се значење фразеолошких јединица. То питање је од изузетног значаја јер доприноси пуноћи експлицирања садржаја фразеолошких јединица и правилном поимању те јединице.

Кључне ријечи: фразеолошка јединица, дијалектски аспект, регионални аспект, семантика фразеолошке јединице

0. Дилема опсега и граница предмета проучавања фразеологије коначно је затворена у *Фразеологији Горској вијенца* Ане Пејановић (Пејановић 2010:10) подјелом на фразеолошке жанрове, као и подјеле на фразеологизме у ширем и ужем сми-

¹ dragabojovic@t-com.me

слу, па нам се у том погледу показује као најприхватљивији термин фразеолошка јединица, без обзира о ком жанру се ради. Занимање за фразеологију као дисциплину која у себе укључује све језичке нивое и представља поље изучавања и лингвистичке стилистике и стилистике, не престаје. Поготово је присутно занимање за дијалектску фразеологију, која заправо и представља извор фразеологије. Проблем семантизације фразеолошких јединица је једно од најважнијих теоријских питања у теорији фразеологије, сложеност описа значења дијалекатске фразеолошке јединице огледа се у реалној говорној употреби, јер се фразеолошка јединица налази у семантичкој и у граматичкој вези са окружењем. Лексичко значење је у вези са граматичком карактеристиком самог фразеологизма: лексичко значење фразеолошке јединице према окружењу може се одредити узимајући у обзир с каквим ријечима се може slagати фразеологизам, и како се слаже с њима. Фразеологија је повезана не само с лексичким него и граматичким нивоом језика и стога је фразеолошки материјал неопходно изучавати сходно „граматици говора“: структура чува старије, конзервисано стање, нестало стање из језика, одражава „граматички“ условљену архаичност, нпр.: ...па да је девет доста, девеђеда, Дневи, ноћи...).

0.1. Упоређивање дијалекатских и фразеолошких јединица књижевног језика у категоријалним односима не даје основа да се говори о постојању разлике; у дијалекатској фразеологији, као књижевној, издвајају се супстантивни, глаголски, придјевске, прилошке и др. јединице. (Лавров 1992, 18-19). Већина истраживача закључује да фразеолошке јединице говора и књижевног језика имају исту лексичко-граматичку организацију (Орел 1973:69). Та теза се не односи на разматрани проблем, уколико аутор под термином „лексичко-граматичка организација“ подразумева структуру дијалекатских фразеологизама (Кобелева 2007:36).

Овдје ћемо само истаћи прихватљиво полазиште у одређењу карактеризације дијалекатског фразеологизма, а то је заправо исто полазиште које важи и за дијалекатску лексику и лексикографски рад на њој. С обзиром на то да се дијалекатском лексиком сматра укупност лингвистичког инвентара, са свим фонолошким, морфолошким, творбеним и семантичким карактеристикама присутним у једном ненормираном идиому, без обзира на степен његове сродности са нормираним, при-

родно се намеће закључак да су дијалекатски фразеологизми управо они који у својој структури садрже ове елементе. Постојање дијалексеме је обиљежје дијалекатског, нпр.: Ко да му је остало од девет ђедова. С обзиром на то да се тиче дијалекатске територије дијалекатска фразеологија има и различито граматичко-категоријално значење од фразеологије књижевног језика, сходно њеном говорном аспекту. Примјере смо узели из рјечника лексике народних говора: Ускочког речника (УР, Станић 1990), Рјечника говора Зете (РГЗ, Башановић-Чечовић 2010) и Рјечника говора околине Мојковца (РГОМ, Ристић 2010). У њима су у вези с неким лексемама забиљежене фразеолошке јединице, а примјери су дати под одредницом израз, што је и природно за ову врсту рјечника и присутно ј описивање значења кроз тзв. индиферентне облике.

0.1.1. Регионално у фразеологији условљено је различитим специфичностима слоја једног истог дијалекатског простора, на примјер разговорне фразеологије сеоског краја, или чак града, нпр.: Ко манита Ојдана/Мера (Дигла се ко манита Ојдана/манита Мера); Паре те (с)нашле, Развијен ко сталак за инфузију; Побожан ко студент уочи испита, итд.

Прве двије фразеолошке јединице су варијантног типа који се односи на властито име, тј. одређену особу која персонализује врсту понашања (махнитост), а употреба једне или друге фразеолошке јединице може бити територијално условљена. Остале три фразеолошке јединице су урбане провенијенције, а употреба им је условљена типом жаргона.

За етимологију многих фразеологизама тј. за сагледавање историјске перспективе релевантна је зависност од географских, етнографских, социокултурних и других факата. Управо ти факти, тј. фолклорни и други елементи карактеришу регионално у фразеологији.

Поријекло и форма фразеологизма могу бити условљени и географском особеношћу краја. На примјер, фразеологизам Развијен ка коза у кољено, у значењу неразвијен, тј. слабо развијен могао је настати на подручју гдје се гаје козе, а с обзиром на његову граматичку структуру и значење указује на територијалну ограниченост, као и сужену употребу.

Избор одређене лексеме у структурно истој форми фразеолошке јединице може бити условљен начином живота и „погледом на свијет“ на одређеној територији.

У Рјечнику говора Зете под одредницом кокот (пијета-о) забиљежена је јединица да се неће кокотом орати у изр.: Идем вала да се неће кокотом орати. Идем па нека буде шта буде. Идем ма шта се десило.

На сјеверу Црне Горе забиљежили смо: Идем па кад би се козом орало, у истом значењу.

Избор лексеме у структурно истим фразеологизмима може бити условљен и варирањем особина изражених фразеолошком јединицом на одређеној територији, али и релативном ограниченошћу простирања одређене лексеме.

Уз одредницу кантињела (дужа дрвена летва кровне конструкције која служи као подлога за цријеп) имамо и израз: Фале му двије кантињеле у главу, за онога који је неразуман, глуп.-Богоми би река да њему фале двије кантињеле у главу (РГЗ). Лексема кантињела, романског поријекла, карактеристична је за јужније говоре Црне Горе. У сјеверном дијелу Црне Горе преовладава: Фали му (добра даска/једна даска) у главу /у глави и каже се за онога ко је сулуд.

У Рјечнику говора Зете забиљежено је и: Фал'и му је-(д)на даска у главу за онога ко је сулуд. Ће нађе њега да послушаш нијесу ти испал'е па да не видиш да му фал'и је(д)на даска у главу.

Одређене форме су карактеристика одређених регија, лексеме или синтагматски спојеви не морају бити регионално маркирани: Нпр. у РГЗ имамо: сибијан божи у функцији прилог за количину веома много, безброј. – Има га на нашем имању сибијан божи, но му (ј)е слађе да узме о(д) другога; страс божа у функцији прилога за количину, веома много. – Срби ме нос страс божа. У сјеверним дјеловима Црне Горе у функцији прилога за количину (веома много), забиљежили смо другачију фразеолошку форму: *божи весак* (Има, родило је, божи весак, нпр. шљива, ораха...).

0.1.2. Разговорна фразеологија има своје особености које су везане за квантитативну предност одређеног типа фразеолошких јединица. На примјер, примјетно је, и то не само у рјечницима, већ и живом разговорном језику да има велики број фразеологизама с компонентом *Боi* у основи. То на одређен начин говори о значају и улози овог појма у животу народа. Употреба варира од контекста неформалног разговора до разговора „вишег“ нивоа.

У Ускочком речнику је збиљежено: *Боја Јокина* (УР) врага, ђавола... Виђећеш ти бога Јокина (УР). Бог га ћулумисо 1) нека га однесе сто ђавола, 2) приглуп. (УР).

Честа је и форма клетви, специфичних значења: *Бої ше молово*. *Бої ше мазо*. *Бої ја наїрдио*. *Бої ја чокио*, које су широко распрострањене.

2. Дијалекатска и регионална фразеологија настају у живом народном говору и то је њихов разговорни аспект. У разговорне фраземе спада и велики дио устаљених обрта који имају изражену експресивност, проистеклу из њихове метафоричности, нпр.: *Преливаїи из шуйљеї у љразно*; *С коња на мартарца*, и форме којима се изражава и појачава *неїаїиивна оцјена*: *свучена будала*; *нико и нишиїа*; *нико и никоїовић*. У групу разговорних фразема могу се издвојити и таутолошки изрази: *мркли мрак*, *будала будаласїа*, *блеса блесава*, *бленїо бленїа-ви*, *јад јадни*...

Фразеолошки обрти у простом говору, неформалној комуникацији имају нижи стилистички карактер, него разговорни: нпр. идиоми који припадају семантичком пољу ђаво: *Ђаво ће ја знаїи*, *Ђаво ја/ше однио*; *Ђаво мако/мака*, *Ђаво дио*; *Ђавоља љосла*; *Ко љразна воденица*. Карактерише их и изражена емотивност: *Налеш ше било/не било*. *Анаше ше маїше било*. *Не било (у)рока*; *не знам да ме убијеш*...

Степен употребљивости зависи и од стилистичке обојености фразема. Употребљавају се фамилијарном опхођењу и имају снижен стилистички ефекат, нпр. *Ко љрсїом у ї....* У основи фразеологизми простог, неформалног говора настају у резултату метафоричке трансформације слободних синтагми.

Разматрање фразеологизама с тачке посматрања њихове везе са ситуацијом општења дозвољава да се освијетли још један поглед на класификацију, који није присутан у традиционалним описима. Тако су идиоми *Боже избави*, *Боже љомози*, везани за конкретну говорну ситуацију општења. Односност на ситуацију општења указује на дискурзивну зависност идиома, као што је на примјер *Сїарос није радос*, поријеклом из руског језика. Карактеристика идиома *Сїарос није радос*, према чисто семантичким параметрима (однос према семантичком пољу старост) показује се недовољним за описивање његове дискурзивне функције. Лако се то уочава када с упореде други идиоми са овим - *једном ноїом у їробу*, нпр. Показује се да је ово идиом с деиктичким изразом, тј сврстава их у посе-

бну класу идиома, који се дијеле према другим параметрима, а не структурним и семантичким.

На другој страни идиоми *Бої у њомоћ, Који ње вјештар донио? Које су ње виле донијеле?* је перформативни, изражава говорни акт жеље и самим тим је по одређењу везан за конкретну ситуацију. Такви идиоми се могу назвати говорним формулама (Баранов, Добровольский 2008:78-81). Говорне формуле су идиоми различитих говорних типова (првенствено завршен исказ) са фиксираном илокативном снагом или одрђеном илокативном карактеристиком говорног израза.

3. И да закључимо. Разговорна фразеологија, њени различити аспекти проучавања, представљају неисцрпан извор за истраживање. На првом мјесту неопходно је урадити њихов попис и колико је могуће више забиљежити ситуације њихове употребе.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Баранов, Добровольский 2008: Баранов А. Н., Добровольский Д. О., *Аспекти теории фразеологии*, Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова. Москва.

Башановић-Чечовић 2010: Јелена Башановић-Чечовић, *Рјечник њовора Зење*, Подгорица: ЦАНУ. (Рјечници 6).

Кобелева 2007: И. А. Кобелева, *Русская диалектная фразеология: грамматический аспект, (на материале словарей њоворов Русскоїо Севера)*, Санкт-Петербург: Наука.

Орел 1973: Орел М. В. *К вопросу об изучении диалектной фразеологии*, Вопросы языкознания в сибирской диалектологии, Труды Томского гос. ун-та им. В. В. Куйбишева. Т. 84. Выпуск 3. Томск.

Пејановић 2010: Ана Пејановић, *Фразеологија Горскої вијенца*, Подгорица: ЦАНУ

Ристић 2010: Данијела Ристић, *Рјечник њовора околине Мојковца*, Подгорица: ЦАНУ.

Станић 1990: Милија Станић, *Ускочки речник I-II*, Београд: Научна књига.

РЕЗИЈОМЕ

Драга И. Бойович

Кафедра сербског језика и литературе

Филолошког факултета Никшич

ФРАЗЕОЛОГИЈА РАЗГОВОРНОЈ РЕЧИ: ДИАЛЕКТНИЈ И РЕГИОНАЛНИЈ АСПЕКТИ

В данној раду нами проведено истраживање двају аспекта разговорној фразеологији: диалектниј и регионалниј. Првиј се тиче фразеолошког плана диалектној територији, а другиј – особености једног и тог же диалектног простора. Вышеуказанно дозвољава нам говорити о варијантности фразеолошких јединица, територијално обусловљених.

Корпус за истраживање састоји се из фразеолошких народних говора Црногории, по својој структури традиционално раздијелених на два типа: прогресивниј (источногерцеговинскиј) архаичниј (зетско-рашкиј), које постоје и изван Црногории. Структурне разлике, пре свега, примећују се у систему ударених и граматичкој структури, али за регионалне варијанте они не имају суштине значаја.

В данној раду нами проведено анализирање фразеолошких јединица у контексту народног говора и разговорној речи, из перспективе њиховог порекла, повезаног са регионалним аспектом. У центру пажње лексичкиј аспект фразеолошких јединица и семантика разговорних фразеолошких јединица, али такође и њихов стилскиј аспект. Важност истраживања овог питања састоји се у откривању садржаја фразеолошких јединица и њиховог тачног разумевања.

Кључне речи: фразеолошка јединица, разговорна фразеологија, диалектниј аспект, регионалниј аспект, семантика фразеолошких јединица.

ЦРТИЦЕ ИЗ ЖИВОТА САВЕ МРКАЉА И ОСВРТ НА ЊЕГОВ ДОПРИНОС РЕФОРМИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА

Сава Мркаљ је био један од најученијих Срба с почетка 19. вијека, у литератури често називан генијем и страдалником. Овај знаменити Крајишник је био, и још увијек јесте и биће, предмет интересовања многих познатих научника, лингвиста, књижевника, књижевних критичара, историчара, теолога и других. Овом приликом подсјетићемо се неких детаља из његовог живота и његових заслуга за реформу ћирилице.

Многи подаци из Мркаљеве биографије су до данас неразјашњени, на шта указују и аутори који су се бавили његовим животом (Гојко Николиш, Вукосава Опачић-Лековић, Жарко Ружић). Зна се да је рођен у Ласињском Сјеничаку (1872. или 1873. године), у засеоку Мркаљи, на Кордуну, а да је умро 24. августа 1833. у Бечу. Срби на тадашњој војној граници, окружени двијема освајачким царевинама, били су константно приправни за рат. Тешко да су у таквим условима могли бити посвећени културном и духовном уздизању, а притом су били удаљени од свог националног језгра које је остало далеко на истоку. Крајишници су служили „као резервоар најбоље војске за најудаљенија аустријска ратишта“ (Николиш 1980: 16). „Срби у Хрватској су једину везу са српством имали преко слабашног православља, потиснутог насилним унијаћењем“, а „граничарске повластице су стварале илузију о слободи“. (Николиш 1980: 16). Тако запуштена посна земља изнедрила је једног „лингвистичког генија“ какав је био Сава Мркаљ. Као и многи наши великани, попут Тесле и Пупина, тако ни Мркаљ није могао развијати свој таленат и продубљивати своје знање у средини гдје су једина духовна средишта били манастири и црквене школе у којима општи ниво образовања и просвећености није задовољавао његову духовну глад.

Према доступним подацима, Сава је као одликаш 1799. завршио Клерикалну школу за образовање будућих свештеника у Плашком, и исте године постао је учитељ у славеносрпској школи у Госпићу, у којој је био млађи од својих ученика. Нередовна плата, власт која одводи ђаке у војну службу, непоштовање од стране неких ученика (међу њима је било и старијих од учитеља), утицали су на то да Мркаљ убрзо напусти посао. Школовање је наставио (1803. и 1804) у Загребу, тамошњој Архигимназији, у којој су ученици имали између 13 и 17 година, а Сава 21 (и овдје је био еминенс – одличан из свих предмета). Био је уписан као полазник „вјере грчке, не унијатске“, а средства за живот је обезбјеђивао подучавајући ђаке. Студирао је филозофију на Краљевској академији у Загребу. Говорио је њемачки, француски, рускословенски, служио се грчким, латинским и хебрејским језиком. Међутим, драстичне социјалне разлике, тежак положај граничарских момака у друштву карловачких пургера (из фрањевачких и језуитских школа), и жеља за даљим школовањем, утицали су на то да се Сава Мркаљ запути у Пешту (Николиш 1980: 35), гдје је од 1807. до 1810. године студирао филозофију и математику. У Пешти се упознао са Вуком Карацићем, Луком Миловановим и многим ученим Србима, и од тог момента постао је свјестан и свог националног бића, па ће и његова дјелатност бити усмјерана на ползу српског народа и књижевства (Николиш 1980: 17).

Са 27 година, 1810, објавио је у Будиму *Сало дебелоја јера либо азбукојроџрес*. У то вријеме у српској књижевности била су присутна четири типа књижевног језика, тј. књижевно-језичка израза – српкословенски, народни, рускословенски и славеносрпски. У азбуци су постојала слова која нису имала никакву гласовну вриједност, а било је и оних гласова у језику који нису имали одговарајући знак. С обзиром на очигледну азбучну нефункционалност и произвољност у употреби језика и писма, Мркаљева књига је дошла у прави час, иако је и до 1810. године било више српских аутора који су се донекле бавили реформом српске азбуке.

Међу овима су били: Захарија Орфелин (1767, 1768), Емануил Јанковић (1789), Стефан Стратимировић (1800), Лукијан Мушицки (1800), Атанасије Стојковић, Павле Соларић (1808, 1809)... Они су се бавили тражењем начина за означавање најчешће сугласника *ђ*, *ћ*, као

и консонаната *љ*, *њ* и *ј*, али често *нису водили рачуна о доследној њрими* својих нових граfiјских решења на све положаје у речи где се јављају поменути консонанти. Такав њихов поступак није водио ка целовитој реформи српске ћирилице већ ка делимичној (Младеновић 2010: 313).

У *Салу дебелоја јера* Сава је заправо направио револуционарни корак ка реформи наше азбуке. Између осталог, истакао да је у језику потребно само онолико писмена колико има гласова. Мркаљ је реформисао црквену ћирилицу избацивши из ње сувишна писмена и сводећи је на 29 графема које је у почетку и Вук преузео додајући касније сугласник <џ>. „Да није било таквог Мркаља, ко зна да ли би било таквог Вука“, с правом се пита Младеновић (Младеновић 2010: 320).

Мркаљ се у својој реформи заправо залагао за принцип једно слово један глас, али то до краја није спровео. У његовој азбуци је било 25 таквих слова, која он назива *јединозвучним* или *јросћим*. Како примјећује Симић (2011: 15), такво правописање према Мркаљевом мишљењу потпада под Аделунгово начело *ишиши као ишио јовориши*. Међутим, поред тих простих писмена, он је за будућу азбуку предложио и четири сложена слова, диграма <гџ>, <љџ>, <њџ>, <иџ>, за обиљежавање умекшаних гласова /ђ/, /љ/, /њ/ и /ћ/. Према томе, како и сам Мркаљ, каже танко *јер* није имало никакву гласовну вриједност, већ је служило да се означи мекоћа поменутих гласова, и Мркаљ додаје да и танко *јер* треба избацити као и дебело чим се изрежу адекватни облици простих слова, монограма за гласовне вриједности /ћ/, /ђ/, /љ/, /њ/. О фонему /џ/ није било ричи у *Салу дебелоја јера*, што Милановић доводи у везу са сложеном језичком ситуацијом код Срба тог времена:

У црквеној ћирилице и рускословенском језику, задржаном у цркви, посебно слово није било потребно.

5. Из тог произилази да је статус фонеме /џ/ био у директној вези са концепцијом будућег књижевног језика, односно са два битна његова елемента: а) типом ортографије тј. правописа (морфонолошким или фонолошким); б) статусом турцизама.

6. Уколико би се концепција будућег књижевног језика на народној основи и базирала на морфонолошким правопису и језичком пуризму, графематско ре-

шење за фонему /ц/ било би сасвим излишно (Милановић 2011: 137).

По обиму мала књига, свега 18 страна, није изазвала само п(р)отрес тадашње црквене ћирилице већ и протрес на цјелокупном српском говорном подручју, нарочито у тадашњим црквеним круговима, протрес у Мркаљевој души који је временом бивао све јачи и, на крају допринио и његовом окончању у бечкој душевној болници. Несхваћен од многих својих сународника, слично као касније и Вук Караџић, остављен од људи и заробљен у властитим мислима, а касније и у зидинама бечке болнице, Сава Мркаљ није успио да до краја развије свој огромни потенцијал и није написао најављивани „Језикопротрес“. Међутим, данас с правом можемо рећи да је, захваљујући Савиним темељима и Вуковом раду, прегалаштву и истрајности *језикопротрес* обиљежје српског језика и писма кроз готово цио 19. вијек. Неправедно је, како су често чинили лаици а и данас то чине, истицати како је Сава Мркаљ остао у сјенци Вука Караџића и како је Вук побрао ловорике које су следовале Саву. То лијепо примјећује Александар Младеновић када каже да „не можемо ову двојицу реформатора међусобно супротстављати, дајући једном мањи а другом већи значај, јер се Вук није јавио као негација Мркаљевог дела већ је он, по властитој изјави и оцени, Мркаљев приврженик који је дело свог претходника прихватио и даље усавршио“ (Младеновић 2010: 319). Чак је и Копитар савјетовао Вуку Караџићу да штампа своја дјела „мркаљицом“. Писменицу коју Мркаљ није успео да напише, објавио је Вук, само три и по године касније, 1814. напомињући: „Ја сад овде, имајући за наміеренње успіех Сербскога Књижества, не могу друге Азбуке употребити него Меркаилову, јербо за Сербски језик лакгша и чистија не може бити од ове“ (Караџић 1814: 5).

У то вријеме српски митрополит Стефан Стратимировић борио се против унијаћења Срба од стране бечког двора, али и за очување славеносрпског језика и тзв. етимолошког правописа. Појављивање *Сала дебелоја јера* је доживио као напад, па је од пештанске цензуре тражио да се више не штампају списи слични Мркаљевим. Од тада почиње Мркаљева голгота. На сопствену молбу бива замонашен и послат у манастир Гомирје већ 1811. године. Врстан интелектуалац и полиглота, доктор филозофије, математичар и астроном, један од

најученијих Срба свог времена, постаје монах Јулијан. Послије двије године, 1813, скида монашку одежду, напушта манастир и потуца се по свијету као лутајући учитељ. Под притиском и у тешком сиромаштву, Сава Мркаљ пада у дубоку депресију и 1817. године пише *Палинодију* *либо одбрану дебелога јера*, дјело о којем се у науци срећу потпуно опречна тумачења. Нарочито је у двадесетом вијеку било доминантно мишљење да се Мркаљ у *Палинодији* одрекао своје реформе српске ћирилице, (Ј. Стојановић, Белић, Стевановић, Деретић). Међутим, новија истраживања показују и доказују да је то у науци и даље отворено питање. Тако Младеновић 2010, поводом 200 годишњице *Сала дебелога јера*, истиче да се Мркаљ није одрекао својих крупних реформаторских замаху упркос неким графичким новинама (Младеновић 2010: 322). Слично мишљење износи и А. Милановић 2013. и истиче да се Мркаљеве графичке интервенције из 1817. могу само реконструисати будући да о њима нема непосредних ауторових свједочења (Милановић 2013: 38–40). Од Мркаљевих савременика занимљиву реакцију на објаву *Палинодије* имао је Лука Милованов, онај који је први почео да пише *мркаљицом*. Он је остао уздржан јер није вјеровао да се Сава покајао и одрекао свог дјела. Заправо Милованов је био „склон мишљењу које су потоњи истраживачи формулисали као Мркаљеву жељу да расправу о азбуци учини апсурдном“.

Несталност Меркалиова није ми непозната, но при свему томе двоумим да није како ни једна вјера науци већма открити непотребност Дебелога јера. Еле нека се он колико му драго труди доказати да ми српски без Дебелога јера правилно писати не можемо, то ће он мени толико доказати колико је доказао моје Небиће кад је у крчми са мном једући и пијући доказати хотјео да мене на свјету није (Милованов 1818, цитирано код Грбић 2013: 16).

Од Мркаља није остало писаних трагова о разлозима за писање *Палинодије*, тако да се сва наведена тумачења засад могу свести у домен претпоставки.

Међутим, чињеница је да је Мркаљ остао сам и да се не зна поуздано гдје је све био од 1813. до 1825, али неки трагови указују на то да је боравио у Херцеговини, банатском манастиру Светог Ђурђа, на Фрушкој гори, Бовићу, Карловцу, у Далмацији, Дубровнику и Шибенику, Земуну.... Мање је по-

знато да је Сава у Далмацији водио борбу против унијаћења и бранио православље у разговорима са унијатским професорима Клерикалне школе у Шибенику (Амфилохије 2010: 168).

Мркаљ 1825. доспијева чак и у затвор у Галини јер је насрнуо ножем на учитеља цртања коме је у Карловцу давао лекције из латинског језика. Учитељ Милинковић је замолио Саву да му на латински преведе крштеницу. Сматрајући, ваљда, тај захтјев недостојним своје учености, толико се разбјеснио да је свом несрећном ученику латинског забио нож „у врат испод ува“. Након затвора посљедње године живота Мркаљ проводи прво у карловачкој боловаоници, па потом у бечкој душевној болници, гдје и умире (Николиш 1980).

Митрополит Амфилохије је говорио о Мркаљу као српском Хамлету јововске судбине и кова, односно јововског немира и бунта. Његова животна кривуља, каже он, креће се између свијетлих и тамних боја, па закључује да су и свијетло-тамне боје и боје његовог религиозног лика. Митрополит каже „Сави су били потребни истински духовни људи, људи пуни стрпљења и саможртвене љубави, и трезвеног духовног искуства. Таквих, међутим, међу монасима тада није било, а међу просвјетитељима их није могло ни бити, јер за њих вјековно искуство духовно искуство рођеног тла није ни постојало. Уосталом, таквих је увијек било мало, па и данас. Шта више, многи од оних који оплакују данас Савину судбину и са гњевом пишу о „примитивним“ гомирским калуђерима, о „немилосрдном“ Стратимировићу и „лицемерном“ Мушичком, о „хладном“ и пословном Вуку, боје се да на десетине Мркаљу сличних прођу кроз њихов (наш) живот и закуцају на врата њихове (наше) савјести, а да их и не примијете (примијетимо), превиђајући да их (нас) то Сава Мркаило посјећује. Па гоњени и прогоњени, као Сава, нити они чују наш глас, нити ми чујемо њихов савински крик... Зидаћемо им, ако им је то нека утјеха, споменике послије сто година, и писати о њима књиге“ (Амфилохије 2010: 135).

Сава је „у својој души носио распеће свог народа, њему је пала у дио и `прељута железна судбина`, како назива своју болест... која је и те како утицала на обликовање његовог лика и његових схватања“ (Амфилохије 2010: 125, 126).

Међу нашим и његовим савременицима Мркаљ је окарактерисан као лингвистички геније, страдалник, биједник окован у гвожђе, намћор, господин који више није господин

већ сирома који сједи у шпиталу затворен као будала, трагични јунак српске језичке реформе чије се гробно мјесто до данас не зна, али зна се да је и тако оболио молио Вука да га још једном посјети и да му донесе још једну књигу, разумијева се сербску. А ми се надамо да ће сербска књига одужити свој дуг Сави Мркаљу.

Литература

- Амфилохије 2010: Митрополит Амфилохије, „Религиозни лик Саве Мркаља“ у: *У њочейику бијаше слово. Предавања, есеји, бесједе, разјовори и саопишијења. Тајна језика*, ИИУ Светигора, Цетиње, 148–183.
- Грбић 2013: Милица Грбић, *Сава Мркаља. Два века дуја. Српски народ. 1810–2013* (изложба), Историјски архив у Панчеву, Панчево.
- Караџић 1814: Вук С. Караџић, *Писменица сербскоја језика њо јовору ѡпросјоја народа најисана Вуком Сшефановићем Србијанцем*, У Виенни: У печатњи Г. Јоанна Шнирера.
- Младеновић 2010: „Двестота годишњица књижице *Сало дебелоја јера либо азбукојројрес* Саве Мркаља (1810–2010)“ у: *Јужнословенски филолој LXVI*, САНУ и Институт за српски језик, Београд, 311–324.
- Милановић 2011: Александар Милановић, „Статус фонеме /у/ у Мркаљевој реформи азбуке“ у: *Српски језик XVI*, Београд, 127–141.
- Милановић 2013: Александар Милановић, *Језик весма њолезан*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Николиш 1980: Гојко Николиш, *Сава Мркаљ. Повијест ѡ једном сѡрадалнику*, Провсјета, Загреб.
- Симић 2011: Радоје Симић, „Начело ’пиши као што говориш’ двеста година после Мркаља“ у: Научни састанак слависта у Вукове дане. Два века савременог српског књижевног језика, 40/1, Међународни славистички центар, Београд, 15–21.

Ђуро ШУШЊИЋ

НАОРУЖАНИ ЈЕЗИК

„Реч је наше једино оружје“
Анатол Франс

(...) Језик може бити у служби истине и у служби лажи, па се њиме и једна и друга могу подједнако успешно изразити и пренети. Језик може бити у служби очувања поретка или рушења поретка; он може да служи оплакивању прошлости или њеном слављењу; речима се може нешто учинити јасним и разумљивим, али и нејасним и неразумљивим. Укратко: речи се овде вреднују са становишта њихове *моћи* а не са становишта њихове *истине*. Речи су оружје којим се свет мења или оправдава.

Ако неко мисли да реч није тако моћна, онда му се може одговорити на овај начин: „чак и само мало моћи још увек представља моћ, као што је један долар, мада представља мало новца, сасвим извесно још увек новац“ - записао је Т. Парсонс у *Модерним друштвима*. Ако се мисли да из двобоја речима не следи нужно рат, онда ваља навести речи В. Буковског: „Неће бити рата..., али ће бити таква једна борба за мир да неће остати ни камен на камену“.

Ако се врши не само насиље над речима него и насиље речима, онда је то припрема за стварно насиље. Борба речима претходи говору оружја, па Р. Бугарски има право да закључи: „изгледа да у језичким картама стоји грађански рат“. Пуцање из десетерца претходи пуцању из топова. То су речи иза којих остају видљиве последице: има непријатних, отровних и смртних речи којима се постиже страшни учинак на људску душу и *сећање*.

Све болести друштва прво су видљиве у болести језика: ако болује језик, онда болује и друштво! Оболели језик увек претходи оболелом друштву: прве тамнице, први злочини и прве гробнице припремају се у језику и говору! Прве мине

су језичке мине: оне прво експлодирају у језику и говору, а онда у домовима и градовима.

Језичке битке претходиле су војничким борбама: ударни одреди седме силе, опремљени речима са најјачим идеолошким пуњењем, кренули су прво у медијски рат, не прекинувши ни у једном трену везу са „министарством истине“, одакле су стизала упутства за сваки даљни корак у том ружном и кужном рату. Н. Чомски је писао: „Постоји стандардна шала да је језик дијалект са армијом и морнарицом. То нису лингвистичке идеје“.

Ма колико да су политичари и јавна гласила допринели изазивању и разбуктавају рата, сам рат не би никада избио да у људима не борави, дубоко у њиховој природи, неки ратнички нагон. Р. Музил тачно примећује: „Ван сваке сумње је и то да се рат прихвата као нешто традиционално, а скоро да би се могло рећи, као периодична установа“. Не будимо наивни, људи нису анђели. В. Соловјев обавештава нас о једном генералу који искрено изјављује: „После Бога и Русије више од свега на свету волим војску уопште и артиљерију посебно“. Ако је природа сваког човека светла и тамна у исто време, онда нема разлога да се добро приписује само једном а зло доказује само у другом. А греха има на обе стране. „Рекнемо ли да нисмо згрешили, правимо га лажовом, и речи његове нема у нама“ (Јован 1, 10).

Ако речи и не могу да изазову битне друштвене промене, у њима се ове промене разумевају, тумаче и вреднују. Зато су средства масовног општења и сама одговорна за опажање и даљи ток промена, ако не и за саме промене. Њихова делотворност не може се порећи, а онда и одговорност за настале последице. И саме поруке долазе из средишта друштвене моћи и политичке власти, тако да су mass-media више посредници и преносници него ствараоци порука: она су по правилу под мање-више строгим надзором центара моћи и власти. Аналитичари се ипак слажу у ставу да су јавна гласила у извесној мери одговорна, па један од њих има разлога да истакне: „Због тога се медији легитимно могу сматрати одговорним за оно што чине или не чине, чак и ако су на одређено понашање присиљени без сопствене воље“. У кризним временима, а посебно у ратним, слобода јавних гласила ограничена је због тзв. виших, националних интереса.

Сви страхови, грчеви и мржње испунили су говор и језик политике и mass-media много пре но што су се могли про- стим оком видети на лицима људи, учесника крваве драме у балканском зверињаку. Из говора и језика могло се закључити ко је ко и ко ће кога: метафизичка зебња ускоро је задобила физичке облике! Младен Лазић тачно описује то стање: „По- зорница за грађански рат била је на тај начин постављена: устоличени су националистички режими, шовинистичка осе- ћања становништва су распоређена, а етничко/верска измеша- ност је (била) таква да (је) право сваког истовремено пред- ставља (ло) неправду према другом“. Човек не може а да се не присети Ничеових вапаја: „Дајте мало свежег ваздуха! Нека се што пре оконча ово апсурдно стање у којем се наша Европа! Постоји ли икаква идеја иза овог упорног национализма? Каког смисла има будити те уображене ситне духове у овом тренутку када све указује на велике заједничке интересе? - Истинској култури су потребна укрштања и узајамна обогаћи- вања“.

Речи су опасан и запаљив материјал од кога верници граде своје храмове а идеолози своју моћ. Интереси су отрова- ли наш језик и ми постајемо болно свесни да су наше речи „испуњене клупком змија“. „И језик је ватра, свијет пун не- правде“ (Јаковљева 5-13). То је огањ којим бог обдари језик: реч има магијску моћ да изазове осећања, мисли и дела, како најбоља, тако и најгора. И чисти језик хришћанске вере зага- њен је идеолошким значењима, што се добро види ако се изврши *анализа садржаја* верских гласила. И у њима има ис- каза који су чињенично неистинити, екуменски неумесни, по- литички опасни, морално штетни, психолошки узнемирујући, друштвено разарајући. А. Бирвиш једном рече: „Лаж је ствар- ност, али стварност не сме да буде лаж“.

Црква не би требало да буде ни *за* ни *против* него *изнад* сваке световне идеологије. Владика Н. Велимировић рече: „под њен кров могу стати све странке, али она ни под чији“! Али ми јесмо сведоци ове чињенице: чим би се затегну- ли односи између „братских република“, одмах би се кварили односи између „сестринских цркава“. У обе цркве учињен је помак од екуменизма према национализму: идеологија нације појачана је теологијом нације! Ако се зна да су религијски и национални идентитет на овом тлу нераздржано повезани, онда је сигурно да је освећење нације допринело да и верска

нетрпељивост постане жешћа, и то међу народима који су истог порекла, који говоре исти језик и који верују у истог бога. Два народа, које дели исто порекло, исти језик и иста вера! Ако их дели оно што им је заједничко, како ли тек одељује и удаљује оно по чему се разликују?

Ко речи посматра искључиво као средство за споразумевање међу људима, тај себи ускраћује могућност да их схвати у функцији других и друкчијих потреба и интереса. Једна од тих потреба је симболичка: речи су симболи етничке или верске припадности! Прва изговорена реч или реченица непогрешиво обелодањују етничку или верску идентификацију говорника, то јест оно по чему се он *разликује* од свих других народа и вера. Језик и писмо, који су настали из потребе да се људи разумеју и споразумеју, овде су у улози разликовања и раздвајања. Реч може да спаја, али реч може и да раздваја. „Из истих уста излази благослов и клетва“ (Јаковљева 2, 3-7, 9).

Ако се уоче промене у говору и језику једне заједнице, националне или верске, онда је сигурно да су те промене у вези са променама у вредносно-идеолошкој оријентацији, односно политичким ставовима. Јер одређеној вредносно-идеолошкој оријентацији (нпр. идеологији национализма или идеологији клерикализма) одговара сасвим одређен и препознатљив речник: чак се из речника може закључити на вредносно-идеолошку оријентацију. Ако су често у језичкој игри „повратак коренима“, „мајци-отаџбини“, „вери наших предака“, „очевима нације“, „националним светињама“ итд., онда је јасно да наступа време националистичког лудила: национални симболи преплављују духовни простор! Симболички значај и значење „националних светиња“ превазилази оно што је умом дохватљиво и схватљиво, а у исто време преостаје више онога што се осећа и верује. Једна страна симбола захтева разумевање а друга осећање. Симбол је мост између свесног и несвесног, у њему има нешто од ума, али и нешто од срца. То добро знају и вешто користе језички националисти.

Кључни симболи могу се узети као *показатељи* социопсихолошке загрејаности за своју веру и свој народ, што у исто време значи и захлађивање односа са другим верама и народима. Како време одмиче, осећа се јачање напона, напетост и напрегнутости језика, који више подсећа на котао који се загрејава до кључања, него на место где се брижљиво и са мером склапају разумне и човечне мисли.

Из језика се може отчитати данас оно што ће се стварно десити сутра: етничком чишћењу простора претходи етичко чишћење језика, стварању чистих нација претходи стварање чистих националних језика, чистке у језику најављују чистке у држави. Укратко: о једној заједници можемо добити тачнију слику ако упознамо њен говор и језик него ако упознамо њен устав и законе који се на њему темеље. Односи између две заједнице одсликавају се у језику: њихови односи препознају се у односима међу речима! Иза стварне борбе за промену друштвеног и политичког положаја једне заједнице, скрива се њено настојање за променом језика и говора.

Анализа садржаја гласила неке заједнице обично се односи на оно што је у њима речено а не на оно што није речено, иако је мишљено: испод сваке написане реченице може се дописати нека ненаписана! Понекад је, с обзиром на истину, битније оно што се прећути, него оно што се изговори: оно што није речено у извесној мери одређује оно што је речено и како је речено.

Идеолошким појмовима увек се нешто открива, али и прикрива у исто време. Они су у својој бити противречни. То је добро запазио Орвел у „1984“ - ој: „Говорити свесне лажи, а искрено веровати у њих, заборављати сваку чињеницу кад постане незгодна, а онда, кад постане потребна, извући је из заборава за онолико времена колико је потребно, порицати постојање објективне стварности а цело то време имати у виду стварност која бива порицана - све то је неопходно потребно... и тако до бесконачности, с тим што је лаж увек за један корак испред истине“. Иако је Орвел довео идеолошки језик до карикатуре, не може се порећи да је његово упозорење што се тиче кварења и сиромашења, па и злоупотребе језика, на свом месту. У којој мери смо и сами заробљеници идеолошког говора и језика, показују 90-те године нашег живљења, када се као на длану видело како има много оних који пониште и обесмисле све што добри и вредни саграде и оплемене.

Што моћници више говоре, то мање мисле. Затварање у идеолошки говор и језик знак је духовног заостајања и неосетљивости за друкчије садржаје искуства. Од крхотина туђих речи праве нешто као своје мисли, а нити су њихове речи нити су њихове мисли, све је то нешто већ зло/употребљено и од дуге употребе излизано. Остаје нада да ће наићи поколење које ће из свога речника избацити њихове речи и значења и створи-

ти језик ближи животу, ближи истини. Стари кинески мудрац опомиње: „кад речи губе своје значење, људи ће изгубити своју слободу“. (...)

(-----)

Улога речи

Прва улога речи састоји се у именовану појава које се, тек када добију име, издвајају из безименог и тајанственог света, и за нас постоје у облику који је подобан за комуникацију.¹ Не треба се чудити што људи у првом реду именују појаве које су од животне важности за њих и што у њиховом речнику те појаве заузимају највише места. Народи који живе од лова имају необично дуг списак речи и истанчан смисао за разликовање животиња, док они који су животно везани за обрађивање земље имају развијену способност запажања и именовања најразноврснијих биљака и њихова семена. Народи за које је *сродство* извор власти имају обиман речник за сродничке термине,² док, на пример Ескимима, којима је снег и простирач и покривач, имају 8 речи за *снег*, премда немају општи појам снега. Бедуини имају 20 речи за *камилу*, а Томас наводи да у арапском језику постоји око 6000 имена повезаних на неки начин са „камилом“.³ У речима се одражава и изражава положај човека у природном и друштвеном свету и поглед на свет везан за тај положај.

Друћа улога речи јесте у прилагођавању људских бића на неке изузетне изазове њихове природне и друштвене средине. Не прилагођава се само тело, већ и дух. Сваки значајан догађај, који се тиче живота и смрти, захтева да му се прилагодимо, и речи су ту да нас припреме не само како да живимо него и како да умремо. „Умирила би ме музика познатих реченица којима вјерујем, о којима чак не мислим, носим их у себи

¹ „Човек је принуђен да свему, попут Адама, да неко име, како би то за њега постојало. (Карл Маркс, *Биографија јавности*, Вук Караџић, Београд, 1965. стр. 54.

² *Антропологија данас*, Вук Караџић, Београд 1972, стр. 494; Клод Леви-Строс, *Дивља мисао*, Нолит, Београд 1966.

³ О овоме: Д. Креч, Р. С. Крачфилд, И. Л. Балаки, *Појединац у друштву*, Уџбеник социјалне психологије, Београд 1972, стр. 279-312; Ранко Бугарски, *Језик и лингвистика*, Нолит, Београд 1972, стр. 189.

као крвоток. Нисмо га свјесни, а све нам је, *омоућава га живимо и дишемо*, држи нас усправне, даје свој смисао свему. Увијек ме је чудно уљуљкивала та поворка лијепих ријечи о стварима које знам. У том познатом кругу којим се крећем, осјећам се сигурним, без бусија којима пријете људи и свијет“.⁴

Видимо да улога речи није везана само за њихово *значање* (на шта се речи односе) већ и за њихову моћ,⁵ тј. шта оне чине. Сада се, дакле, реч посматра са становишта њене *моћи* да изазове осећања, веровања, мисли и дела, а не са становишта њеног *значења* у реченици. Значење речи мења се и у зависности од социјално-психолошког контекста. Човек може да *измени* свет другог човека на тај начин што у његов свет уведе речи које ће га из темеља променити и оријентисати према вредностима о којима није пре тога водио рачуна или их није имао у свом речнику. Ријечи су оружје којим се свет мења. „Знаш ли шта сам мислио док си говорио? Како неки људи могу да кажу све што хоће, и можеш да примиш или не примиш, остајеш миран. А неки у једну ријеч унесу себе, и одједном се све зажари, нико не остаје миран. Осјетимо да се нешто важно дешава. *То више није разговор*“.⁶

Помоћу речи ми се *оријентишемо* у свету који је препун разних појава. Речи нам не дозвољавају да лутамо, јер нас увек подсећају на појаве које нам нешто могу учинити или којима ми можемо нешто учинити?⁷ У овом случају речи нам не служе само зато да бисмо њима крстили појаве, већ нас

⁴ Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Српска књижевна задруга, Београд 1969, стр. 41-42.

⁵ „За примитивну свијест урођеника, као и за дијете, ријеч посједује моћ, снагу, и служи зато да се нешто постигне“. (Отто Јесперсен, *Човјечанство, народ и њојединац* са лингвистичког становишта, Завод за издавање уџбеника, Сарајево 1970, стр. 17. „Речи су првобитно биле мађије, а реч је и данас задржала много од своје старе мађијске моћи. Речима један човек може другог усрећити или отерати у очајање, речима предаје учитељ своје знање ученицима, речима заноси говорник слушаоце и одређује њихове судове и одлуке. Речи изазивају афекте и оне су опште средство да људи утичу један на другог“ (С. Фројд, *Увод у психоанализу*, стр. 13).

⁶ М. Селимовић, *Дервиш и смрт*, стр. 89.

⁷ О овоме: Фунг Ју-Лан, *Историја кинеске фдософије*, Нолит, Београд 1971.

упућују у коме правцу можемо да деламо, треба да деламо или мора да деламо. Речи нас саме вуку тамо куда можемо, требамо или морамо. Чим чујемо једну реч, рецимо змија, поред свих димензија значења која садржи та реч, издваја се она димензија која нас упућује како да се према змији понашамо (да је обиђемо, убијемо итд.).

Помоћу речи може се *влагати* масама, а да оне то не знају, и због тога контрола језика има прворазредан значај за оне који држе власт. „Зар не разумијеш? У ријеч *родољубље* стрпали су помије својих фраза, своју жеђ за моћи, своју лицемерну романтику, своју глупост и своју трговачку лаконост... и *приказали нам што сада као блистави идеал*... А ми смо вјеровали да је то будница за један нови, снажни, велики живот. Зар не схваташ? Водили смо рат против нас самих, *а да што нисмо ни знали*. И сваки хитац који је погодио, погодио је једнога од нас. Слушај и добро упамти: омладина цијелог свијета је устала и у свакој је земљи мислила да се бори за слободу. И у свакој је земљи била преварена и злоупотребљена, у свакој се земљи борила за *интересе умјесто за идеале*, у свакој је земљи била поубијана и узајамно се истријебила. Зар не схваташ? Постоји само једна борба, борба против лажи, половичности, компромиса, против старог. Допустили смо да нас *заведу њихове фразе* и умјесто да се боримо против њих, борили смо се за њих. Мислили смо да се води борба за будућност. Наша је будућност мртва јер је мртва младост која ју је носила. Ми смо само преостали остаци... Али оно друго живи, оно сито и задовољно; живи ситије и задовољније него икада. Јер су незадовољници, бунтовници, буревјесници за то погинули. Размисли... Једно је покољење уништено. Једно је покољење пуно наде, вјере, воље, снаге и моћи *хинонизирано* тако да је само себе поубијало, мада је у цијелом свијету имало исте циљеве“.⁸

Реч *сјаја* и реч *раздваја*. У одсуству других средстава кохезије, реч повезује појединце у заједницу тако да они постају браћа по Христу или Марксу. „Заузимајући овакав став, ми наглашавамо ону функцију језика која *повезује и уједињује* све чланове једне заједнице, тј. наглашавамо његову

⁸ Е. М. Ремарке, *Повраћак*. О. Кершовани, Ријека 1966, стр. 178.

националну природу на рачун индивидуалне“.⁹ Али реч може да буде и сигуран показатељ *удаљавања* (дистанце) међу друштвеним групама. Реч упозорава на затвореност друштвених група, националну, класну или слојну диференцијацију и одсуство стварне комуникације међу њима. *Разлике* у значењу речи повећавају се пропорционално националним и социјалним разликама, тако да из значајних разлика у језику великих друштвених група можемо са приличним степеном сигурности закључити о социјално-психолошком удаљавању међу њима. Према томе, речи имају *инијеирајивну* улогу (повезују појединце у групу), али и *дезинијеирајивну* улогу (удаљавају појединце једне групе од појединаца који припадају другим групама).

Речи нас *ојкривају*. Прва изговорена реч или реченица одмах даје могућност да се сазна *ко* смо, *шја* смо и *чему* тежимо. Кад, рецимо, један јунак из Балзакових дела изјави: „Уосталом, ја сам се повукао у позадину и овде сам ископао себи рупу, као каква фугаса“¹⁰, није тешко *иденјификовати* појединца који је веома сличан своме занимању. Из језика којим говори ми смо кадри да сазнамо којој групи припада или који посао у свом животу обавља. Нисам случајно посегао за језиком књижевних ликова. „Она (књижевност) узима на себе да пре сваке друге поруке пружи непосредан приказ положаја људи зазиданих у језик своје класе, постојбине, свог сталежа, наслеђа или своје историје“.¹¹ Групе везују људе за извесне типове изражавања и кад осетимо да се чланови групе изражавају на истоветан или сличан начин, ми сматрамо да се они снажно *иденјификују* са групом. Ако осетимо да припадници *различјих* група говоре истоветним речником, ми сматрамо да се језик група *једначава* и да вероватно долази до *кризе* *иденјијеја*.

Иако реч немилосрдно открива онога ко је изговара, речима се може успешно и *јкривати*. Речи *ојкривају* све док се стварни мотиви наших поступака поклапају са језички израженим намерама. Али онога трена кад стварне мотиве наших радњи изражавамо речима које описују и изражавају те

⁹ Отто Јесперсен. оп. цит. стр. 80.

¹⁰ Сељаци, *сјр*. 446.

¹¹ Р. Барт, *Књижевност, митологија, семиологија*, Нолит, Београд 1971. стр. 79.

мотиве на заобилазан и искривљен начин, речи *прикривају*. Лепим и у мед умоченим речима често се прикривају ружни и рђави мотиви. „Слобода је велика реч, али под заставом слободе индустрије водили су се најразбојничкији ратови, под заставом слободе рада - пљачкали су трудбенике. Иста таква унутрашња лаж крије се у данашњој употреби речи: „слобода критике“.¹²

Узајамна размена речи које носе посебна значења подразумева да се људи *разумеју*, али не и да се *слажу* око неког питања којег изражавају речима. У оба случаја, међутим, реч служи као *средство споразумевања*. И све док се у разговору поклапају кругови значења речи, обе стране се изврсно споразумевају, али чим се значења речи померају од значења која су уобичајена, долази до тешкоћа или чак до прекида комуникације. „Онај који говори пробија се у туђи видокруг слушаоца, гради своје исказивање на туђој територији“.¹³

Из досадашњег излагања видимо како је *реч служила као средство* за остварење разних сврха и како је била везана за социјално-психолошке оквире. На крају ћемо само упозорити на могућност речи да се ослободи царства нужности и да игра у царству слободе. И овде, додуше, слобода не значи напуштање свих правила игре, али је важно да се реч ослобађа друштвеног контекста и ступа у везу са другим речима помоћу којих прави један нови свет, свет сав од речи, али ништа мање стваран од стварног света - свет књижевности у коме форма надвладава садржај. „Та не разговара се, на концу конца, увијек и само зато да би неко некога о нечему увјерио или разувјерио! *Разговор може да буде ујодан, ња и чистио души њошребан, и без њої* - пуко и без задње намјере ређање, алтернирање, супротстављање мисли, низање расположења, смјењивање угођаја, у *чијем самом слиједу и њошјецању лежи њихов смисао и њихова сврха*. Као што ни ређање, алтернирање, супротстављање тема у некој симфонији не бива зато да би на

¹² В. И. Лењин, *Изабрана дела*, том 3, Култура, Београд 1960, стр. 229-30.

¹³ Михаил Бахтин, „Реч у поезији и реч у прози“, *Трећи њограм*, Јесен 1972, стр.

крају неко некога о нечему увјерио, неко некоме нешто доказао“.¹⁴

Човек умире а реч живи

Писмен човек нашега доба не уме да чита *речи*, јер кад би се макар за кратко одвојио од луде трке за стварима и са *стварима*, и обратио пажњу бар на једну реч од оне бујице речи што свакодневно тече са његових усана, открио би у тој речи читаво богатство живота и духа о коме његов практични дух није ни слутио, и морао би да призна: кад је реч о речима - остајем без речи!

У *реч* је, као у глину, друштво урезало своју структуру, религија свога бога, филозофија своје сумње, идеологија свој интерес, политика своју моћ, наука своје истине, уметност своје укусе, мит своја очекивања, морал своје врлине, здрав разум своје искуство, природа своје боје, звукове, мирисе... *Реч* је насељена и пренасељена различитим слојевима значења¹⁵ и баш зато реч може да дирне у све слојеве нашега бића: свесне, предсвесне, несвесне.¹⁶

Реч је претоварена, и човек треба да се диви колико је у том нежном створењу сложено боја, мириса, укуса, осећања, веровања, мисли, облика, покрета, простора, времена. ... - свега што се уселило у њу на њеном дугом путовању до нас. Да људи живе у својим речима, то није празна реч. Човек умире а реч живи и прича нам о њему. „Јер што се мене тиче, реч ме више обавештава о некоме него дело, и верујем да бих мање изгубио кад бих изгубио вид, него кад бих изгубио слух.“¹⁷

¹⁴ Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, СКЗ, Београд 1967, стр. 218; „Њему бијаше мила слаткоћа њихових ријечи, јер је био увјерен да има право на ту слаткоћу, па се није нл најмање трудио да продре у њихов унутрашњи смисао“ (Т. Ман, *Лејенда о Јосифу*, И, стр. 537).

¹⁵ „Значење. Читав низ сазнања, осећања и делатних тенденција које изазива симбол“ (Креч., оп, цит.)

¹⁶ Речи: мама, крв, љубав, завичај итд. изазивају у нама десетине асоцијација, осећања. .

¹⁷ Андре Жид, *Ковачи лажној новца*, Просвета, Београд 1961. стр.435; Већина нас је изгубила вид, јер свет гледамо туђим очима, а

Реч је као муња у помрчини: она осветљава траг који нас води до природне и друштвене стварности којом је натопљена. У њој једино живи оно што је већ мртво. „Дух је оно што оживљава; тијело не може ништа. Ријечи које вам ја рекох дух су и живот су“.¹⁸

Остаје тајна како су се односи човека према природи и његови друштвени односи могли да преселе у речи и реченице и како у *одсутиву* тих стварних односа ми поимамо њихову структуру помоћу структуре речи и реченица. Јер какве везе има, нпр. један научни закон, изражен у облику једне реченице, са односима између ствари? И како од овога закона, који је сав од речи и њихових односа, можемо доспети до односа између самих ствари? Како из описа једне катедрале можемо тачно сазнати о којој се катедрали стварно ради? Како из најобичније метафоре: „видео је све звезде“ можемо закључити да је неко стварно јако ударен? *Као да над сваким стварним односом лебди његов духовни двојник који ја тачно описује а није му сличан.*

Иако однос између структуре речи (или реченице) и структуре саме стварности остаје у тами, оно што је недвосмислено јесте да је у речима на неки начин очувана структура стварности и *да се речима може ушитаати на њу стварности.* Јер да су речи потпуно *независне* од стварности, не би могле да *делују* на њу. (...)

Београд, марта 1995.

(Преузето из: Ђуро Шушњић, *Ribari ljudskih duša*, Ћигоја штампа, Београд, 2008)

мало нас је који још имамо слуха, јер изумире добар обичај да стварно слушамо што нам ближњи говоре

¹⁸ *Јеванђеље по Јовану*, гл. 6, став 63; „Небо и земља проћи ће, али ријечи моје неће проћи. (*Јеванђеље по Марку*, гл. 13, став 31).

БЕЛЕТРИСТИКА

БЕЛЕТРИСТИКА

Милутин МИЋОВИЋ: *поезија*

Андрија РАДУЛОВИЋ: *поезија*

Сава РАДУЛОВИЋ: *поезија*

Јанко ЈЕЛИЋ: *Бидон*

Горан ЈОВАНОВИЋ: *Слике*

Бојан РАЈЕВИЋ: *афоризми*

ПРЕВОДИ

Евгениј ЧИГРИН: *поезија*

Михаил ЗАРУБИН: *По дрва*

Милутин МИЋОВИЋ

ПРВИ КРУГ

СВИЈЕТ, НУЛА

*Поједеш њуи И снове
Гдје сииишеш јаму искоиаш*

Нема - њдје ше нема

ЗЛА НУЛО

1.

Нуло, зла нуло
Иако те нема
Видим, краја ти нема

Шта ћеш са нама

Сунцу си облик украла
И загледала се у нас празним оком

Не знамо шта си нам смислила
У што си нас увукла
Круг око нас стеже

Ледени зуби расту
Кроз наше слеђене кости

Кроз још ледније мисли

2.

Нуло, зла нуло
И најдаљу мисао
Најљепши сан

Грлиш празним рукама
Ушла си нам у кости
Кроз празне цијеви сикћеш

Шта да ти радимо, нуло
Комо да се, окренемо, ало

Ум нам од тебе зебе

3.

У кругу који не видимо
Држиш нас, нуло

Разбијаш нам главе
Растураш ум
Оним што нијеси

Слова ниједног не знаш
А ријешила си, нуло

Из живота да нас испишеш

ДОСТА ШТО ТЕ НЕМА

1.

Нуло
Доста што те нема
С ума да нам се не мичеш

Од твога зјапа
На рубу ове јаме
Памет нам се врти

Никад не знамо гдје те нема
Никад да те видимо

Никад од нас да одеш

2.

Ма̀ло ти срце
Маа̀ло мозак

Нуло
Све је то за тебе ништа

Ум си сакрила
У своју језиву празнину
Смишљаш, ништа друго не радиш

На пристима долазиш, нуло
Кости да нам самелеш, ало

ЗВИЈЕЗДЕ НАИВНО ТОЧЕ СЈАЈ

Иако си ништа
Нуло, виша си од ишта

Звијезде наивно точе сјај
У још наивније душе

Липа цвјета и неће ништа да зна
Дијете изговара прве ријечи
Осјећа смисао, непознату моћ млека

Овдје полемишемо без краја и почетка
Док се око нас ухвати круг

И кажеш нам гдје смо

Без иједне ријечи, нуло

НЕ ЗНАМ ГДЈЕ ТЕ НЕМА

1.

Нема тога
 Ком памет нијеси завртјела
 У нули и затворила

Ђавола нема
 С тобом да се није женио

Не живи
 Ко с тобом посла нема

Спремачице ђавољег масла
 Злим мислима нас гојиш

2.

Никад се не видјела

Тим празним оком
 Шта смјераш још, нуло

Том празном главом
 Шта смишљаш још, ало

Видиш пред собом град
 Видјела хиљаде нула

Сваку им азбуку урнишеш
 Подземне буре покренеш

Гладна си мрака, понора
 Злу страшном не даш одмора

Ум је од нас одустао, нуло
 мрак сваки на нас устао, ало

НИКО ТИ НИШТА НЕ ЗНА

Нико ти не зна, нуло
Колико глава имаш

Никад нијеси са једном

Док на нас мислиш, свако
Туђу главу ности
У туђем граду живи

Док смишљаш нове приче
Празне главе разбијаш
Гладним устима зијеваш

На вијест да си дошла
Хватамо се за главу

Хватамо се у нули

МАЈКЕ НИ ОЦА НЕМАШ

1.

Мајке ни оца немаш
Не зна ти се откуда си дошла

Нико си ниокуд, нуло

Гледаш нас празним очима
Мислиш нас празном главом

Страшан си сапутник човјеку
Без тебе одрасти не може

Кроз ноћ га водиш, зловодаш
Жудњу за сунцем разгариш

Свијет ти мали, нуло
Велике иглене уши, ало

2.

Ум ми потресаш
Својом гладном провалијом
Кост ми од кости бјежи

Колико си их под земљу легла
И мирно пут наставила

Нуло, ало

Свијет ти мали
Велике иглене уши

СВАКОМ СИ СВОЈА ПОНОРНИЦА

Нуло
Немаш оца ни мајке
Немаш своје куће

Хоћеш да си свуда

Науку си смислила
Својом празном главом
Својим подземним репом

Да ти неко на пут не стане
Свијет би поарала
Свако нам слово појела

Нуло, моја понорнице
Погледаћемо се једном

Видјећемо ког нема

НИШТА НАМ НЕ РАДИШ ИЗА ЛЕЂА

Нуло
 Ко змија кријеш ноге
 Ум ко нико

Никад нећеш да кажеш
 Шта си нам све урадила
 Гдје си све стигла

Сваким кораком све млађа
 Носиш страшно памћење, нуло
 Ошишану, дјетињу главу

Иза леђа, ништа нам не радиш
 Нуло, слободно реци

Наше нам очи не помажу

СВА СИ ОД УСТА

1.

Твоја гладна утроба
 Зијева на сва уста

Свака твар дрхти

Нуло, у твојем тијелу
 Ниједне кости нема

Нико те од ништа сворио

2.

Најпохотнија ждерко
 Вјечито гладна нуло

Никад ти уста напунити

Празном главом што смислиш
На хиљаде нога кренеш

Свакога да усрећиш

Појешћеш нас, ало
Устима већим од себе

ИМАШ ЛИЈЕК ЗА СВАКОГ

Нуло, мозга да имаш
Или прст образа
Полудјела би од себе саме

Без удова без главе
Коврљаш се нуло

Као нико ниоткуд
Нико ником

Осмјехујеш се човјеку
Осмјехујеш се градовима

Ништа су за твоја уста

Имаш кључ који ти затреба
Имаш лијек за сваког

НУЛО, АЛО

Нуло
Откад знаш за себе
Само о злу мислиш
Без сунца растеш

Никад нијеси оно што си
Узбуђује те твоја машта

Не знаш шта ћеш прије да нам урадиш

Вртиш се око нас, нуло
Окрећеш се око нас, ало

Доста да нас нема

Завртјело нам се у глави, Нуло
Пропадамо у јаму, Ало

НЕ ГЛЕДАЈ МЕ НУЛО

Нуло што ме гледаш, нуло
Шта има ти да видиш

Кога освојиш погледом
Друга му јама не треба
Више га ништа не погађа

Мислиш да ме видиш
Рачунаш да ме однекуд знаш

Остаћеш празних шака
Остаћеш гладнија но си била

Замислићеш се и ти једном

Не гледај ме, нуло
Врати се у своју јаму, ало

ОТРОВ, ЛУДИЛО

Мало лудила видимо
Међу несрећницима људским

Носе затворен пакао
Кључ у несигурној руци

Од страха и нехата

Плијен су змије и гаварна

Сваким даном отрова све више
У крвоток налију змије

Црне мисли шаље им гавран
Држи их у сјенци својих крила

Црни се земља и људи
Почетак црњи од краја

Утвара утвару руши
Утвара утвару гради

УЛАЗИШ КРОЗ ЗАКЉУЧАНА ВРАТА

1.

Нуло

Направиш гдје ти се прохтје,
Пустињу ил провалију

У мртви чвор се свежеш

Несрећници би хтјели
Да знају што не могу

Окрећу те преврћу
Ко си, откуда си
Питају, главу разбијају

Уста не отвараш, нуло
Зуба не бијелиш, ало

Сами од себе луде
Понори изнутра се буде

2.

Никада мира немаш
А мртваја си од смрти
Бржа од крила

Нуло,
Нико ти ништа не може

Улазиш кроз закључана врата

СВЕ СИ НАМ СМСИЛИЛА, НУЛО

Нуло,
Све си смислила
Својом празном главом

И гладна у свијет кренула

Брига те шта ко мисли
Никога не видиш
Свако се под твојим ваљком нађе

Идеш хиљаду на сат
Идеш брзином свјетлости
Никад се с мјеста не мичеш

Загрлила си нас црна мајко
На пут смо кренули ко нико

ЗМИЈА И ГАВРАН

Гавран си над гавранима, нуло
Осматрач најдубљих јама

Змија је твоја мајка
Подземља што држи будним

Послове и планове твоје
Човјек сагледати не може

Под твојим тамним небом
Болест и очај се множе

Човјек и није човјек
Власт док над њим држиш

Може да једе земљу
У сузама да се купа

Змија му отров у крв рига
Гавран му на крову пјева

Андрија РАДУЛОВИЋ

ГЕНЕРАЛ

Гланцао године чизме биографију
Имао вилу коња гарду
и све што имају генерали

Једном онако онемоћалог
већ бијелу пчелу
Тобција његов оачар
предаће га кроз камин
без еполете
без барута
без поздрава
Неким голобрадим људима
Сузе које је просуо другима
сад су киша која кропи мапу и погачу
заставу границу и шуму у којој је рођен
залива трн грб и гроб
а његово ордење на бувљаку арче
његови синови као алајбегову сламу
просто за неки ситниш
Тек један громби шињел
за нешто више трампе
за везене гаћице лила
исте је један коврцави тип
у некој јефтиној серији са шпанским акцентом
Скинуо жени једног пуковника
Тихо
свилено
без грмљавине
падају његове звјездице са рукава
поља и облака

Његова битка је обезглављена кокош

Генерал без војске је сапуница
Из његове чизме расте першун

ГЕНЕРАЛ

Начищал годы сапоги биографию
 Имел виллу коня гвардию
 и все, что есть у генералов

Однажды его уже беспомощного
 уже старого-престарого
 Артиллерист его трубочист
 передаст через камин
 без эполетов
 без пороха
 без слов прощания
 каким-то голобородым людям
 Слезы которые он вызывал у других
 теперь дождь который окропил карту и хлеб
 флаг границу и лес в котором он родился
 заливаает терн герб и могилу
 а его ордена на барахолке сбывают
 его сыновья как солому Алайбега
 просто за бесценок
 Лишь одну шинель
 меняют подороже
 на кружевные лиловые трусики
 такие же кудрявый тип
 в мыльном сериале с испанским акцентом
 снял с жены одного полковника
 Тихо
 шелково
 без шума
 падают его звездочки с рукавов
 поля и облака

Его битва - безголовая курица

Генерал без армии - мыльная пена
 Из его сапога растет петрушка

Превод на руски: Марјана Киршова

GENERAL

He polished years boots biography
He had a villa a horse a guard
and everything the generals have

Once when he was weak
almost a white bee
The gunner his chimney-sweeper
will surrender him through the fireplace
without straps
without gunpowder
without salutations
to some immature people
Tears that he shed to others
are the rain now which waters the map and bread
flag frontier and the forest where he was born
watering the thorn coat of arms and grave
and his medals are being sold at the fleet market
by his sons like something worthless
simply for a small change
just one raincoat made of wool
for somewhat more exchange
for embroidered purple underpants
A curly guy took off one like these
from a wife of a colonel's
In a cheap soap opera with the Spanish accent
Silently
silky
without thunders
his stars from the sleeves are falling
fields from the clouds

His battle is a beheaded hen

General without an army is soap bubbles
Parsley is growing from his boot

Превод на енглески: Саво Кости

הגגרל

הוא מבריק את קורות חיו ארכי השנים שעל
מגפיו
יש לו וילה וסוס ושומר
וקל מה שישי לגגרלים

פעם, בזמן חלישה
כדברה לבנה כמעט
קה את הקנההתותחון המנ
יפנע לו דרך פתח הגרי
ללא רצועות
ללא אבקות גרי
ללא הצדעה
לאנשים לא בוגרים
דמעות ששפף על אחריים
הם הגשם המכסה כעת את המפה והלחם
התרחשות שם נולד את דגלי הגבול ואת
נוסף על המעיל הצבאי ועל המצבות
מרטוב את המעיל הקרוע מנשק וקבר
ואותותיו נמקרו בשוק הפשפשים
ידי בניו, כמו היו משהו חסר ערך-על
פשוט בפרוטות
רק מעיל גשם עשוי צמרן
במחיר מעט יותר גבוה
להחליפם בתחוננים רקומים סגלים
בחור מתלתל פשט אחד מאלה
מאשתו של הקולונל
באופרת סבון זולה במבטא ספרדי
בשקט
לקותבתלק
ללא רעמים
כוכבי שרווליו נופלים
מהעננים לשדות

הקרבות שלו הם תרנגלת ערופה

גגרל ללא צבא משול לבועת סבון
ועלי פטרוזיליה, נובטים ממגפיו

Превод на хебрејски: Менахем Фалек

LE GÉNÉRAL

Il polissait les années les bottes la biographie
Il avait une villa un cheval une garde
et tout ce qu'ont les généraux

Une fois languissant
Déjà pareil aux ancêtres
Le canonnier son ramoneur
va le livrer par la cheminée
sans épaulette
sans poudre
sans adieu
Aux jeunes gens encore imberbes
Les larmes qu'il a versées aux autres
À présent deviennent une pluie arrosant la carte et la
fouace
le drapeau la frontière et le bois où il est venu au monde
il trempe l'épée le blason et le tombeau
et ses ordres sont jetés aux puces
par ses fils pour trois francs six sous
en bref pour trois fois rien
À peine un pardessus crombie
troqué pour un peu plus
contre un slip lilas brodé
le même qu'un mec frisé
dans une série bon marché à l'accent espagnol
Avait enlevé à la femme d'un colonel
Silencieusement
Doucement
sans tonnerre
ses étoiles tombent des manches
des champs et des nuages

Sa bataille est une poule décapitée

Le général sans armée est un feuilleton télévisé
Dans sa botte pousse du persil

Превод на француски: Јелена Лаки

GENERALUL

Îsi lustruia cizmele biografia
avea vilă cal gardă
si tot ce aveau generalii de obicei

Odată slăbit
o albină albă
Tunarul cosarul lui
îl va preda prin cos
fără epoleti
fără praf de puscă
fără salut
unor inberbi
Lacrimile vărsate altora
sunt ploaie acum ce pică pe mapă si pe pâine
drapelul granita si pădurea în care s-a născut
sunt udate acum de spin stemă si mormânt
iar medaliile lui sunt vândute de fii lui la piata de vechituri
pe paie si pe mărunțiș
abia dacă au dat o manta pe ceva mai mult
pe o pereche de chiloti brodati violet
ce semănau cu cei dintr-un serial ieftin cu accent spaniol
Pe care i-a scos un tip cu parul buclat nevastei unui
locotenent
Încet
mătășos
fără fulgerături
cad stelele lui de pe mânecă
de pe câmpii si nori

Lupta lui e o găină decapitată

Generalul fără armată e o telenovelă
Din cizmele lui creste pătrunjelul

Превод на румунски: Љубинка Перинач Станко

JENERALI

Kila mwaka, aling'arisha wasifu wa buti zake
 Alikuwa na nyumba kubwa ya kifahari, farasi na walinzi
 Kila kitu ambacho jenerali kawaida huwa nacho

Alipokuwa mdhaifu
 kama nyuki nyeupe
 Mpira mizinga ambaye pia ni msafisha dohani
 Humusalimisha kupitia mekoni
 Bila Kamba
 Bila baruti
 Bila saluti
 Kwa baadhi ya watu ambao hawajakomaa
 Machozi aliyomwaga kwa wengine
 Ni mvua sasa inayolowesha ramani na mkate
 Bendera mpakani na msituni alipozaliwa
 Kumwagilia mwiba ambao ni nembo ya muungano na
 Kaburi
 Na medali zake zikiuzwa kwenye soko la fleet
 Na wanawe ni kama kitu kisicho na maana
 Kwa salio dogo tu
 Kwa koti la mvua lililoshonwa kwa pamba
 Kwa kiasi fulani kubadilishana Zaidi
 Kwa chui zilizopambwa kwa zambarau
 Jamaa mwenye nywele msokoto akachukua moja kama
 hivi
 Kutoka kwa mke wa Kanali
 Katika tamithiriya duni ya kihispania
 Kimya
 Laini
 Bila ngurumo
 Nyota zake kutoka kwenye mikono ya shati
 Lake zinaanguka Maeneo kutoka mawinguni
 Vita zake ni za kuku bila kichwa
 Jenerali bila jeshi ni ni mapovu ya sabuni
 Kitimiri kikaanza kuota kwenye buti zake

Превод на свахили: Цуди Вагума

ГЕНЕРАЛ

Начищав до блиску чоботи біографію
 Пишався вілою гвардією конем
 та всім що належиться генералові

Втім час надійшов і старого німецького
 мов бджолу посивілу
 гармаш йогосажотрус
 спровадить через камін
 без еполетів
 без сальв
 без прощального слова
 голобородим якимось людям
 Сльози жалоби зронені кимось по ньому
 стали дощем що пролився на мапу та хліб
 прапор кордон ліс де він народився
 хлющить на могилу герб та терни
 тимчасом його ордені на базарі розпродують
 наче непотріб якийсь
 за мідну копійку
 Й тільки шинелю
 міняють дещо вигідніше
 на бузкові мереживні трусики
 такі самі як в мильному серіалі
 де їх кучерявий з еспаньолкою тип
 зняв із дружини якогось полковника
 Тихо
 шовково
 смиренно
 падають його зірочки з рукавів
 поля та хмари

Його битва — обезголовлена курка

Генерал без війська як мильна бульбашка
 З його чобота петрушка росте

Превод на українски: Виталиј Крикуненко

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

Γυάλιζε χρόνια τις μπότες, τη βιογραφία του
 Είχε μια βίλα ένα άλογο ένα φρουρό
 και όλα όσα διαθέτουν οι στρατηγοί
 Κάποτε, όταν ήταν πλέον αδύναμος
 σχεδόν μια μέλισσα λευκή

Ο πυροβολητής, ο καπνοδοκαθαριστής του
 τον παρέδωσε μεσ' απ' το τζάκι
 δίχως τιράντες
 δίχως μπαρούτι
 δίχως στρατιωτικούς χαιρετισμούς
 σε κάποιο ανώριμο πλήθος

Τα δάκρυα που χύθηκαν εξαιτίας του
 είναι η βροχή που τώρα υγραίνει το χάρτη και το ψωμί
 τη σημαία, τα σύνορα και το δάσος που γεννήθηκε
 διαποτίζοντας το αγκάθινο
 οικόσημο και τον τάφο
 και τα παράσημά του πουλιούνται στο παζάρι
 από τους γιούς του σαν κάτι άχρηστο
 μόλις για λίγα ψιλά
 μια μάλλινη χλαίνη
 προορίζεται για καλύτερη ανταλλαγή
 για κεντημένα πορφυρά σώβρακα
 Ένας τύπος με κατσαρό μαλλί έβγαλε ένα παρόμοιο
 από τη σύζυγο κάποιου συνταγματάρχη
 σε μια φτηνή ισπανόφωνη σαπουνόπερα

Σιγανά
 Απαλά

χωρίς κεραυνούς
 τ' άστρα απ' τα μανίκια του, εκπεσόντες
 αγροί από τα σύννεφα
 Η μάχη του, αποκεφαλισμένη όρνιθα
 Στρατηγός χωρίς στρατό είναι σαπουνόφουσκες
 Μαϊντανός φυτρώνει από τη μπότα του

Μεταφρ. Κλεοπάτρα Λυμπέρη

Превод на њрчки: Клеопатра Либери

IL GENERALE

Lucidava gli anni gli stivali la biografia
 Aveva una villa un cavallo una guardia
 E tutto quello che hanno i generali
 Ormai sfinito
 già un ape bianco
 il cannoniere suo spazzacamino
 lo arrenderà per mezzo di camino
 senza spoletta
 senza polvere
 senza addio
 Ai giovani ancora imberbi
 le lacrime che ha fatto versare agli altri
 ora sono una pioggia che bagna la mappa e il pane
 la bandiera la frontiera e il bosco dov' è venuto al mondo
 innaffia la spina lo stemma e la tomba
 E le sue medaglie al mercato delle pulci
 sono vendute dai suoi figli come paglia dell'alajbeg
 solo per poche monete
 Un cappotto crombie
 appena in cambio
 di uno slip lilla ricamato
 lo stesso che un tipo ricciuto
 in un serie TV tamarra con accento spagnolo
 aveva sfilato alla moglie di un colonnello
 silenziosamente
 delicatamente
 Senza frastuono
 le sue stelle cadono dalle maniche
 dai campi e dalle nuvole

La sua battaglia è una gallina decapitata

Il generale senza esercito è una schiuma
 Dal suo stivale cresce prezzemolo

Превод на италијански: Николета Русоти Бабић

Сава РАДУЛОВИЋ

CV

зовем се пјесник
јер другога имена немам
у мојој биографији и нема других података
осим пјесама
мојим венама тече мастило
ни година рођења није моја
све ми је некако писано
живим тако ненаметљиво
као у туђој пјесми
по занимању сам -човјек
мада такви ником не требају
зато је моја радна књижица празна
и срце пуно
ја радим за небеску плату
ову овдје нека троше они који имају име
кад ме питају за брачно стање
увијек кажем
имам неког ко ме несигурно воли
јер
моје име је пјесник
јер другога имена немам
чак и да га измислим
нико ми не би повјеровао

ОЧЕКИВАЊА

у мојој улици нема познатих личности
нема скандала да угоје таблоиде
ни богатих политичара
дипломираних криминалаца
лажних вјерника

овдје ничу само јабуке
и по која бреза

кад о њој лијепо бринеш
ничу здрави клинци без предрасуда
и паметних телефона

тако су и од мене очекивали
прво да завршим студије и будем неко
да се по мени улица зове
збијали би шале
очекивали су да се удам у року
без обновљених година из забављања
да родим насљедника нечијем сину
и будем шћер из каталога

само нијесу очекивали да будем пјесник
да се по њима моје пјесме зову
и да сваког дана редовно умирем
на њихове очи
безброј пута
па се све изнова рађам

нијесу очекивали да ми хартија буде дом
и оловка бурма, коју си ми заборавио дати
па да ће ми она једина бити вјерна
док њоме освајам хартију
пошто нијесам успјела твоје срце
зато не престајем да пишем
јер осјећам како између њихових очекивања
и мојих непроспаваних ноћи
мене ипак чека нешто

СРАМОТА

у скученим становима
још увијек заудара на лаж
љубав се продаје на кила
свакодневно лифт превози бол
горе- доље
што варира као притисак

његовани пси замјењују њежност
нерођену дјецу
потомство

а мене нимало није срамота
што живим у малом граду
и пишем о једној сузи
у великим очима једног човјека
што сам старомодна и волим да трпим
док те чекам испод једног истог стабла
годинама

није ме срамота
што сам сама, а сви су моји
што једем прстима
волим срцем
чак и онај уски врат винске чаше
из које испијам крв себи самој

што сам везана за овај камен
и није ме срамота
што сам остала овдје
гдје сам зачета
да све пробам испочетка

нека други јуре скупа свјетла
из моје таме се најприје види бог

ПЛУЋА

Као разбацане звијезде
По небеском своду
Ријечи су твоје пламен
Што гори
У души мојој трошној
О, како би било страшно
Без тог камења мудрости
Од којих зидам стихове
Јер без твојих магичних очију
Моје би пјесме остале без плућа
Застао би дах пјесника
Што само од поезије и живи

Радомир БАТУРАН, Торонто

УРВЕНИК

(Пролог у истоименом роману)

*Сија Урвеник, моја Хиџербореја, у знаку четвори оцила
или дејтелине са четвори лисица.*

Притерао сам осамдесетој. Дошао сам на овај гурави свет на прагу оцаклије мог деде Вилотија и бабе Марије 1948. Била је то година Брзовог комунистичког терора над српским русофилима. Био сам шесто дете Курсулића у старохерцеговачком селу Урвеник. У туђем свету претепаше ми презиме у име Курсо.

Ваљало је толико чељади нахранити па је мој отац Таназије радио даноноћно све тежачке и мајсторске послове. Мајка Пелагија, сваке године са стомаком до зуба, морала је спремати храну за сваки дан, прати, крпити и шити свима одећу, а лети и однети ручак на ливаду косцима и спластити бар оно што је јуче покошено. Бака Риста чувала је стадо и привијала с вечери целеп говеди да се врате из шуме на појило и краве на мужу. У томе су јој помагали и моје старије сестре и браћа. Мајци Пели најтеже је падало што је остајала сама код куће, па неће бити нико уз њу кад се буде порађала. Бака Риста привијала би стадо што ближе кући да се нађе кћерци бар у тим приликама. А мајка се куражила: „Родила сам петоро, Богу хвала, без бабица и доктора па ћу и ово шесто“. А оно се испили из матере на прагу оцаклије где је села да одахне од сталне журбе. Прегризе му пупчану врпцу зубима и чврсто завеза стомачић. Потрпа га у прегачу и једва догега до цистијерне да сапере и дете и себе. Кад виде да је родила трећег сина, блажено се захвали Господу:

„Драги Боже, хвала ти што ми даде и трећег радника. Гле чуда, да га родим на кућном прагу, лакше него и једно претходно. Зваћемо га Вилотије, јер излеће на праг к’о да су га виле донијеле овој срећној мајци. И ђед му се звао Вилотије па ће и Таси бити мило“, препричавала је мајка Пела за живота.

И заиста су ме виле носиле од прага до прага кроз цео живот: од Урвеника преко Видрована, Никшића, Фоче, Сарајева, Крушевца, Београда до Торонта. Читавог живота сам се рвао са различитим срединама, људима, властима и њиховим идеологијама, па сам догурао до Канаде. И ево ме опет на прагу очеве куће на Урвенику. За мене је Урвеник сабирна жижа читавог света, посебно српског. Моја Хипербореја... Опет сам на прагу, али не само рођења, него и на међи овог и оног света. Предвечерје је и око мене и у мени. Откако сам у пензији, дођем лети на три-четири недеље да кућа задими, свећа догори на гробници Курсулића. Подигнем што је дотрајало. И тако истрајавам, опет у сукобу, против штете и квара. Заветујем се да нећу дозволити да се ишта мојих предака сруши док сам жив.

Успех се на Млиниште, Богу хвала, још увек без штапа. Седим на врх источне стране окомитог кањона реке Пиве. Млиниште је узвишење на размеђу четири засеока: Урвеника на јужној страни, Крижуље на југозападној, Подомара на источној и Забрђа на северној. Сем Урвеничана, засеоке скоро да нико не помиње. По јужном засеоку прозваше цело село. Урвеник се урезао у моју свест у знаку четири оцила или детелине са четири листа. А данас су и оцила и детелина са четири листа ретки. Ко их нађе, срећан је. На западу је кањон, дубок око 1.000 метара. Скупља у себе све гласове, а онда, с јесени и зими, кад су огромне вјетруштине, рикне па се, по томе, та источна страна кањона Пиве зове Рикала од искона.

У даљини, на истоку, преко троугласте висоравни између Пиве и Таре, која се зове Планина Пива, уздиже се небу под облаке Дурмитор, иза кога нам Сунце излази, а на западу, скоро окомито из кањона упире у небо Маглић, и нешто ниже Вучево, за које нам Сунце залази. Ову оријентацију коју сам упамтио на Урвенику задржао сам у својој меморији до дана данашњег. У свим градовима и земљама где сам живео тајанством метафизичких путева прелетео сам на родни Урвеник, где ми је Сунце увек излазило иза далеког горостаса Дурмитора, а залазило за ближи, окомитији и блиставији Маглић или мрачније Вучево, зависно од годишњег доба. Они су ми били оријентири куд год сам ходио. Испод небеске линије Маглића и Вучева на западу и још увек обасјане линије брда црквичког Млиништа и Рајиноваче на западу зјапи провалија кањона Пиве, украсен несаломивим боровима, који расту у

ширину и машу ми гранама. Ми се разумемо као своји на своје. Од североисточног, ближег видокруга са Урвеника до далеког, али висином несагледивог Дурмитора на истоку тоне дугачки кањон Таре. Та два кањона испод пресечена Дурмитором чине троугао прекрасне пивске висоравни. Они се састају у ушћу Пиве и Таре на северозападу, испод Градине Херцега Стјепана и манастира Заграђе, одакле почиње Дрина. Овај још једини митски простор у Европи запосели су херцеговачки сточари још у времену доласка поробљивача Турака да би избегли смакнуће, ропство, данак у крви, потурчавање и зулуме. У овој исконској дивљини међу два највећа кањона у Европи, населило се мноштво херцеговачких сточара који су и саградили мноштво цркава па су се по њима сва та села и назвала Црквице. У Доње Црквице спадају села: Мратиње, Крушево, Шћепан Поље, Подбријег и Црквичко Поље, Жеично, Урвеник и Јеринићи, а у Горње Црквице: Барни До, Шарићи, Никовићи, Кнежевићи, Војводићи, Недајно, Мала Црна Гора, Трса, Пишче, Војиновићи, Добриловићи и Унач, Боричје и Борковићи. Потковицу од Бабића на југозападу до Барног Дола на југоистоку попуњава Загорац, листопадна шума и несагледива зимзелена шума Урвеничког омара. У њима сам посекао горостасе белог и црног бора, оморика и јела и саградио своју кућ у царском Крушевцу. Посредством њих дамарао ми је хук векова из њихових година и у Србији, и касније у Канади. Све што порасте из земље сабира у себи време, простор и догађаје и небесја и поднебесја. Дамарају они у мени и данас док ову књигу пишем. Дамараће и вама који је будете читали. Јер, Урвеник је моја Хипербореја на чијој метафизичкој траци преболевам сва урвињања и сасипања мојих Срба.

И Доње и Горње Црквице уништили су комунисти. После њиховог братоубилачког рата, масовних стрељања, разваљивања цркава и уништења монархије, поселили су Црквичане у Војводину, а касније децу оних који су остали на Пивској планини позапошљавали у топионицама Железаре у Никшићу. Тако су кршни сточари, радећи на температури од 40 степени, брзо скончавали, а њихови синови и кћери школе завршавали и у градовима остали. Црквице су данас пусте и људством и стоком, само се птице и звери још јављају из Загорца и Омара. Јелени своје рејоне обележавају и ричу, а злослутне вроне гачу са врхова јела, где су савиле гнезда.

Пада Сунце у засенак иза Вучева. Зраци му се расипају по литицама Маглића. Шумовито Вучево је вечерас мрко, под теретом тешких облака, а стеновити Маглић, го, без и једног дрвета, блиста, обасјан зрацима невидљивог Сунца иза облака.

Дува северни ветар. Он почиње с вечери. Отац Таса звао га је *ноћник*. Из даљине се чује потмула грмљавина. Не време ће. И у Урвенику, и у Крижуљи, и у Подомару, и у Забрђу још има кућа и полусрушених штала, али нема ни људи ни стоке да се пред невременом склањају. Сабласна пустош влада.

На Млиништу јача ноћник. Тера ме у кућу. У њу ми се не улази иако зебем. И она је оронула и пуста. Пола века у њој нико стално не живи. Дођемо браћа и ја лети да запалим ватру. Оцак да задими. Да попридигнем што можемо. Највише да оживим растужујуће успомене детињства.

На Урвеник не можеш доћи и отићи са њега а да не прођеш поред гробља на Ражишту, највишем узвишењу Урвеника и раскрсници за Забрђе, Жеично и Црквичко и Шћепан Поља према северу, и према Подомару, Јеринићима и Горњим Црквицама према Тари и Дурмитору, на истоку. На Ражишту су сувише стварни докази да су на Урвенику некада људи живели: бројни клесани камени и брушени мермерни надгробни споменици и плоче. Сви са знаком крста. Ниједан са петокраком. На Ражишту смрт царује. И разарање. Ни пролазника, ни стоке, ни звери. Гробови зарасли у траву, а околу гробља разрушена сувозидина. Сасушена травуљина шушти, северац реже... Котрља се грмљавина од Босне.

На дугуљастим влакама ораница Урвеника сијао се јечам и раж које су млели у ветрењачама на Млиништу. У влаци Ражишта, јужно од врха на коме је гробље, успевала је најбоља раж. Њеном сламом покривали су штале и савардаке, али и понеку сиротињску кућу. Сада је њива Ражишта залединила, а кровови штала сатрулели.

Урвеником је пролазила и штрека којом су вучени балвани из Урвеничког омара. Вагоне по шинама вукли су коњи до точила Прензибер у кањону. Са врха кањона отискивали су балване цапинима низ реке Пиву и Дрину сплавари или „дрифтери“, све до пилане „Варда“ код Вишеграда.

Ни трага од млина и ветрењача на Млиништу. Зарасла у траву и смреку једва се назире штрека посред Урвеника, без парчета шина и прагова.

Где се деде толики народ, његова снага и динамика огромног рада и силине живљења на Урвенику? Где несталоше ти људи? У сеобама и Ражишту. Стари дивови помреше, а млади побегоше *шрбухом за крухом*. Комунистичка власт није градила путеве, мале радионице и школе да би задржала те људе на својим имањима. Неприкосновеним терором своје идеологије пленила им је стоку, забранила узгајање коза, навалила порезе, колонизирала у Војводину и околне градове. Претворила је слободарске горштаке у своје поданичке пролетере.

Побегао сам и ја за школама и пословима, иако никада нисам прихватио комунистичку власт, њихову идеологију и материјалистичке идеале. У сталном сукобу са владајућим идеологијама, где год сам живео, грчевито сам се држао идеалистичког принципа. И у том рвању, „сам против свих“, дотерао сам до „добровољног изгнанства“ у Канаду. Дођем овако лети на кратко да разиграм замрзнуте дамарице детињства на Урвенику и обиђем све његове топониме који у мени распретавају угарке памћења и иконице сећања који ме чине срећним и слободним.

На источној страни Урвеника, у суседној дубодolini од очеве куће, у загрљају потковичарског тепиха јела, смрча и борова сазидан је велики Урвенички бунар. Овалног је облика, дубине 10 дужине 12 и ширине 9 метара. На најравнијем камену, у венцу изнад земље, пише: „Павле Курсулић 1762.“ Неки од Сурдуловића би тај камен гурнули у бунар, а ми Курсулићи чекали сушну годину да вода опадне до камењаче на дну бунара па би га опет подизали у његов венац где је и пре био. Били смо поносни на свог претка „мајстор-Павла“. Његово зидарско умеће бунарције и градитеља трансформисало се у његове потомке да марљиво истрајавају у подизању свега обрушеног.

На Урвеничком бунар лети су догонили на појило своју бројну стоку породице из сва четири засеока и из суседних села, за време суше. Слегло би се више стада оваца и јагањаца, целепи говеда, крда коња. Све је овде урвеничко: млинови ветрењаче и бунар, Загорац и Омар, долови и село... по најбројнијем братству Урвеничани које је ту прво избегло и вековима све поседовало. Данас их на Урвенику нема.

Урвеничани би, после попаска и муже крава, одбијали говеда на пашу у Загорац и Омар. Ливаде у својим засеоцима и

Урвеничким доловима бранили од стоке да би у њима покосили траву и спремили стогове сена за дугу зиму. Овце и краве би ујутру помузли у струзи и штали па са чобаном отпремили на пашу, опет у Загорац или Омар. Увече су говеда долазила сама на појило. Овце су мало раније догонили чобани да их планинке помузу. Онда би јањце пуштали под овце да посисају оно што им је остало. А онда све заједно гонили на бунар да пију. Боже, које блејање и мекетање! Чује се до небеса кад се јагањци састају с мајкама. Цео Урвеник одлеже њиховом блеком по којој се препознају. Ни једно јагње да погреша и клекне под туђу мајку. Савршено препознају зов своје мајке. У живој природи, како међу људима, тако и међу животињама влада комуникативно сугласје. Која хармонија и склад, који почињу хаотичном блеком а завршавају миром и задовољством с мајчински млеком у грлу одојчета. За то време вредне руке сељана извлачиле су хитро судове препуне водом из бунара и сручивали их низ олуке у два-три корита. Жедна стока насласнула би похлепно да пије, скоро да не дише.

А када се бикови напију, на бунару настаје рика, бука, копање предњим ногама у прлинама, тутањ око бунара, прасак рогова и вика чобана који их кураже. Онда би се проломила рика победника која би одлегала дубоко и далеко црногоричном шумом Омара док не отпочне страсна јурњава за воловодницом. Јури сокацима Урвеника стампедо и приплодних и утучених бикова за воловодницом. Само најјачи бик избори право да је оплоди. Њему би само стала. Стао би и стампедо. А чобани и чобанице би се испод ока погледали ждракајући и шалећи се на рачун воловоднице и њеног изабраника. Снажни, једри и зајапурени полегали би у хладу оближњих оморика када би и последње марвинче напојили. Натпјевали би се ту момци и девојке и задиркивали како би згаснули наврели жар свог тела и пола.

Сви бикови победници имају своју воловодницу. И Србија је у свим досадашњим својим ослободилачким ратовима победили па у миру постајала воловодница лажних савезника, и сврстаних и несврстаних. Верујући у материјалистичке идеале њене вође 'тражиле су светилиште истине' не знајући да се „мисао човекова увек ломи кроз стравичне урвине“, како је писао у њиховом притвору српски светитељ Јустин.

Данас на Урвенику нема ни стоке ни чобана. Ни косаца ни пластилица. Нема ни њихове песме из Урвеничких долова.

На бунару ни блеке ни рике, ни букања и бодења бикова, ни воловодница ни волова да протрчавају урвеничким сокацима. На најравнијем камену венца око бунара и даље стоји име мог курђела Павла који га је зидао. Корита нема. Иструлила су. И бунар и локвиште зарасли су у коров коњског трња, чемерике, коприве и кукурека који шикљају из вековима гнојног бунаришта. Локва проваљена, а воду у бунару прекрила жабокремена. Из његових зидова крекећу жабе. Да није мириса струкова високе нане изнад локвишта, вилиног коњица и прекрасних лептирова изнад воде, помислио би да мртвило и агресивни коров на бунару царују. Мирис нане опомиње да лека има. Доћи ће и берачи. Утеши ме мирис нане. А хук векова бруји непрекинуту мелодију Милоша Црњанског у врховима оморика и јела: „Има сеоба – смрти нема“.

Урвеник је моја Хипербореја. Мој одбол и мој рај. Он није за мене пуки географски простор на кањону Пиве, него узвишено метафизичко уточиште. Спас у бекству. Символ, у знаку четири оцила или три детелине са четири листа. Пронашао сам је. Срећу ми доноси. Мој скривени смисао Искона и Српства. Мој Урвеник је „неприступачан предео за обичан свет“, као Хипербореја за Рене Генона: „... предео изван опасности сваке катаклизме која може пореметити свет људи на завршетку извесних цикличних периода“. А моји Срби претрпели су и по четири геноцида само у једном веку. За Црњанског Хипербореја је „идеалан пол стварности и нека врста контрапункта панорама катаклизме, у предвечерје Другог светског рата“, како је Борис Над одлично тумачио Хипербореју овог најлиричнијег српског романописца. Урвеник је моја висораван на коју бежим после свих сукоба са лажним идеолозима, „усрећитељима народа“ (свеједно да ли су ти сукоби победе или порази), који су наглавачке преокренули и парадигму и скалу вредности идеалистичког идеала (који је вековима владао у свету и имао чврсту веру у етику) у наказни, преварантски, подваљивачки, поробљивачки, материјалистички идеал, без вере и етике, који је обешчистио свет. Није то мој свет. Не прихватам га ни због којих разлога. Прихватам само његове негативне одреднице проречене у хришћанским јеванђељима као „смак света“. Исто то проричу и Мухамедове посланице и хиндуистички Вишњу Пуране. Он каже да ће се „природна богатства и побожност сваког дана смањивати, све док свет не постане сасвим искварен. У овим данима биће ма-

теријалне могућности које ће наметати разлику, страсти ће бити једини разлог сједињења међу половима, и лаж ће бити једини начин да се успе у пословању. Земља ће бити цењена једино на основу минералних богатстава која су у њој похрањена, незаконите радње ће бити општеприхваћен начин стицања за живот, једноставно прање сматраће се довољним прочишћењем“.

Већ живимо то време. Осамдесет година сам, мање несвесно, више свесно, у сукобу са његовим жрецима „просперитета“ и „прогреса“. За сада, једини спас је у бежању из тог „кали-југа“, а одбол у брдима. Сви циклуси времена дошли су до свог катаклизмичног скончања. Канибалисти нас трују „корона вирусом“ који су произвели у својим просперитетним лабораторијама. Бежим у своју сада и физичку и метафизичку Хипербореју, звану Урвеник, да у миру Божјем опишем сва лична дамарања у овом наказном свету и моме гуравом животу, не за узор и понос, него за укор и покајање.

Код нас је Срба одавно све подељено: три вере, пет држава, пет нација, пет политичких језика од једног изворног српског језика, три-четири дијалекта... Сви моји Урвеничани говоре ијекавским дијалектом, а само ја говорим и пише екавски јер сам радио на радију у српској средњовековној престоници па сам морао променити дијалекат. Касније сам предавао српској младежи у тој истој престоници њихов матерњи, српски језик и књижевност па нисам хтео да се разликујем ни по дијалекту од својих студената. Остао сам екавац па ћете и по томе препознати мој језик у овој хроници.

Јанко ЈЕЛИЋ

БИДОН

Нема од тада много година, таман сам био приспио да могу да мислим о озбиљним темама кад се један наш вратио из иностранства. Били смо га прежалили, а после и заборавили. Чуло се било да је тамо нешто покрао, па га ухапсили и утамничили, па да су га протјерали, па да су га, најпосле, и убили, али, он један дан бану ко да га неко баци с небеса таман у сред села. Можеш мислити како је одјекнуло кад је бануо давно олелекан и спакован међу драге покојнике. Можеш ми се и спрдати и у гријех ми уписати, али ја ово морам рећи, то је био један од највећих догађаја за мога вакта. То ти је било таман ко да се десило васкрсење. Може бити да овај наш и није био умро, али из мртвих устао сигурно јесте. Нама се из свијета нико никад вратио није, без, ето, таман он. И глас гласу додаде прво по комшилуку, па онда с главице на главицу, па с банде на банду села, па се разлијеже низ цијело племе. И некако без јасног позива и плана сви смо знали да се морамо окупити да видимо и поздравимо овога великога повратника.

Сјазлио се народ са четири стране. Све стазе и ностопце притиснуо свијет. А о главном путу да ти и не причам. Ко је имао кола накрцао их старцима. Такав је код нас обичај, да се учини прво староме човјеку. А и то, опет, по староме реду. Прво покупиш ђедове, па се онда поврнеш за бабе. И, кад мало боље размислиш, па и најпоштеније је да они први угледају чудо и да се њиме насладе јер им је најмање живота остало. Младеж ће се, може бити, чуда још и нагледати, а они ако ово пропусти слободно се може рећи да су залуду живјели.

Ко има коња јаше и то колико кљусе скочити може. Угледнији, богме, оседдали своје атове, а и себе прописно наредили. Ни укупнога рува нијесу жалили. А ови обичнији зарозани домаћини нијесу имали кад ни самаре ни узде да ставе, него онако на гола коњска леђа се бацили само са обичним

уларом. Многи су имали вратове поломити, мајка ти кукала, али, Богу милосноме хвала, све оста здраво тога дана.

Жене и она пилеж ђетиња ударили пријеким путањцима. Трче ко без душе. Све једно друго претиче и привукује да се поишчекају, а кад се види да је неко баш поодмакао онда га моле да их сачека баш ту и ту да се у тој гужви нађу и да се не раздвајају, а и да заједно приђу томе великоме долазнику.

„Ако му се могне прићи...“ – сумњичаво врти главом шумар који нема коме досад пришао није и одваја се некуд странпутицом да само сам заскочи и ускочиу бирано друштво које ће свакако окружити нашега изненаданог госта.

„Прилазићемо му, вала, сви, па кад би се цријевима пасали!“ – гракну трострука удовица и позва на јуриш чету своје одабране ђеце.

И, шта да ти дуљим, да ми се како, кукавцу, било претворити у птицу, или бар у муву, па да узлетим и да видим како сав тај аџгам прилази, тече и нагрђе са сваке банде ненадноме и несањаноме човјеку на томе неvjероватноме мјесту.

Највећа нам је срећа била што су га неки паметни људи на вријеме срели, те су га оставили на сред села и нијесу му дали да иде родној кући. Да је тамо продужио пола нас се живо вратило не би јер му је кућа у некој странчини, само јој се с једне стране може прићи, а околу је годинама све зарасло у трње и шибље. Ја ишао нијесам, али кажу да је и из саме куће израсло некакво непознато дрво, и то кроз оцак. Веле да су се и змије око ње налегле, а осишта висе на свакоме ћошку. И то све оне крупне осе, у по једној има по кила, па кад те звизне боље ти је да те метак погоди. Можда и лажу, свијет свашта прича. Но, како год, састанак са овим нашим делијом из свијета је организован на једној пространој ливади, да се имамо куда разминуту и да сви без изузетка можемо прићи, осмотри и поздравити се са најугледнијим и најчувенијим међу нама.

А док је сва та церемонија трајала и док се успостављао ред да једни друге не погазимо, имућнији и гостопримнији су спремили и дочек. Испекле се пите и приганице. Скувало се разнога меса. Маже се скоруп и мед. Циједи се ненегђе и цицвара, а пића не фали свакојакога. Замичу комади хране, и не жваће народ него све онако облимице гута, а све се залива и налива првом чашом која му до руке дође. Понајбољи домаћини иду кроз масу и нагоне да се узима и да се једе и пије што

више. Да нас је прије тога неко питао како живимо сви би рекли да од нас веће сиротиње нема, а кад видиш ову силу и наваку што се данас троши, лијепо ти дође да се крстиш и умреш у чуду како ли се сво ово богатство и имуће досад крило.

Кад се коначно све понајело и понапило дође ред и да чујемо какву лијепу и поучну бесједу најпапетнијих људи у селу, а и жеља нам је била потајно да чујемо и коју ријеч од овога који нас овако незапамћено окупи. Већ по реду узеше да се дижу здравице и добродошлице, а онда и неколика пригодна говора која пропратисмо аплаузом и гласним одобравањем. Не знам сад тачно о чему су причали, али знам да ми се допаало. Одлично се сјећам да ме је од тих говора подилазила нека милина и одушевљење. То ми се и данас задржало кад слушам паметна човјека, а причали су ми и још неки сељаци да им се јавља исти осјећај. Све се то код нас родило тога свечаног дана. Кад спласну и утихну одушевљење и од те љепоте дође ред и да чујемо ову нашу дику што нас обрадова доласком из свијета. Он се понамјести, искорачи лијевог напријед, а десну руку поподиже, тачно га видиш да му није првина да се овако обраћа окупљеној маси:

„Драги моји земљаци. Ја вам нијесам неки говорник, али вам се морам искрено и са срца захвалити на овакоме дочеку и пријему. Ово што сте ви мени данас приредили нема нигдје у свијету и хвала вам зато до небеса. Али да вам се не бих захваљивао само ријечима, ја сам одлучио да вас частим и нечим трајнијим и кориснијим. Хоћу да дио новца који сам зарадио уложим у ово наше село и у овај наш крај. Спреман сам да купим нешто што вам је најпотребније за живот у овом живописном, али и врлетном и посном, крају. Зато реците шта вам треба највише и ја ћу то за сваку нашу кућу обезбиједити.“

Кад то чусмо одушевљење се опет подиже. Закликта се свих страна:

„Живио! Алал ти вјера! Јуначки сине! Добротворе! Мирису људски!“

Бијасмо кренули и да га носимо на рукама кроза село, али паметнији не дадоше, него се одлучи да сад одмах, овдје, на пању, договоримо шта да тражимо од овога доброга човјека. Сваки заселак изабра по једнога и по двојицу да представљају окупљене и да сједну науже, па да вијећ вијећају са нашим добротвором о томе шта нам ваља дати и учинити.

Е, сад ти ја не знам потанко рећи шта је ко тачно предлагао. Знам да је било неких који су тражили расне овце и расне краве, али је закључено да то није добар предлог јер за овај наш крај боље расе од ове наше нема. Знам и да су неки тражили поправку кућа, али ни то није прошло јер има кућа које су нове, па како их онда поправљати. Било је и предлога да се праве некакве фабрике и хотели и још нешто чему сам име заборавио. Али, ништа од тога није прошло и народ поче да негодује и да се разилази. Досадило људима, кад већ нема договора дај да идемо кући. А онда се чу један стари који изнесе предлог са којим се сви сложисмо:

„Добри и поштени људи, и ти, наша свијетска делијо! Сви су ови предлози добри, али ја ћу вас подсјетити само једно. Ми смо безводан крај. У селу има нешто мало воде, а на катунима нимало. Сви знате да воду морамо носити и до ње ићи километрима. А кад до ње дођемо у шта да је успемо и понесемо? Ни у шта, у прегршт. Зато ја мислим да су нама најпотребнији бидони. Нама треба да свака кућа има бидона колико јој може стати у једну омању собу.“

„Тако је!“ – проломи се са свих страна, а сви што су вијећ вијећали почеше да честитају старцу на овоме паметном предлогу. И наш драги добротвор се сложио са осмјехом.

Већ наредног мјесеца је свака кућа могла да подигне своје следовање бидона. И то разних, малих и великих, четвртастих и обуљастих. И дошло их је много више него што смо тражили. Тај добри човјек нас је преко сваке мјере частио. У село нам се више није враћао, мада је био обећао. А, знаш како је, обавезе послови, далеки и богати свијет га је упио. Више нам се и не јавља. Али зато је међу нама оставио неизбрисиву задужбину да нам свака кућа данас звечи од тих драгоцених посуда.

Прошло је доста времена и у међувремену нам се кроз село раширио водовод, али ми све те бидоне чувамо као најдражу успомену на тај велики дан и тог великог човјека. У његову част смо мјесну заједницу назвали „Бидон“, а ми са поносом носимо ново име јуначког и часног племена – Бидони.

Горан ЈОВАНОВИЋ

ЖЕРМИН ЖИБАО

Читам Жермин Жибао. Да видимо шта се дешава у том дијелу свијета. Волим да сам *добро информисан*. Читам све наше локалне агенције. Анем, Срну, Бету, Тањуг, Фену, затим све листове из бивше Југославије, Политику, Побједу, Блиц, Новости, Ртс, Вијести, Јутарњи и Вечерни лист, Индекс, Слободну Далмацију, Кликс, Ртрс, Дело, Вечер, Коха ди Торе, 24 оре. Након тога све локалне медије из мог града и неколико околних градова. Пет-шест. После локалних медија прелазим на *свјетске тијаније* ЦНН, ББЦ, Дојче Веле, Монд, Раша Тудеј, Спутњик, Ел Мундо, Коријере дела Сера, Фолха де Сао Пауло, Тхе Тимес оф Индиа и на крају Жермин Жибао. Њега остављам за крај некако симболично. То је први лист чије сам име запамтио. Било је то давно, можда сам имао пет или шест година и одрасли су гледали дневник на *црно-бијелом* телевизору. Сада знам да је тај телевизор био лампаш, шта год то значило. Данас имам танки телевизор попут листа неког дебљег картона који има вајфај конекцију Јутјуб, Нетфликс, ХБО, Дизни, а тада смо имали великог *жушої лампаша*. Сјећам се живо како су на дневнику говорили о догађајима на неком тргу у Кини и сви одрасли су забринуте гледали натмурених чела и ћутали док је репортер говорио и на крају казао – *Како преноси Жерми Жибао*. Дуго сам замишљао шта то значи. Да ли је Жермин Жибао име неког јако важног Кинеза, толико важног да његове ријечи морају да се преносе и како се то преносе, колико су тешке кад их људи носе? Или је то можда неко егзотично јело са непознатим састојцима које се прави између осталог од жабе јер је Жермин Жибао а не Жибао. Да ли је Жермин у свари Жармин Жибао па не ни Жибао него Жигао па све то има везе са ватром и сунцем и Жармин Жигао је нека велика бакља коју људи преносе да освијетле неки *мрачан праг*, пут или кут? Ноћима сам хипнотички понављао

то име гледајући у таму собе док не би изгледало као да се Жермин Жибао издиже изнад мене и лебди у ваздуху, док ја такође лебдим нешто испод Жермина, који је у ствари постао дио мене јер сада излази из мојих груди, ширећи се све више док не захвати читав кревет, читаву собу, читав свијет и док слогови не почну да се мијешају и губе постајући само мисао о Жермин Жибаоу па се све распадне у милион свјетлуцавих Жермин сунаца и ја *ућонем у сан*.

Кад мало размислим, одговара ми да читам Жермин на крају. Жермин говори само провјерене вијести, на провјерен начин, провјереним говором, као прави *glas naroda*. Уколико се усуди да оде мало унапријед то никада не иде предалеко у неку невидљиву маглу и даљину у којој живе усијане главе, већ је то неки податак која иде само један корак испред, одмах ту иза угла, тамо гдје смо и сами могли да претпоставимо да ће бити да се нисамо лијенили да размишљамо, у смјеру у којем треба да иде, у току који већ деценијама тече куда је кинеска влада одлучила да тече. Да, Жермин је идеалан за крај читања вијести јер нема никаквих сензација, крвавих драма или *обнажених дама*. Нема свега онога што би могло да узбурка крв и да узбуди *човјека* будући притајене страсти у њему. У њему нема жуте штампе већ је стари добри Жермин попут Жуте ријеке што миленијумима мирно и постојано тече у истом правцу, са по неком бујицом, по неким изливом из корита ријеке, тек да не буде превише мирно и монотono, да испрати *природан* ток промјене, и нема те *силе* која може да је зауставити.

Да бих прочитао све ове портале, новине и агенције треба ми око четири сата. *Мање-више*. Зависно од дневних околности. Најбоље је када су неке кризе или сукоби. Тада има да се чита буквално цијели дан а нове вијести само пристижу. Сјећам се са носталгијом арапског прољећа или руске анексије Крима. Ех, каква су то времена била! Могао си да читаш разне чланке са лица мјеста са сликама и видео записима, разна мишљења и анализе стручњака, интервјуе са политичарима и војним званичницима, па тек репортаже храбрих новинара и новинарки, да будемо *родно* коректни, са локалним војним лидерима! И то траје данима! Све вијест на вијест, све догађај на догађај, прес конференција за прес конференцијом! Тако је радно вријеме знало да прође за час, а да се не дотакнем досадне економије или спорта па то остаје за касније или за *ни-*

каг. Сада је неко затишје већ скоро пола године. Сви пишу исте копи-пејст текстове како се заштитити од короне, како да смршате, како да сте боли у кревету или како да учите кад вас неко лаже, тако да све завршим за неких три сата и онда ми остаје *joш сат времена* до паузе. Да бих прекинуо вријеме враћам се на почетак и листам један по један портал. По реду.

На паузи изађем на цигару, кафу и сендвич у кафић преко пута општине и ту причам са колегама или странкама о томе што се догађало тог дана. Никад не дајем мишљење о догађајима јер може погрешно да се протумачи, као да нагињем некој старни или још горе, *иопрешној сирани*. Само говорим о томе шта се збило у тој и тој земљи и том и том граду у маниру врсног хроничара и познаваоца свјетских околности. Најтежи су они дани када нема дешавања. Тада говоримо о томе колико је људи умрло у Италији од вируса како је то ужасно, али и добро за њихову напаћену економију, како је Тесла био велики научник, неважно чији, како Ђоковић добро игра и како га мрзе јер је Балканац, или како је Тито био велики политичар иако је побио много људи. Ето приче да се убије тих сат и по, два сата паузе. Понекад причамо о послу или о *иорозици*. Но то је углавном како је посао тежак и компликован, како има много непотребне папирологије и како би требало да нам уведу компјутере у канцеларије, или како је нечија жена тешака и досадна, неразумна јер има само да чува дјецу, кува ручак и спрема кућу, а тај неко се одире од посла па кад дође кући желио би само да се одмори али не може, а често нема ни ручка или је једно те исто за ручак, или су дјеца напорна, стално се свађају међу собом и туку, па једно плаче, а друго се смије, па мора да их разваја и да суди *ко је крив...* А коме се то ради после цијелог дана на послу? Ко жели да се врати кући *иоше* после осам сати проведених за радним столом? Нико наравно. Па ни ја. Зато сам развио спор начин војње. Возим око 30 на сат. Баш као ограничење у центру Њу Јорка што сам прочитао на ЦНН-у. Кажу да је то револуционарно и да ће то натјерати људе да мање користе аутомобиле. Возим јако полако, враћајући се тих осамсто метара од посла према кући. Обавезно свратим у продавницу, па макар и ништа не морао да купим. Тада частим дјецу чоколадом или жену неком грицкалицом, кока-колом, нечим што воли да грицка увече уз серију. Ту *уишћегим* неких сат времена. Бирам сваки производ као прави школовани нутрициониста. Чак не ни као

нутрициониста него као Хигијеничар исхране како ми је објаснила нека странка која је завршила медицину за то звање и јако се љутила што смо је звали нутриционистом... Загледам поријекло хране, количину соли и обавезно калорије, из чега су, из бјеланчевина, хидрата или масти, па које су масти у питању, засићене или незасићене и колико је хидрата из шећера, а колико из скроба. Чitam етикете на *нашем* језику и на енглеском, да бих био сигуран да није нека превара у питању. Размијештам кесе полако, постављајући их на задње сједиште тако да ни једна не може да склизне ако будем морао да закончим нагло. Можда не би ни пале због моје споре вожње, но за сваки случај... Степеницама се пењем лагано, упирући ногама јако о под, вукући се снажно руком за гелендер, док у другој благо савијеној у лакту држим све кесе. Ипак су те степенице моја дневна физкултура па покушавам да *извучем* што више из њих. Да мало прорадим све мишиће ногу и руку, колико могу. Углавном, од посла до куће ми укупно треба неких сат и 20, или сат и 30 минута ако је гужва у саобраћају. Ових осамсто метара је читав *мој свијет*. Мимо куће и канцеларије. И новина.

Кад дођем кући, тих првих сат времена је занимљиво. Причам са дјецом и женом, говоре ми како су провели дан и јако ме изгрле и изљубе па се поставља ручак само за мене јер су они сви већ јели, свако у своје вријеме. После ручка почиње *иакао*. Ако су лијепи дани нешто је боље јер дјеца изађу напоље па ми остаје да слушам женине празне приче, планове и идеје и да климам главом док се смијешим увјежбаним осмијехом срећног задовољства, пожељним код сваког супружника. Могу тада у позадини да пратим неку емисију на телевизору, само морам на пазим да се не *удубим њревише* јер ако примјети да сам одлутао или не одговорим на серију брзих питања, или одговорим погрешно виче: Је л` слушаш ти мене! Укључи се мало јадан не био!

Уколико су кишни или хладни дани та четири сата су *бескрајна*. Ту се види права релативност времена. Никако да се заврши вече, као да траје годинама, попут оног филма гдје један сат проведен на некој планети траје као седам година на Земљи. Све се слије у једну велику бесциљну згужвану *јрудву* времена, простора, људи, вике, свађе, пребацивања. Жена и ја се не свађамо наглас никада. Свађамо се само дугим и пријекорним погледима да не би *погривали аутиоритиет* једно дру-

гом пред дјецом. Обично се то сведе на њене погледе типа: Јебаћу ти матер за ово кад легнемо! И моје збуњене: Шта сам сад урадио? Искрено не знам у деведесет посто случајева шта сам погрешно рекао или урадио. Чак ни пошто ме изриба пред спавање неколико сати касније. Неких ноћи заборави или је преуморна па само заспе, а неких ме риба бијесно сатима, у пола гласа са грчом у грлу и пјеницом на устима којом ме запљувава пјевајући своју бијесну *усџаванку*: Јел чујеш ти мене?! Будало једна незрела! *И слично*, док покушавам да се искључим и понављам у себи Жермин Жибао дуго, дуго, док слогови не почну да се мијешају и губе постајући само мисао о Жермин Жибаоу па се све распадне у милион свјетлуцавих Жермин сунаца и ја *ућонем у сан*.

Бојан РАЈЕВИЋ

АФОРИЗМИ

- ❖ Афористичари имају статус заштићених свједока. Афоризми се цитирају без навођења аутора.
- ❖ Ако је сузавцу истекао рок употребе, зашто демонстранти плачу?
- ❖ Ако на изборима увијек побјеђује већина, избори не могу ништа да промијене.
- ❖ Ако се дипломе купују, то значи да је знање опет на цијени.
- ❖ Бајке почињу са *био једном*, а предизборна обећања са *биће једном*.
- ❖ Бавиш се високом политиком? Ако. Лијепо је имати неку занимацију.
- ❖ Библија каже да је у почетку била ријеч, али не каже која. Цензура!
- ❖ Боља од осталих жена је она код које су само ципеле змијасте.
- ❖ Бомба у пошти најбрже разноси пошту.
- ❖ Брод пун кокаина је заплијењен јер је недозвољено ушао у наше територијалне воде.
- ❖ Човјек се осјећа као код своје куће свуда гдје му може доћи принудни извршитељ.
- ❖ Да су то покретна културна добра, видјело се кад су добила ноге.
- ❖ Данас причам једну причу, сјутра ћу причати неку другу причу. Досадно је кад је сваки дан иста прича.
- ❖ Данте толико вјерно дочарава пакао да имате утисак да се и сами у њему налазите.
- ❖ Довољно је да зазвони будилник да ситуација постане алармантна.
- ❖ Држали муницију у фабрици кафе? Ваљда се зато и зове *кафа у зрну*...
- ❖ Држава је јача од било ког појединца. Од нечег се мора почети.

- ❖ Исљедник воли вриштеће боје. Не ради ништа, а резултат исти.
- ❖ Испрани мозгови су најблиставији умови данашњице.
- ❖ Историја нам је велика, али ћемо је прекројити, па ће нам бити таман.
- ❖ Јавно бичевање је мучење за гледање.
- ❖ Кад не може боље, добро је и добро да боље не може бити.
- ❖ Кроз степу снежну црна тројка јури...
- ❖ Лако је било Његошу. Он уопште није морао да се труди да му свака буде Његошева.
- ❖ Мале ће нам бити луднице, али лијепе и удобне.
- ❖ Мазохисти се надају доласку на власт. Сазнали су да се она саставља с коца и конопца.
- ❖ Моје племе сном мртвијем спава. Није наручило буђење.
- ❖ Моле се учесници антифашистичког скупа да не пјевају усташке пјесме.
- ❖ На власт су дошли у џемперима. Било је хладно.
- ❖ Најбоље је такмичење у излежавању. Лежи ти сваки противник.
- ❖ Не знам ни за један примјер чојства и јунаштва. Не пратим политику.
- ❖ Нема адекватне казне за насилнике. Зато се и не кажњавају.
- ❖ Нема довољно људи да покрију сва радна мјеста која се отварају. Иселили су се због незапослености.
- ❖ Ниједна нула није остала незаокружена.
- ❖ Њемци уплаћују донације поводом годишњица напада Вермахта. То је нама наша борба дала.
- ❖ Одавно нисам прочитао такву глупост јер од њеног аутора одавно ништа нисам читао.
- ❖ Окупатор овдје никада није ногом крочио. Носили смо га на раменима.
- ❖ Основна карактеристика хомосапиенса је говор, али не политички.
- ❖ Отворена је специјализована продавница неудобне обуће, намијењена онима који неће нигдје.
- ❖ Пацови први напуштају наш брод. Имају морску болест.
- ❖ Почели смо са градњом тријумфалне капије. Засад имамо рупу.
- ❖ Покварени телевизор поправићу уз помоћ црвене врпце. Њеним пресијецањем ћу га пустити у рад.

- ❖ Полиција ће увијек бити уз свој народ јер јој је са удаљености теже да га бије.
- ❖ Превозна средства нам омогућавају да лакше стигнемо тамо гдје не желимо да будемо.
- ❖ Примео сам вакцину Фајзер. Како сад да је чувам на -70°C?
- ❖ Проглашење ванредног стања се стално одлаже да би ванредно стање што краће трајало.
- ❖ Створили смо добру слику о себи. На основу сјећања.
- ❖ Свака ријеч коју изговорите може бити употребљена против вас. На примјер, ријеч пендрек.
- ❖ Свуда у свијету се праве срања. Кад нисмо заштититли патент...
- ❖ Шибицари воле ову државу. Или ову... Или ову... Или ову...
- ❖ Шта вриједи што смо ускочили у ципеле од седам миља, када у њима не можемо да ходамо?
- ❖ Тешко је кад број година пређе број ципела, али жене имају много ципела, па им је лако.
- ❖ У кући објешеног не говори се о конопцу јер ко проговори, заврши као објешени.
- ❖ У САД-у су направили собу у којој послје кратког времена боравак постане неподношљив. Аматери!
- ❖ Вишеструком повратнику у вршењу кривичних дјела олакшавајућа околност је то што ни до сада због њих није осуђиван.
- ❖ Власник паркираног тенка биће кажњен јер је заузео неколико паркинг мјеста.
- ❖ За савршену тјелесну грађу овдје је довољно да немаш мозга.
- ❖ Застава некад поносно вијори, некад не. Све како вјетар дува.
- ❖ Зашто се каже *шеф њодземља* кад је тај власник свега на земљи?
- ❖ Живот је пред нама јер каснимо за животом.

ПРЕВОДИ

Евгений ЧИГРИН (Москва)

ПОЕЗИЈА

Превео с руској Владимир Јаїличих

* * *

Већ су светилке улепшали како су умели у престоници,
 по свему,
 празник оцртава славље у свести. Врачеви, веле, ка
 Витлехему
 запутили су се, да подгреју чудеса, да подсети слепе на
 звезду чуда,
 а по граду шестари бела Смрт. Питаш: „Није ваљда
 близу?“ - „Она је свуда“ -
 одговара, смејући се, нарастајући вртлог. У реду, није
 ли вртлог - вејава до облака,
 у којој се губи сваки говор. „До смрти је четири корака“ -
 не репер, већ старица с косом пева. Ту фанове нећеш
 наћи ватром разорном,
 с билборда гледа ал-паџиновски ђаво, а у кули Осталих
 астроном
 предао се и заборавио, да је гледати на Исток могуће у
 олуји, чак,
 свакодневно-сваконоћно; пробуди се, друшкане, отвори
 загранична врата у мрак,
 иначе ће врачевати заборавити зашто и чему ићи у мраз и
 бездан,
 и срушиће се на главу, свима, Витлејем, и ђаво постаће
 звезда,

* * *

*Јен-два, ѿри, чейири, ѿей,
реши зечић да крене у свей...*

Ф. М.

Па зашто сам се родио? Да, зашто
сјај сам хватао ручицом до свода,
у огледалу и музици маштом
без патуљака чуду залуд одан.
Одрастао сам. Авионом летех.
Напуштах топли крај и Сахалин.
Да у чизмама Бога месног сретнем:
Бог је бојио свод у бели сплин.
Девојке беже ко осмех и сенке:
одлетале би у сумрачни хол.
Поверовати - ником; нећу, после,
да згрнем у цеп ништа осим бол -
и, ако ишта, тад право приказе
да Серафиму кажем то што тишта:
„Ван међе, али уз рђу зле стазе
живот ми бацну мрве чаробништва.“
Доста је самства, серафиме, мога,
доста шар земни прстом да упирем.
Над мојим логом премало је Бога...
Изађе зечић - поче да умире.

* * *

Тамо ѿде ѿага снеј, ѿарни возови јуре низ воду

Б. П.

Возови у Поронајску јуре низ хладну воду
железничар диже очи ка плавој звезди на своду,
маше ручицом вагона зими, а с прелаћа пева ко лорд,
на свакој станици је по пропису уписано „Nord“.
Твој двојник све до сада спава у купеу зеленом:
сновиђење цвета, и архангел седи на грбу скупоценом
незнаног места, ђаволским дуваном загађује зрак,
и дечачић стоји, као неки из прошлости знак.
Поронајска композиција до Парнаса тешко да ће стићи ма кад:
одгонетнути рај постало је тешко, а завирити у хад -
много простије, но живот љуштуром римованом скрити,
и арханђео одозго наставља отежући пушити.

Пауза. Вагон железничар отвара. Душа која све виде,
изашла је у својој згужваности и некуд, без журбе, иде,
по води ли, по копну... Ти си одронио реч. Сам си, сред дима,
нешто брбљао о томе ноћницима и возовима.
Гледа анђео-наочарко-двојник-усамљеник ка југу,
нема у димњаку огња - који беше, испаде из руку...
Парни воз постоји и, упутивши се бајком морском крај вас,
опет ће почети да слуша како тугује твој живи глас.

* * *

Не питај откуд јесен или ко то
лута ћелама поћутелог лишћа,
дублира хладни слој сени и потом
чита живот из измишљеног писма...
Ево стабла што жели да одлети
у Занзибар и Габон за птицама.
Згусту се јесен - златна смрт нам прети,
барови двери отварају нама:
очију многих самотна већина
кад повије се над флашом сумора,
где "Балентајна" оста тек трећина...
ко може, како, не бити уморан?
Ко биоскопски снимак. Изнад клупа
сја сугестија - ко пас да утону
усред блатишта, где изађе скупа
с библиотеком страха, у сутону.
"Не лутај блатним тресетиштем оним" -
Џејмс Мортимер је писао и мени...
А сада космос тек, то јест аноним
космички и то писмом несвршеним.
Са подсмесима у прозору снатре
Хеката, и пас с три главе, из мрака,
док у фосфорној неугаслој ватри
горе, горе сви знаци зодијака.

Џејмс Мортимер - лик из „Баскервилског пса“ сер Артура
Конана Дојла.

Хеката - старогрчка богиња ноћи, месечине и магије.

ЖУТО-КИНЕСКА

Авет јесени спава непробудно
ветар доноси вести из туђине,
са жбуња скида сваког трена жудно
нежну длаку у бојама глине.
Свој жути лет у мору утопиће
с истока сасвим остарели дракон.
Сред канци - живо или мртво биће?
Не разумем се баш у мртвих закон.
У чељусти ће шкљоцнути очњаци -
настаће срећа жутоликог царства,
и над главама јавиће се знаци:
бео зечић у мрежама врачарства.
Зец им доноси бесмртности траве -
чај Сун Ши, с њими макадам прашине
помешани су са соком агаве,
над њима цркве облака, с висине.
Пикирао је, жут, у морски простор,
ил сињ ко јаје зебе после кише.
Лево око, ко утрљано воском,
у десном гавран виче: "Никад више!"
...Има ли лека? Да, ал је сакрила
бесмртност лопов Чан Е - неста журно.
У њој се мрачна раширила сила,
мозак јој проври у ватри азурној.
Претворивши се у небеску жабу
оде да Кулу Месечеву двори...
Сад јесен лампу месечеву слабу
моли да преда ту бесмртност зори.

Чен Е - Личност из кинеске легенде. Супруга стрелца Хоу И, која је постала богиња Месеца и населила се у Месечевом дворцу, заједмо са месечевим зецом. Зец поседује чаробни еликсир који да-рује вечни живот.

ДАВНА ОСТРВСКА

...Албатрос претера у изливу туге,
три човечка гуњем мрак љушкају, косо:
рибари су мреже простирали дуге,

док Охотско море пуни грабљив лосос.
 Вуку се контуре равнина, кроз сплин,
 спава, преко пута, цветни Хокаидо.
 Брда закуцаху у сазвежђа клин,
 Месец чини салто пред збуњеним видом,
 зраком крза жене камене што трају
 од јапанског доба, правећи птицама
 друштво (дитирамбе док води певају),
 и шуми бамбуса (свуд је изницала) -
 то су Морзеови знаци олујина
 и, очито, дозив оностраних душа...
 Зрак светионика зубата је тмина,
 дуж неба астрална бара се пенуша.
 Жутих људи точак врти се и тресе,
 и нешто паучје провлачи се пољем...
 И Мацуо Башо с кашичице месец
 храни, у лутању да буде још боље.

*Камене жене - скулптуре разних древних богиња плодно-
 сти, у пољу, код источних народа.

* * *

Јуче још живех, а сада умирем -
 он вели, у сну трзање га сеца.
 Ноћ црне форме ко бригаденфирер,
 змијице сјаја преслабог месеца,
 он душу тако подчињава златом,
 на полуречи грли хад тајније
 и пада, као јоргован у бласто,
збој свега за шииа и крив је и није.
 Мисли: могло је и горе, изјутра,
 а зар се може без ње бити горе?
 Када светови ко сутинска трупла,
 на тихој ватри умисли догоре,
 чак је и ружно маштање потребно.
 Окренут на бок, уздахну, уз муку.
 ...Зелени отров док муза, похлепно,
 пуши, на сатке. Апсурди дотуку
 мозак. Авети стоје глуве, отад,
 размешкољене на ногама празним,

ко да чувају самрт од живота,
Страх пренесећи у реду, по казни...
Луче, снен, бељи био си од креде:
мутни филм - она усред јоргована,
над њом подземља нимбус, на смрт сведен,
тек узлазећег осунчаног дана.

* * *

Не излази ван екрана, не чини такве грешке.
Жуто лишће тераће ветар. Црвеном стиже крах.
Двориште - трг је, уз пренос глупе кино-вртешке,
а у довратку улични мачићи крију страх.
Не излази из јесени: јесен, то су татуи старости,
на преласку у зиму мртве ко да преброји.
Небо, сгушћено у сутон, очито, умори старе кости
(Господе, је ли сваки умрли уписан у тефтерима тво-
јим?).
...Ускоро, пашће пахуље на аутобуске главе, плански
свет ће се претворити у празнични маркет: лоптице,
ватре.
Погледи посадника круже глобусом магелански,
путовања, сусрете, топлину, поклоне с пута снатре.
Не излази из прошлости, видиш ли, магови низ улице
путују лимузином, очито, биће дарова за сваког, у све-
му.
Отворим прозоре - чујем мотив из филма Кустурице.
Светлост предела свих хтела би Витлејему.

* * *

У петом, шестом, десетом сну, ил можда дванаестом,
стари знанац ме саветовао: не излази
ни по стихове који у ватри изгоре често,
ни по ватре сетних срдаца. Опazi
како их огањ оплиће, док цепке у ватру
сив вратар Хада баца, уз смешак незнан,
док иза прозора беспризорно дете дланом бира
чудо, у којем је, као у бајци, бездан,
можда збиљски, јер је и оно само - трол мумифициран -
зверка која је, изгубљена, на тешка места стигла.

Ветар удише кошмар, издише ко да бе-мол свира,
и на проверу се продева ко кроз мозгове игла.
Мали троле... Негде се: бам-бам! - пуцањ пробија.
Где је твоја мама? И ја сам, одавно, без маме.
И тако, гледамо, у нејасним до бола световима,
бели арт-хаус: биоскоп пахуља сред таме.
Ту би и требало рећи: какву још радњу даће?
Изаћи из куће, дете спасити од буре језне,
помести олују метлом, ватрама обобаћен,
авети ноћи разметлати све до последње звезде.

ЛОВЦИ НА ВЕШТИЦЕ

Сву ноћ су ловци на трагу бештији
која злошћу тело растаче.
Јурцају. Међ њима у шлему, највештији
у пуној мери се, дворучним мачем
тако размахео, да једва дише...
Ал Пандемонијум је ухваћен, ипак.
Воде га. Около вејава све брише,
олуја пљусак на длане сипа
и раздувава капуљаче.
Поглед ловаца ђавола слама,
виде их кленови из думаче
и просјакиње поред храма.
Иза њих стоје гвоздени Север,
Света Књига и аркебузе.
Нека у паклу зацвили Кербер,
нека ослабе аспидне узе.
Па ко је смелији од осталих? Просто,
данас је свако био главешина.
А у замку на граници с Пољском
у левом крилу - пет старешина,
стално чекају ловце ове:
намаћи окове вешцу треба,
па нек затрпа трагове
тешки снег по вољи неба.
Гавран са куле даје сигнал,
звона се оре, отегнута, дуга,

али оловчин распис је сигнал -
 којег пропасног круга?
 У кругу, прикривен црно-сивом,
 сажима знамен јаки демон:
 стоји - и изгледа необориво
 у сваком погледу (девице - куд ћемо?!).
 Ево ће уцртати три цифре
 на непрегледном небосклону.
 из окова пустиће хипогрифе,
 грифон ће проћи на бизону,
 Број у тој банди све је већи.
 Замак слаби. Букнуће твари,
 Пандемонијум ће са женкама лећи
 укљученим у бестијариј.

Пандемонијум - песник објашњава да је у питању дух, демон, овде тако назван.

* * *

*...Прича ојисује мосӣ који је ѿолико
 слаб да на ње̄а ни ѿӣице не моју сле̄иетӣи. Мосӣ
 симболизује ѿрелазак у за̄робни светӣ.
 Из стӣарохоландске лӣиѳерауре*

Ђаволско псето искезило раље,
 букне лик: вране и кости. И језде
 три црна духа задњицом све даље
 иду кроз маглу, тресу лишће, звезде.
 Ђаво са корпом, у нечијој глави
 продану душу носи, гле торбара:
 у другој строфи догађај се јави -
 заогледалност већ постаје бара,
 посебно ако јесен зашестари:
 остарила је, мрмља, ал дом сруши
 када замахне косом и, у ствари,
 уздахне л малко - гром потресе уши.
 Тако се ваја катрен, ту задржан,
 идиоме за уши подижући.
 ...Лобање, псето вражје - сав садржај.
 Средњевековље букари по кући.

Можда је јесен слаб мост за тај бездан?
 Долете птице - сруше мост удесни,
 испадну птићи из сањивих гнезда,
 туберкулозни уздахне болесник.
 До јутра будан, не види из мрака:
 један анђеоло-болничар, окашњен,
 прилази окну у сјају чирака
 спреман да скочи, ко професор Плајшнер.

Професор Плајшнер – лик из романа Јулија Семјонова о обавештајцу Штирлицу. Помаже Штирлицу у обавештајној борби против нациста, али, кад га нацисти открију, скаче из једног стана, да га не би затворили.

* * *

Шта ће ми сутра, кад испод Селене
 буба-јеленак пада ко од спреја,
 и Бореј, збуњен, грца кад га прене
 јачина звука, три метра од кеја.
 Река се бурка, и игра се пеном;
 не плаче, али зрак узима нама
 стара приказа с играчком-хијеном
 што се прикрива сутонским звездама,

онима које једва препознајем.
 Трулом завесом облачина виси
 над реком: боја тамни је вилајет.
 А по штукиној заповести ниси
 доспео овде, где шкрипе вратнице
 иза којих се у бесмртност вине
 ако залуташ с осмехом кривице:
 ево границе, ево и царине.

* * *

*И Бої зна шїа ѿо мрмља у брагу себи
 шражећи цвикере или кључеве
 Владислав Ходасевич*

Буба-носорог је по свршетку летења нервозна:
 у правцу Истре једна се с ваздухом једини:

у оклопу црном, а шапице су по боји - јесен је позна -
риђе, тачније. То кармин је у висини,

да ли Дијанин, или Селенин, како желиш, зрак се
прља...

Пурпурни лист у смртоносном лету освањује,
па ево: не иштеш кључеве, већ нешто мрмљаш,
и Ходасевич, ко зна зашто, у грлу станује.

* * *

По двобоју с вештицама у Мумију-тролу
рађа се старост. Торсокак, у лику.
Снег је одавно изгубио контролу,
златни је фењер учврстио перику...

После погледа фурија, и змија, у круг,
погреб Снусмумрика може да почека.
Ево, он гледа најчешће на југ
тамо се уз музику одмарао некад.

После боја у глави с теменом
остаје аспида поглед празан, занет.
Шта још? Не питај. На софи, истим тренем,
задремао је наш јунак без мане.

У муми-дому, дом окружавају снови грешни,
остарели трол му говори, у замци:
ми смо у свакодневици боравили, заједно, смешни,
а сад морам самцит

да браним спокој. Чујеш ли ти тамо, или не, кроз смет?
Не говорим Ти у цртаном филму, мој говор ми не при-
ја.

...Ко је развејао снег, коме је препуштен свет?
Под чији домаћи кров упузила је змија?

Колико још наређујеш да се тучем, сред ровова?
Старцима је време за одмор, и ја не бежим,
у сновиђењима много је месечинастих кровова,
под којима живот је још тежи.

С добротом снег нам помешај, Боже,
распечати сјај, заклони месец за гробен.
Ко твоје душмане победити може:
али, колико сам могао, ратовао сам за тебе.

Муми и Снусмумрик - Ликови из серија фантастичних књи-
га Туне Јансон (1914-2001), финске списатељице која је писала на
шведском. Снусмумрик је Мумијев најбољи пријатељ, невидљиви
путник, песник луталица,

ЛОКАЛАЦ

Тешко да ће се завршити ова зима и четвртак.
пара је све мање. Опет снегопад с ума
силази, по Фројду. Какав пример ту да се подцрта?
Ваљда, локални. У сичеу снега куће су са друма,
улази Хад у балдахину магле кроз прозор, с попришта:
па добро, ако није Хад, зашто је онда све црно, сред
зрака? -
мисли локалац, гледајући како плове дворишта,
осећајући шкргама некакво дно мрака?
Све то гледа Неизмењени отуда, где у тмини
душе не вену, као цветови сред чаше:
духови шеткају с кофама у висини,
и лако до сваке звезде домаше.
Ко то говори? Онај Стални. Који узе, мимо мене,
немало локалних, а мене још неће за тај лет.
„Нека поживи још. Ја сам га увијао у пелене,
с маленом лиром сам га пустио у свет.“

* * *

...Ево-ево и Девица предаје кључеве и ствари
дечачићу октобру: мачу и ветру у грму.
Скида Сунце старе наочари
и жмирка на малену врбу,

на облаку: ево облака-гепарда,
ево лијиног репа, а ево ушатог јежића.
Не питај куд лете, буди срећан бар да
грицкаш свој бисквит, и гуташ своја пића.

НЕИСЦЕЉИВИ

*Пуши В. Ходасевич,
Поїлавски плива за бовама*

Лепризоријум у колонијама врелим с петловима устаје,
звоно са другим звоном је искључиво „на ти“.
Буди се Лазар Свети да храни ове посустале,
ове силне: у очима цвату празни цветови и лати.

Одузимају од девојке сироте здравог сина:
до острвског кеја Спиналонге допловио је брод.
На небу модром - бездан залазећег нарочитог јасмина,
у бледо-ружичастом облаку крије се грчки бог.

Не гледају свет твојим оком губавци са ових обала,
шта њима значе метафоре птица и гуштери метамор-
фоза?

Пуши В. Ходасевич, Поплавски плива за бовама,
аићео згужвану ружу носи, али то је поза.

Губавци не виде љубав твојим очима,
шта њима значе празник метафора, метаморфозе кли-
ше?

Пуши В. Ходасевич. Поплавски кади стиховима.
Божји дух или демон. ко у Борису налази места више?

Зашто Б. Поплавски плива за бовама? Не знам. на кра-
ју.

А и сам Ходасевич шта тражи овде. друже?
Тако се ближи хадски стихић ка виноградском рају.
Тамо грехова ослобађају, и сунце на столу служе.

...Ексцентрична будала све ће излајати, ионако.
Губавци спавају: виде живота обрт, како је и ред.
Допуши Ходасевич... Необичним пчелињаком
Б. Поплавски и у паклу скупља песнички мед.

* Спиналонга - острво на којем је постојала болница за губавце.

Евгениј Михајлович Чигрин, рођен 16. септембра 1961. године у Украјини. Живео је на Далеком Истоку Русије. Учесник многих руских и међународних фестивала. Од 2002. године живи у Москви и подмосковском Красногорску. Један је од најистакнутијих савремених песника Русије. Избори његових стихова објављени су у руским и иностраним књижевним часописима, а ушли су и у низ европских и отаџбинских антологија. Његови стихови су преведени на европске и источне језике. Чигрин је лаурет многих књижевних награда, међу њима награде Централног федералног округа Русије у области књижевности и уметности (2012), Међународне награде која носи име Арсенија и Андреја Тарковских (2013), Књижевне награде Горког у песничкој номинацији (2014), Сверуске књижевне награде која носи име Павела Бажова (2014), општенационалне награде „Златни Дељвиг“ (2016), као и обласне награде која носи име Сергеја Аксакова (2017). Познати књижевни критичар Кирил Анкудинов сматра да је Евгениј Чигрин дарован „уникалним, запањујућим осећањем за реч, осећањем за пејсаж, осећањем за боје, и за фактуру увиђеног. Посебно поштовање заслужује језичка залиха Чигринова. Она је огромна, она је скоро неисцрпна...“ У нову његову књигу ушле су песме које је писао последњих година, и које су објављене у посебним изборима, у отаџбинским часописима, као и у иностранству. Згушћени сјај. Извор светлости. Твар. Тако је чистије. Без примеса и позлате.

Михаил ЗАРУБИН

ПО ДРВА

Успомене на сибирско дјетињство

Становници тајге знају да медвједи више воле да живе у шуми и да се људима на очи не појављују. Стога је у временима мога дјетињства на селу сусрет са медвједом био велика реткост. Вукови – то је друга прича. Они су до нас често зими навраћали у штале, чак су и краве растрзали. Глад их је присиљавала. Управо иза заобилазног пута почињала је тајга. Дешавало се и овако: идеш селом, чујеш, пси продорно лају. И ледиш се од помисли: то су у близини вукови! Али шта да се ради: вукови, шума и село – све је то једно поред другог. Све је уједињено и они, и ми, и свако у овом свијету има себи намијењен кутак, свој животни простор. И ко се кога више плаши – непознаница је. И сви могу да се свикну да живе један поред другог ако се не нарушавају древне везе и понашање које је успоставила природа.

Наше село је зими продужетак тајге. Ти исти намети, мрки мрак, струје нема. У неким кућама задимљени прозори мутно свијетле, тамо петролејкама освјетљавају просторије. А у већини сеоских кућа једноставније су рјешавали тај проблем, тек што се смрачи, иде се на спавање. Електро-енергетски вод су довели кад сам одлазио из села, шездесете године. До тада струје је било једино у Нижње-Илимску, гдје смо похађали школу.

Сјећам се, вукова је било, али да би се са њима срео, као са псима, нијесам имао прилике. Убијених сам видио, разгледао. Чинило ми се да се гледано спољашње вук од пса ни по чему не разликује. Ипак, да видим вука живог, очи у очи, није ми се дешавало. Завијање вука није се уимало у обзир, он се може чути издалека. Али, на прави начин вучју ћуд сам упознао када умало нијесам постао плијен тих паметних и усмјерених ка циљу грабљивих звјерки.

Припремом дрва обично су се у селу бавили у прољеће. Послије мајских празника село би опустјело: ако не припремиш дрва, зими се смрзаваш. На издвојеним парцелама

обарали су борове, тестерисали их на трупчиће, расијецали напола, потом слагали у дрвљаник. Током љета све би се то добро исушило и, чим падне снијег, дрва су одвожена на саоницама. То је била обавеза мушкараца. Али, у нашој кући их није било и зато је мајка била принуђена да се сама бави тешким мушким послом. Наравно, као помоћници сви смо били: и моје сестре, и ја. Али, обарати дрвеће нијесу ми повјеравали – то је радила мајка са Капом, старијом сестром. А сјећи гране, скупљати их и спаљивати – то је био искључиво мој посао. Пред вече би ми се смркло пред очима од умора, мада ме је мајка пажљиво пратила да се не преморим: како је и ред, приморавала ме је да предахнем, мазила по коси и износила суд какав сам јој ја јуначина. Подржавала је мој радни ентузијазам, уливајући ми снагу умиљатим ријечима.

По дрва смо ишли заједно: упрегнути коња и по меком снијегу провозати се - право задовољство. Али, ја сам хтио да сам идем. Са десет година сам се осјећао као одрастао и веома снажан. И једанпут ми је пошло за руком да убијем мајку.

Рано јутро. Сунце тек што се пробудило и лијено, у благо нагнутом луку закотурало се према Красном Јару, као да је хтјело да се сакрије и да малчице доспава. Ја и мајка смо у стаји за коње упрегли у велике саонице младу снажну кобилу и, не свраћајући кући, упутили се пут шуме. Са мајком је све било лако и лијепо. Кобила је послушно ишла кроз густу шуму, својим снажним ногама пробијајући пут према парцели гдје смо припремили дрва. Брзо смо у саонице убацили исушене половине трупчића и у вријеме ручка смо већ били код куће. Код мајке сам измолио да по други пут пођем сам.

Она ме пратила до заобилазног пута. Иако се за мене плашила, ипак ме пустила. Схватала је да треба да стичем животну искуство. Имао сам велку срећу. Јездим, пјесме весело пјевушим, шумске звуке имитирам, шкрипеће шумско дрвеће опонашам, завијам као вјетар, звиждућем. Стигох до парцеле. Брзо сложих дрва у саонице, узицом обмотах, мокрим чвором учврстих ради сигурности. Да вежем чворове научио ме је Володка Седан. Све као одрасли, по пропису. Кренух назад са таквим расположењем, препуним радости, да то ријечима нијесам могао да искажем.

Иако сам брзо радио, ипак сам много времена потрошио и сам све обавио. За видјела нијесам успио, зимски дан је кратак. Брзо је почело да се смрква. И одједном, на прилазу

селу, недалеко од гробља, ми га зовемо као Черепановка, коњ се узнемири, пређе на кас. Сам, без команде. Покушах да га прикочим, не слуша. Јури све брже. Окренух се, спазих према нама се намјестили неки пси. Коловоз на путу је узак, мало шири од ширине саоница. У ред не могу да стану пошто одпозади јуре, покушавајући да нас обиђу са бочне стране. Али, снијег је растресит, звијери пропадају. Наслућивање ме запањило и схватих да то нијесу пси, већ вуци.

Упорно јуре, усредсређено, не као иначе, угледали мога коња да би се омастили. Па и да се са мном послуже. Чврсто се ухватих за сједиште са кочијама, коњ јури из све снаге, срећа је што је млад. Држим се да не излетим. У било ком тренутку саонице могу да се преврну. На срећу, дио пута је прав, без кривина, успона и падова. И ево, улијећемо у пољану. Село је сасвим близу, пси су звјерке њухом осјетили, лајањем их плаше. У свако двориште продиру, чак цукци кевћу, а лајке са ланаца се трзају. Вукови заосташе, схватише да овдје плијен не могу добити.

А коњ до самог околног пута дојури и стаде омалаксао, сиромаш схвати да је опасност минула. Гледати на њега било је страшно: жилице бочних страна се тресу, пара од леђа куља, њушка је у пјени. Мајка нас је већ чекала код заобилазног пута. Мази ми руке, смрзле прсте враћа у живот, а ја их од хама одвојити не могу: не разгибавају се. Дисање се прекинуло, само мрмљам и и главом уназад показујем. Заједно са коњем дођох до даха и мајка га узе за узду и ћутке, климајући главом, одведе га кући. И сва моја ранија радост и понос собом испари. Мучио ме осјећај непознате кривице. Вјероватно зато што сам мајку растужио, приморао да се сјекира. Моју драгу, вољену, милу маму...

Зарубин Михаил Константинович. прозни писац, публициста, рођен 1946. године у селу Кеуљ Иркутске области, "Заслужни градитељ Руске Федерације", "Почасни архитекта ННН Русије". Награђен је многим медаљама. Члан је неколико Академија, лауреат је многих књижевних награда и Награде Владе Санкт-Петербурга. Аутор је 22 књиге прозе и публицистике, између осталог и тротомних Сабраних дјела. Живи у Санкт-Петербургу.

Превод: Војислав КАРАЦИЋ

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Милош ВУКИЋЕВИЋ:

*Мојиви неизосџајања из боја
у Вуковом Косовском епу
и Њејошевом Горском вијенцу*

Предраг ЖИВКОВИЋ:

*Како осџварити иницијацијски
џрејород бића?*

Радослав МИЛОШЕВИЋ:

Њејошева космојонија

Горан Ж. КОМАР:

*Еџџрафски џрилози
из Горњеј Подриња, Љубиња,
Требиња, Билеће и Неума*

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ:

*Неколико џексџова
из сџарих руских часојиса*

Милош ВУКИЋЕВИЋ:

МОТИВИ¹ НЕИЗОСТАЈАЊА ИЗ БОЈА У ВУКОВОМ КОСОВСКОМ ЕПУ И ЊЕГОШЕВОМ ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

У Вуковим косовским пјесмама, одавно се примјећује, нема тако рећи боја, односно тока боја, мегдана. Јављају се тек неке „оскудне” и уопштене „информације” и, као у разбијеном огледалу, неки фрагменти, неке слике боја на заласку или његове последице (у извјесном смислу ријечи пјесник „долази са закашњењем”).

И све је то свакако специфична необичност косовског епа.²

И у *Горском вијенцу* изостаје бој. Сам ток боја овдје је тако рећи „најспореднија ствар”: јављају се тек неколика

¹ Термином *мотив* служимо се у смислу *чинилац темеатике*.

² Присјећајући се, на почетку своје *Теорије романа*, Хомера, Лукач, с нешто теоријске оштрине, каже: „строго узевши, само су његове пјесме епови”. (В. рецимо G. Lukács, *Роман и његова збиља*, избор радова, Глобус, Загреб 1986, стр. 12, прев. К. Прохића.) Наравно, с нешто еластичности, односно у једном метафоричком смислу (не мислећи никако да бисмо дошли у сукоб с Лукачем), термин еп можемо везивати и за укупност наше епске поезије („Наш јуначки еп”, каже Св. Кољевић), и за појединачне циклусе. У извјесном смислу најприје опет за косовски циклус. Свакако, у косовским пјесмама (уопште) је мање фабуларног (које је основ епског) него у другим нашим јуначким пјесмама. Уз то, оне су (ове прве) и невеликог обима, тако рећи без „пристојне” епске опширности. Добрим дијелом или и у цијелости низ ових творевина су заправо лирске пјесме. „Комад” *Који оно добар јунак бјеше* нпр. могао би послужити као парадигма за лирску пјесму: призори у тој пјесми постоје истовремено (лирика је, подејетимо, прије свега, жанр асоцијација, епика прије свега жанр каузалности, темпоралности). А било би занимљиво испитати начине сузбијања епског у тим пјесмама (лирском дешавању у пјесми *Смрти мајке Јујовића* претходи рецимо широка епска најава) итд. У сваком случају, мада „лирскији” од осталих, косовски циклус се извјесном несамосталношћу појединих пјесамa, односно извјесном (и тематском и темпоралном) повезаношћу и „помичношћу” мотива, и епу приближио више од осталих.

сасвим „штур“ извјештаја. Него, у овом случају то је наравно и мање необично: у питању је драмско дјело.

У сваком случају, више него сам бој и пјесник косовског епа и пјесник *Вијенца* градили су одређене проблеме везане за бој. Знатним дијелом, можда и највише, ради се о етичким мотивима. Ти мотиви, међу којима опет и мотиви везани за неизостајање и изостајање из боја, независно од тога како су именовани, одавно су предмет испитивања. Полазећи од позитивних резултата тих испитивања, у тексту који слиједи враћамо се (само) мотивима доласка у бој, с циљем да ту и тамо бацимо и понешто друкчији поглед.

У свом покушају поћи ћемо од клетве: и косовски еп и *Горски вијенац* обавезују на долазак у бој (и) клетвом.

У косовском епу клетва се јавља три пута. Једном као засебна цјелина у *Комадима од различнијех косовскијех њјесама*. Два пута у пјесми *Мусић Стефан*. Све три клетве дате су евокацијом: у првој – клетву евоцира апстрактни приповједач; у другом случају ње се сјећа Мусић Стефан, односно Ваистина слуга.

Те три клетве варијанте су једног (истог) основног текста. С најмање појединости (четири стиха) је клетвени „комад“, а друге двије (двоструко дуже, по осам стихова) тек се опет незнатно разликују, и предност (по вриједности) је одавно дата оној које се сјећа Мусић Стефан. Њен текст гласи:

*„Ко је Србин и срѣскоја рода,
И од срѣске крви и колена,
А не дош’о на бој на Косово,
Не имао од срца њорода!
Ни мушкоја ни девојачкоја;
Од руке му нишија не родило!
Рујно вино ни шеница бела;
Рђом кај’о, док му је колена!”³*

Запазићемо, ради се о (чистом) клетвеном монологу: чује се само један глас (онај који куне, „кнежева клетва”); клетвеници се не чују, али су, у стиховима који претходе наведеном тексту, као и у стиховима који претходе варијанти коју говори Ваистина слуга, јасно наглашени („Кадоно смо на за-

³ Ово и остала навођења из косовског епа према: Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њјесме*, II, Просвета-Нолит, Београд 1985.

клетви били”, у првом случају; „Како нас је заклињао кнеже”, у другом). У клетвеном „комаду” клетвеници нијесу наглашене („Да је коме послушати било / Како љуто кнеже проклињаше”, каже приповједач којег смо назначили као апстрактног).

Како лирици већ и приличи, у кнежевој клетви нијесу назначени мјесто и вријеме; не знамо гдје и кад кнез куне.⁴ Знамо како: у све три варијанте кнез куне (проклиње) „љуто”. А ради се о „условној клетви” (в. *Речник књижевних термина*, у редакцији Д. Живковића): проклетство има да „дјелује” ако се не дође („Ко је Србин... А не дош’о...”).

Најзад, кнежева клетва није онако жестока као клетва у *Горском вијенцу*. Н. Банашевић каже: „доста умерена у свом изразу а релативно блага у својој осуди”; а нешто даље опет (упоређујући је са клетвом сердара Вукоте): „умеренија по осуди и одмеренија по тону”.⁵

Чини се да у доживљају кнежеве клетве као „релативно благе” може имати удјела и њен почетак: с клетвеним појединостима у читаочевом доживљају мијеша се оно троструко апострофирање српства, позив и поклич на које се слушалац (читалац) радо емоционално одазива.

Текст клетве у *Горском вијенцу* гласи:

*„У ња мей се добро, Црнојорци,
 (а ко чиња биши ће најбољи!)
 а ко изда оноја те њочне,
 свака му се саввар скаменила!
 Бої велики и њејова сила
 у њиву му сјеме скаменио,
 у жене му ћецу скаменио!
 Од њеја се излејли љубавци,
 да их народ њо њрсиу кажује!
 Траї се њрдни њејов искојао
 како шио је шареним коњима!*

⁴ Парафразираћемо овдје Е. Штајгера: Код епског пјесника, који *објашњава*, природно се јавља „Кад, Где и Ко”; драмски писац „поготову претпоставља место збивања”; у лирском пјесништву *објашњење* „делује грубо”. (В. Емил Штајгер, *Умеће њумачења и друји оледу*, Просвета, Београд 1978, прев. Драгиња Гојковић, стр. 65, 69, 104).

⁵ Др Н. Банашевић, *Клетва сердара Вукоте, Зборник радова о Њејошу*, Цетиње 1972. Уредио Саво Вукмановић, стр. 82.

У кућу му њушке не висило,
 Главе мушке не која од њушке;
 жељела му кућа мушке лаве!
 Ко издао, браћо, ше јунаке
 који њочну на наше крвнике
 сјојала ја брука Бранковића,
 часне њостје за ња исјосјио;
 њроб се њејов њроја на ња' свијеј!
 Ко издао, браћо, ше јунаке
 не њредава њуње ни њроскуре,
 нејо њасју вјеру вјеровао;
 крвљу му се њрелили бадњаџи,
 крвљу крсно име ославио,
 своју њецу на њ њечену ио;
 у њомамни вјејшар ударио,
 а у лик се маниј њбрајшо!
 Ко издао, браћо, ше јунаке
 рђа му се на дом расјрјишла;
 за њејовим њрајом њокајнице
 све кукале, довијек лајале!

Сви из њласа вичу:
 Амин!"

Очигледно, клетва има драмску форму: (монолошкој) реплици онога који куне слиједи одобравање клетвеника.

Даље ћемо подсјетити да овој клетви, која такорећи долази случајно,⁶ претходи специфично апострофиран избор онога који куне: „Куни, сердаре Вукота, ти, е најбоље умијеш, а ми ћемо сви викати: амин!“ каже, уводећи тако клетву и

⁶ У извјесном смислу ријечи сврха остајања главара (да „притврде договор“) се „загубила“. Подсјетимо: „Зора је, дижу се, припашују оружје да крећу дома.“ Слиједи објашњење о приступању главара игуману: „љубе га у руку из уваженија рашта лијепо и мудро збори“. Долази опет апострофирање одласка: „Да причамо снове при кретању!“ (војвода Батрић). И причање снова. Најзад, у неку руку као епизода у оквиру тог успореног кретања „дома“, клетва: „Весели иду у цркву да се закуну сви наједно да се кољу с домаћим Турцима.“ Пјесник се такорећи „присјетио“ (клетве).

(Наравно, да је *Горски вијенац* дјело строге каузалности, онда бисмо рецимо и Вука Мићуновића, који има знатну улогу у грађењу интриге, видјели и у боју, односно расплету.)

одређујући и даљи начин клетвеног церемонијала (који је већ сам и започео) Вук Мићуновић.

Квалификатив „најбоље умијеш” захтијева одређено објашњење. Има наиме основа да се то давање предности умијећу сердара Вукоте (који се и другдје у *Вијенцу* испољава као веома рјечит) схвати и као инсинуација, извјесно неповољно вредновање („негативне”) инвенције јунака: Мићуновића (који врши то вредновање) памтимо (и) по супротстављању сумору и клетвама сердара Вукоте („Пи, сердаре, грдна разговора”), а и облик „е најбоље умијеш” прије се доживљава као персифлажа него као (чиста) похвала.⁷

По природи жанра (драма), у *Горском вијенцу* су конкретизовани мјесто, вријеме и начин клетвеног церемонијала. И, опет по природи жанра, клетва је презентна, па стога у извјесном смислу ријечи и ближа.

Даље, клетва сердара Вукоте је, поновимо, жестока: за разлику од кнеза Лазара који куне „љуто”, Његошев јунак куне „сурово”: његова немилосрдна машта дозива претежно страшне и ужасне⁸ појединости и призоре. А још директно почиње пријетњом („У памет се добро, Црногорци”).

Ваља запазити и то да се клетва сердара Вукоте експлиците односи на издајника. И да је такође „условна” („а ко изда”, „ко издао”).

Најзад, у клетви о којој је ријеч садржана је и похвала. Пјеснику је особито стало до те похвале. Види се то по окол-

⁷ Да ли се тим избором перспективе из које се куне, односно овом клетвом која долази „изнутра” (од главара, не од владике), слиједи (одражавају) одређене конвенције реалног (ванлитерарног) клетвеног церемонијала ирелевантно је са становишта естетике.

⁸ Ријеч *ужасно*, каже се у истоименој Мопсановој новели, „много је садржајнија од речи страшно”. „(...) Да се човек ужасне, потребно је нешто више од узбуђења душе, нешто више од призора грозне смрти (...)” „(...) Кад човек умре и при најдраматичнијим околностима, он не ужасава; бојиште није ужасно; крв није ужасна; најгнуснији злочини ретко кад су ужасни.” (потом се ужасно „доказује” двјема причама: једна од њих говори о загубљеној у пустињи групи војника, другога, који, изгладњели, лове, убијају, сијеку „на комаде”, дијеле и једу један другог, након чега се размичу „до новог убиства које ће их опет зближити”). Према прев. Марка Видојковића.

ности да је ова похвала („а ко чиња бити ће најбољи!“) ситуирана и по цијену „рогобатне“ синтаксе (в. прва три стиха).⁹

Заклетва, потенцирамо, обавезује на *неизостајање* из боја и, по природи ствари, у одређеној је кореспонденцији са исказаном или подразумејеваном одлуком (у *Горском вијенцу* односно косовском епу).

Довођењу међутим заклетве у везу са одлуком како је нпр. у формулацији „и у једној и у другој епопеји заклетвом је пала коначна одлука за борбу против неверника“ треба приговорити.¹⁰

Прије свега, никако није извјесно да се у косовској епопеји у неком развоју гради одлука за бој.

Подсјетимо: цар Мурат позива кнеза Лазара да му се (овај) покори или – супротстваи. „Комад“ који садржи то Муратово писмо завршава стиховима: „Кад Лазару ситна књига дође / Књигу гледа, грозне сузе рони.“

Наравно, овај плач није очигледан израз неодлучности: кнез Лазар био би озбиљно етички угрожен кад би у вези с тим

⁹ Основне мотиве обје кетве о којима је овдје ријеч сретамо и другдје у нашој и поезији других народа. Тако рецимо у Вуковој првој књизи народних (лирских) пјесама: „Који каже, да сам од зла рода / Не имао од срца порода!“ (728), или: „Мушкога чеда немала!“ (362). Па рецимо у епској пјесми *Урош и Мрњавчевићи*: „Ти немао гроба ни порода!“ (тако краљ куне и уклиње Марка: „тако му се стекло“). Или рецимо (опет у Вуковој првој књизи пјесама) кетва (у смислу имао па – немао): „Још родила девет мили кћери! / Све се девет теби помавило!“ (731). Итд.

А зазирући свакако од даљих литерарних реминисценција, јер се и у поезији одавно куне, присјетићемо се тек још оне кетве у Софокловом *Цару Едипу* којом се тражи неке врсте „издаја“. Едип овако проклиње онога ко би затајио (и овдје се ради о „условној“ кетви) Лајевог убицу:

„Ко *и*ако радиш неће, молим бојове
не дали да му усев ниче на њиви,
не рађала му жена деце; садашња
судбина нека *и*аре ја, и још *и*ора.“

(В. Софокле, *Цар Едип*, II чин, прва појава, прев. М. Ђурић, Есхил и Софокле, *Одабране трагедије*, СКЗ, Београд 1926).

¹⁰ Н. Банашевић, *Наведени рад*, стр. 82. (Настрану наравно околност да појам „неверника“ у косовском епу има нешто друкчије значење него у *Горском вијенцу*, гдје „неверник“ значи „домаћег“ непријатеља, отпадника од своје вјере и свог народа.)

(„ултимативним”) писмом имао дилему. Између покорности и отпора он нужно (ако и невољко) има да бира ово друго.¹¹

Прецизно речено, не ради се опет о доношењу одлуке; она такорећи и не зависи од кнеза Лазара – он нема шта да одлучује већ да *ћристјане* на бој.

У сваком случају, међутим, назовемо ли тај пристанак (ако се тако хоће, погодбено дакле) одлуком, она је већ ту, одмах након писма, и коначна.

На поимање кнежеве клетве као „коначне одлуке” извјесну улогу могло би можда играти (и) спајање прва два „комада” „различнијех косовскијех пјесама” у цјелину како је то у *Анџолоији* В. Ђурића. Ако се наиме, уз апстраховање косовског епа, односно наших искустава о начину постојања косовских пјесама, та два „комада”, од којих први представља писмо цара Мурата, други клетву кнеза Лазара и који су (у том споју, Ђурићевом) подведени под заједнички наслов *Кнежева клетџва (одломак)*, и схвате као цјелина из које је нешто испуштено (након првог „комада”, односно – кнежевог плача, стављене су у овој верзији три тачке), неће бити сасвим немогуће да се и клетва којој се у таквом колажу насловом даје предност схвати као („коначно”) разрјешење проблема садржаног у плачу кнеза Лазара, односно претпостављене дилеме у вези с одлуком за бој.¹²

У вези с тако постављеном нашом хипотезом ваља примијетити сљедеће.

Вук је држао да постоји „велика пјесма” о косовском боју:

¹¹ Такве („ултимативне”) поруке, које представљају познат и чест модел у поезици народног пјесништва, подразумевају (обично бездилемско) непристајање (позитивног лика) на покорност, односно прихватање оног другог у алтернативи. (У *Лазарици* С. Стојковића Лазар је у дилеми коју разрјешава Милош Обилић.)

¹² Свакако и у тако необично претпостављеној цјелини (необично опет названој „одломак”) плач кнеза Лазара не мора бити схваћен као дилема у вези с одлуком; па према томе ни клетва као разрјешење те дилеме.

У косовском епу јавља се дилема у вези с бирањем између земаљског и царства небеског: судбоносну одлуку о привољевању царству небеском кнез Лазар доноси кроз дилему („Мили боже што ћу и како ћу”).

„Лазарица’ тако зову слијепци ону велику пјесму од Кнеза Лазара и од косовског боја. Лазарица се почиње:

*Цар Мураише у Косово њаге,
Како њаге ситишу књију њише
Те је шаље ка Крушевцу њраду —*

А све су остале Косовске пјесме Комади од Лазарице”.

Тако је Вук (уз можда нешто естетске носталгије – за цјелином) гледао на ствар и написао у *Рјечнику*. Биљежећи међутим, он је поштовао стање које је затекао. Тако је и „комаде” (називајући сад тако само оне цјелине којима није дао посебне наслове) унио у II књигу управо тако као „комаде”, нумерички их обиљежио од I до V и подвео под заједнички наслов *Комади од различнијех косовскијех њјесама*.

Што се нас тиче, ако и с носталгијом, у теоријско-практичном односу сасвим апстрахујемо постојање *Лазарице*, односно цјелине (велике пјесме) као естетског завичаја косовских пјесама. И могуће њене „остатке” узимамо као самосталне цјелине (које чувајући свој аутономни живот имају одређене међусобне односе у оквиру циклуса).

У *Горском вијенцу*, примијетимо даље у вези са Банашевићевом опаском, разрјешење (трагичке) дилеме реализује се дан уочи заклетве. Одлука је садржана у владициној реплици која почиње стихом „Удри за крст, за образ јуначки”, а завршава ријечима „олтар прави на камен крвави”. И у одобравању главара: „Тако, већ никако!”

Долази знамо до („кочења”), извјесне „провјере” ваљаности ове одлуке: њено важење условљава се покушајем да се потурице „обрате”, врате у „прађедовску вјеру”. Неуспјелост тог покушаја чини (ту) већ изречену и подржану одлуку (оснаженом и) коначном (односно ниједан нов моменат је не ослабљује).

У оквиру одлуке о којој је ријеч, у вези с њом, главари (тачније „само неколико главара”) остају „да притврде свој договор”. Сјутрадан они иду у цркву да се закуну.

Свакако, претпостављени „договор” главара, односно заклетва („издати се нећемо, али треба да се утврдимо клетвом, здрави је посао”, каже сердар Јанко) јављају се не да одлуку учине коначном, што би повлачило импликацију да све дотле она није или не бар сасвим „на снази”, већ да се прије њене реализације преузму одређене обичајно-церемонијалне

(етичке) обавезе за неизостајање из боја, тачније да у току извршења одлуке не дође до издаје.

Ако се ствар тако разумије, онда се и може рећи да је заклетва одређено притврђивање и оснаживање, свакако не и доношење, одлуке. Под том погодбом, и формулација „заклетвом сердара Вукоте закључен је договор Скупштине о Малом Госпођину-дне”, коју такође изриче Банашевић,¹³ могла би бити подржана да се над њу не надноси она прва – да је у заклетви „коначна одлука”.

(А ваља, чини се, имати у виду да одлука у *Горском вијенцу* није и посве демократизована. Њом, уз помоћ главара, и утицање народа, „рукује” владика. Он је и доноси. Разумијевањем да је заклетвом у оквиру које је владика такорећи „по страни”, пала коначна одлука, она би била „отета” владици, предата главарима.)

Клетва је, да се вратимо из овог спора, разлог бриге у пјесми *Мусић Стефан* да се на вријеме стигне „на рочиште”, односно у бој. Тај разлог је овдје истакнут два пута.

Први пут кад Мусић Стефан говори слуги да га на вријеме пробуди („Јер знадеш ли, моје чедо драго, / Кадоно смо на заклетви били / Како нас је заклињао кнеже”).

Други пут кад Ваистина слуга одбија Мусићеву љубу која га (такође) заклиње да јој (због рђавог „зламенија” у сну) не буди господара. То одбијање, подсјетимо, почиње стиховима „Нећу, секо, невере чинити / Господару и моме и твоме; / Јер ти ниси на заклетви била, / Како нас је заклињао кнеже” (који као и малочас наведено Мусићево говорење, у техничком погледу, имају функцију преамбуле за ситуирање текста клетве: тим стиховима, подсјетимо, слиједе стихови клетве), а завршава (након навођења клетве) стиховима „Па ја не смем невере чинити / Господару и моме и твоме”.

Примијетићемо свакако да Ваистина слуга и лично одлучно одбија могућност „клетвопреступништва”: у стиху „Па ја не смем невере чинити” садржан је наравно и однос према господару, али и лични однос према заклетви, која према неизостајању једнако и њега (слугу) обавезује (в. појединост „Како нас је заклињао кнеже”).

¹³ *Наведени рад*, стр. 82.

Наведеном уочавању дајемо мјесто због околности да је народном пјеснику стало да једнако и слуге афирмише (слуга Голубан нпр. „свом срцу одољет не може”).

У сваком случају, и господар и слуга у пјесми *Мусић Стефан* из односа према клетви, из страха од посљедица „клетвопреступништва” брину о томе да не закасне, то јест у извјесном смислу не изостану из боја.

Тај однос јасно је опет исказан у стиховима „Тешко мени и до бога мога! / На мени је останула клетва”, које изговара Мусић кад види да није стигао на вријеме.¹⁴ И садржан у „накнадној” погибији Мусића Стефана, његовог слуге и његове војске.¹⁵

Једно посебно истицање важности заклетве, обавезе према њој, садржано је и у *Горском вијенцу* – у обраћању владике Данила, непосредно пред заклињање, кнезу Николи дупиоском. Подсјетимо, обраћање гласи:

„ Чуј, Никола, кнеже дупиоски,
и ти руку љружајеш на клетићу!
Ти си нејак, знаш ли, у Црмници,
а Турцима љред кућом Црмница.
Криву клетићу на дом не љонеси,
Јер је мука с боћом райовајши!”

Поред афирмисања важности заклетве (које има да добије и због тога што се реализује са становишта владике, односно због околности да се владицино учешће у клетвеној церемонији њиме „исцрпљује”), упозорење које смо навели има и функцију провоцирања „косовског” одговора витеза дупиоског, изражавање спремности да се погине за вјеру.

При изражавању те спремности, чини се да Никола дупиоски у извјесном смислу „игнорише” клетву, да је (претпостављеним) умирањем за идеал лишава дјеловања (и смисла): „Кад крв проспем ради своје вјере, / не бојим се клетве ни другога”.

¹⁴ Мотив закашњелог витеза (изврсно реализован у пјесми *Мусић Стефан*) интернационалан је, одавно се примјећује.

¹⁵ С нешто ризика могло би се (према потоња два стиха пјесме *Мусић Стефан*) слутити да ова „додатна” у неку руку апсурдна погибија о којој је ријеч добија смисао у идеји о царству небеском, односно да стихови „Ту су Србљи изгубили царство / Честитога цара земаљскога” имплицирају и поруку: а задобили небеско.

Наравно да се израженом владицином сумњом (која се образлаже „нејаким” положајем кнеза Николе) витез дупиоски доводи у неугодну ситуацију. Тиме се овај мотив благо укршта са (жестоким) изражавањем неповјерења кнеза Лазара (на кнежевој вечери) у Милоша.

Истакнимо, и кнез дупиоски, као и оклеветани витез Обилић, не само обећањем доласка у бој већ и чином (в. писмо о његовом покољу с Турцима у акту истраге) оспорава сумњу. А тако опет и он и крајина (у којој је и теже бити јунак), због тог „изузимања”, излазе на јаче свјетло.

Најзад, мотив одбијања изостајања из боја јавља се као основни у вези с тражењем „брата од заклетве” у пјесми *Цар Лазар и царица Милица*. Заправо то тражење је подређено истицању, прецизније казано патетизовању неостајања.

Подсјетимо, први који одбија сестру, односно не прихвата разрјешење од обавезе („Кажи њему од мене благослов”, каже царици цар) јесте Бошко Југовић. Разлози одбијања су војничка таштина, „страх од губитка војничке части” и спремност да се умре за вјеру:

*„Иди, сесџиро, на бијелу кулу;
А ја ти се не бих њовраиши,
Ни из руке крстиши барјак дао,
Да ми царе њоклони Крушевац;
Да ми рече дружина осџала:
Гле сџирашивца, Бошка Јуџовића!
Он не смјеге њоћи у Косово
За крсти часни крвцу њрољеваиши
И за своју вјеру умријегиши.”*

Потоњи од браће који сестру одбија чини то из војничке таштине и опет и са спремношћу да умре и за вјеру:

*„Иди, сесџиро, на бијелу кулу,
Не бих ти се јунак њовраиши,
Ни цареве јегеке њусџиши,
Да бих знао да бих њоџинуо;
Идем, сејо, у Косово равно
За крсти часни крвцу њрољеваиши
И за вјеру с браћом умријегиши.”*

Конечно, на изостајање пристаје слуга Голубан. Али само у први мах, тек толико да јаче дође до изражаја немирење

са остајањем, немогућност остајања: своју драму („Проли сузе низ бијело лице”) слуга Голубан (јер „свом срцу одољет не може”) разрјешава (и сам) неостајањем, одласком.

Афирмишући неостајање пјесник је, ако и нехотице, држање Југовића према сестри учинио и туђим (в. појединости: „Иди, сестро, на бијелу кулу” и „Све је седам устављала редом, / Ал’ ниједан ни гледати неће”), тако да (са становишта рецепције) налог „славнога Лазара”, односно поступак (извршење) слуге Голубана („Узе госпу на бијеле руке, / Однесе је на бијелу кулу”) долазе као олакшање („поправљају ствар”).¹⁶ *Зборник Машице српске за књижевности и језик, књ. XXXVIII, св. 3, 1990*

¹⁶ Неки од мотива о каквима је овдје ријеч стари су бар колико *Илијада*. Тако нпр. мотив страха од губитка (војничке) части. Подсјетимо, Хекторов одговор Андромахи која га позива да (из) „остане” почиње ријечима:

*„О свем размислих, љубо, и све ми је ѿо на ѿамейши,
ал ме је Тројаца сѿид и дујоскуѿих Тројанки њиних,
ако бежао будем из борбе к’о ѿлашљивац какав.”*

У Хекторовом одговору слиједи мотив личне храбрости и мотив тежње за славом, жудње јунака да га с дивљењем помињу:

*„То ми забрањује срце, јер навикох увек да чесѿиѿи
будем и храбро се борим мед ѿрвим Тројанцима сваѿда,
велику ѿекући славу и оцу и самоме себи.”*

Мало даље јунак опет живо замишља како ће „когод”, кад види Андромаху као (тужну) робињу након пропасти Троје, казати:

*„То је Хекѿиору љуба, ѿѿо најбољи беше у борби
међу Тројцима међу коњокроѿама ѿод Тројом.”* Итд.

(Ахил, сјетићемо се исто тако, одбија дуг живот без славе, бира кратак са славом).

Најзад, у одговору на који упућујемо и којим се одбија изостајање из боја, јавља се и мотив дужности. Свој „присни” однос и говор са женом Хектор завршава слањем Андромахе „у дворе”, истичући да је његова брига борба:

*„А сад иди у дворе и ѿвоје редовање ѿледај,
разбој и ѿреслицу (...).
(...) Свима мушкарцима борба је бриѿа.”*

(В. *Илијада*, прев. М. Ђурића, VI, 6)

Предраг ЖИВКОВИЋ

КАКО ОСТВАРИТИ ИНИЦИЈАЦИЈСКИ ПРЕПОРОД БИЋА?

(Метафизички омаж Петру II Петровићу Његошу и
Фјодору М. Достојевском)

У години када се обиљежава 208. годишњица рођења Петра II Петровића Његоша, свјетовног и духовног владара Црне Горе и 200. годишњица рођења горостаса руске и свјетске књижевности Фјодора М. Достојевског, било би крајње дрско и слијепо да часописи који слове за чуваре српске и руске баштине не одају пијетет великанима онога што се у философским казивањима, захваљујући њиховом културном завјештању, назива логосом једног народа (А. Дугин). Када кажемо „одавање пијетета“, не мислимо на драмске и књижевне омаже који имају за циљ само годишње интерпретације дјела ових духовних и књижевних профета и оних перформанса који имају за циљ указивање на њихове поруке које служе само као идеолошка или маркетиншка орнаментика, већ, прије свега, овдје тежимо да укажемо на инстроспекцију дјела ових великана који се тичу нас самих, текстуре нашег бића, његових увјерења и могућних дневних апостатичких оптирања која су еуфемизована као макијавелистички одговор на доба постмодерне. Како је постмодерна везана са овим духовним естетама? Или је исправније питати, да слиједимо духовну путању постмодерниста, како су се уопште Петар II Петровић Његош и Фјодора М. Достојевски нашли у фокусу постмодерног нарратива? Ове смјернице би захтијевале минуциознији одговор који би опет пледирао на једно опширније зборничко издање посвећено постмодернистичком углу илити сочивима посматрања и разматрања дјела Петра II Петровића Његоша и Фјодора М. Достојевског. Овдје немамо ту, неолибералистички кројену апаратуру, односно „истраживачке ресурсе“, тако да смо принуђени да се из угла једног, како смо и казали, интроспективног окупљања, обратимо онима који збирно представљају православни логос, који и не траже ништа више, сем ону филозофску тежњу да у њима препознамо нас саме али исто

тако, препознамо вјештину сопствених заваривања и отуђења од нас самих, од нашег изворног православног логоса. Стога и овај рад говориће кроз дјела једног духовника, књижевника и филозофа и с друге стране, из ракурса једног психолога који је прешао дуг пут самопропитивања од једног агностика до јуродивог поборника православног логоса који је и тежио да изгради и потврди кроз своје књижевно стваралаштво. Међутим, да бисмо бар мало укључили волумене радозналости и имагинативности, дјела ових горостаса ће нам послужити да пропитујемо и духове онога што се може сматрати архетипом и претечама конзервативизма али и претечама онога што се у *Горском вијенцу* и *Лучи микорокозма*¹ код Петра II Петровића Његоша и код Фјодора М. Достојевског у дјелу *Злочин и казна* али и у осталим дјелима (*Браћа Карамазови*², *Нечистије силе*³) у којима провијава покушај прихватања наслеђа никада у довољној мјери прихваћеног „западњаштва“, односно рационализма⁴, (читати nihilизма у Русији), сматра уводом у, како већ руски социолог и филозоф, Александар Дугин каже, прву и другу политичку теорију.⁵ Да будемо јаснији, кроз легате Петра II Петровића Његоша и Фјодора М. Достојевског пропитиваћемо оно што се у праскозорју објављивања њихових дјела и одомаћило као модни талас револуционарно занесене Европе. Настојаћемо да *Горски вијенац* и *Лучу микорокозма* као и дјела Фјодора М. Достојевског представимо у једном

¹ Petar II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac / Luča mikrokozma*, Miba Books, Beograd, 2013.

² Фјодор М. Достојевски, *Браћа Карамазови*, превод Јован Максимовић, Октоих, Јумедиа монт, Подгорица, 2007.

³ Фјодор М. Достојевски, *Нечистије силе*, превод Косара Цветковић, Октоих, Јумедиа монт, Подгорица, 2007.

⁴ Имајући у виду да је ово како књижевни, тако и социолошки, филозофски и историјски податак који је могућно пронаћи код већине аутора који изучавају рукописна свједочанства Ф. М. Достојевског, у наставку рада ћемо се позивати на становишта нашег савременика, руског филозофа, проф. Александра Дугина, који је овој теми приступио из више угла, од којих ћемо у наставку рада издвојити оне најинтересантније за наш оглед.

⁵ Александар Дугин, *Четврта политичка теорија*, превод, Сава Росић, МИР Publishing, ММХIII, Beograd, 2013.

И: Predrag Živković, *Šta nam duguje post-postmoderna?*, Luča, Godina XXVII, broj (1 / 2), 2014, str. 101-112.

новом руху, ризикујући критичку гордост у односу на етаблиране наративе о овим књижевницима. Сматрамо да је кроз њихово стваралаштво могућно пронаћи и издвојити оне топониме политичких идеологија и филозофских система⁶ који су успјели и до данашњег дана да преживе прогнанства и интернацију али и епохалну наклоност. Ако прихватимо становиште Александра Дугина да се либерализам зачео са појавом протестантизма⁷ који је претходио појави теоретичара *Друшћивеној ујовора*, почевши од Томаса Хобса и Џона Лока и преживљавајући све до смираја униполарног свјетског поретка и мутирајући данас у ономе што се сматра трансхуманизмом или постлиберализмом, имамо довољно разлога и филозофског утемељења и охрабрења да и у дјелима једног богослова пронађемо контуре конзервативне епистеме⁸ о којој смо опширније писали у ранијим геополитичким и филозофским освртима али исто тако у плаузибилном и ревносном опису нарушавања божјег поретка од стране палих анђела, пронађемо и довољно сагласја да у том чину који се описује у *Лучи микрокозма*, а која је прије свега, хрестоматија или самотумачећи ерудитивни спектар античких филозофских доктрина, истражимо и прикажемо и револуционарну страст којом је била инспирисана Европа уочи избијања Француске буржоаске револуције. Са друге стране, код Фјодора М. Достојевског дотаћи ћемо се и револуционарног заноса који је у себи инкорпорирао главни јунак *Злочина и казне*, Раскољников, студент, који је овом писцу послужио као антиципација онога што ће се десити то-

⁶ Склонији смо рећи *еписџема*. Опширније тумачење погледати у: Александар Дугин, *Чешврџа џолиџичка џеорија*, превод Сава Росић, МИР Publishing, ММХИИ, Веоград, 2013.

И: Predrag Živković i Vladimir Bakrač, *Konzervativizam kao prolegomena razvoja duha multipolarnosti*, Sociološka luča, 2020, godina XIV/1, str. 30-39.

⁷ Александар Дугин, *Чешврџа џолиџичка џеорија и џојам човека*, <https://youtu.be/onbQOUOcA1E> (приступљено 12.03.2018.)

⁸ Опширније у: Александар Дугин, *Чешврџа џолиџичка џеорија*, превод: Сава Росић, МИР Publishing, ММХИИ, Веоград, 2013. И: Предраг Живковић, *Дрво дивље крушке или дрво џобожних сџрасџи*, у: Немања Ђукић (ур.). *Филм и иденџиџиџеџи* (Истраживање друштвено политичке употребе филма), Универзитет у Бањој Луци, ФПН, Бања Лука, 2021, стр. 53-78.

ком једног наметнутог „револуционарног јутрења“⁹ које ће настојати да у потпуности изврши марксистичку персуазију у свијести руског друштва.¹⁰

Како смо и казали, дјела једног богослова и књижевног горостаса, послужиће нам да представимо и организујемо једну филозофску и политиколошку смотру збивања како је могуће тумачити њихове рукописе. *Горски вијенац* и *Луча микрокозма*, написани као својеврсне стихире, први рукопис као покушај не само стигматизовања апостата, односно истраге потурица, како и слови књижевни печат анализе овог дјела, а други, у времену тиховања који је описао сваки педаљ релевантног филозофског свједочења и учења, које је покушавало да истисне теолошки поглед на свијет, били су заправо и рефлексије онога што се и дешавало на европском тлу крајем XVIII и почетком XIX вијека. Револуционарни, друштвени и научни таласи дотицали су обале и православног поретка. Просвјетитељство са инаугурисаним рационализмом као новим религијским начелом, постало је мјера и репер прихватања новог цивилизацијског кормила али исто тако, мјера и репер културног и друштвеног заборављања Традицију, Цркву, на све оне нобилитете¹¹ који су збирно представљали обиљежја старог система, тромог и недовољно агилног да прихвати сопствене гријехе и ода пијетет прогресивним снагама друштва, којима је револуција послужила да измјене слику код друштвеног памћења и девастирају сваку помисао, која је била гордо одана старом систему и која је тежила да сачува орнаментичку традиције од заборављања. Иако се ради, о наизглед, два предметно различита списа, код црногорског владике Петра II Петровића Његоша, могућно је пронаћи она интерферирања која нису „морила“ само једног деветнаестовјековног богослова, већ су те исте мисли и данас као амнестирани одметник са

⁹ Жорж Сорел је „поздравио октобарску револуцију и Лењина, ‘највећег теоретичара којег је социјализам имао после Маркса и шефа државе чији гениј подсећа на Петра Великог’.“ Цитирано у: Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, IRO „Rad“, Beograd, 1988, стр. 167.

¹⁰ Alexander Dugin, *Axe iz the name of mine (Dostoyevskiy and the metaphysics of St. Petersburg)* http://arctogaia.com/public_eng/axe.html / (приступљено 25. 12. 2013).

¹¹ Опшirnije у: Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, IRO „Rad“, Beograd, 1988.

још израженијим валерима, код савремених мислилаца пронашле савршене инсајдере и апостате који су слијепи и ниједи према судбини човјека. Иако, мислиоци на које се позивамо, заслужују посебан оглед из домена књижевности, теологије, филозофије, етносоциологије, овдје ћемо у улози једног компарирања истицати оне мислиоце који су, ако не директно везани, оно бар, са усхићењем признају позваност на ауторитете српске књижевности попут једног Милорада Павића, Митрополита Амфилохија Радовића и њима сличних књижевних и духовних великана. Ријеч је о проф. Александру Дугину, који није познат само у сфери филозофије, социологије, политикологије и геополитике, већ као бриљантан познавалац теологије, драматургије и књижевности. У чему смо пронашли метафизичке споне које повезују нашег Владика са Александром Дугином. Наизглед, дистанца која раздваја ова два мислиоца а која је дуга више од два вијека, била је испуњена ударима Модерне. Али шта је заједнички именитељ у њиховим списима? То је управо оно наслеђе десакрализације и настојања да се обнове сотериолошке стопе које је савремени човјек, наслеђујући заблудјелост праотаца Модерне, одавно, својом гордошћу, заборавио. Његош је био добро упознат са европским културним и филозофским легатима. *Горски вијенац*, који је, како је и предочено, „посвећен праху оца Србије“, ¹² Карађорђу, имао је за циљ једну другу револуционарну мисао која је одступала од оних нихилистичких и богоборачких револуционарних ритуала, који су хтјели да успоставе нови рационалистички поредак, не слутећи да ће на тај начин антиципирати једну нову стварност, која је била много суровија и перфиднија од условно казано, конзервативне сировости. Борба против империјалног тлачитеља, код Његоша, није имала само социјални и слободарски пркос, већ много више од тога. Владика је наслеђујући мисао свог стрица, Петра I, тежио и настојао да доведе човјека његовог времена на „врела“ преиспитивања *малих и великих мистерија*. ¹³ Детаљније ћемо објаснити ове двије метафизичке и иницијацијске сфере, како их и ословљава проф. Александар Дугин. Сматрамо да је могућно у

¹² Petar II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac / Luča mikrokozma*, Miba Books, Beograd, 2013.

¹³ Александар Гељевич Дугин, *Метафизика благе вестии*, превод: Зоран Буљугић, Логос, Београд, 2011.

овом теоријском становишту објаснити Његошево метафизичко и иницијацијско настојање које је и садржано у његовом стваралаштву. Како смо и казали, његова оданост и химна божјем поретку које су му попут завјета удружено предате у аманет од стране Петра I, не представљају само хтјење ка револуционарно-милитаристичком отпору отоманској империји, већ много више од тога, што су владике и осјећале и преносиле свом народу у форми писаних топонима, односно топонима подсећања да се у борби и надасве, у смрти рађа оно есхатолошко зрење попут новог рађања бића, новог рађања заједнице и коначно, новог заједничарења са Господом. То је позив који је и садржан код ових „црногорских пустињака“ (Митрополит Амфилохије Радовић) у оном доброзаном за њих као богослове, Христовом позиву на кенотичко¹⁴ исходиште њиховог бића. Христова жртва која произилази из кеносиса, постаће етички и друштвени кодекс наших владика. Када се тумачи *Луча микоркозма*, примјетан је један латентни архетипски езотеријски слој који је могућно било пронаћи у „раном хришћанству, које је у целини и у потпуности било иницијацијско и езотеријско“, сачувано у „грчком, словенском, грузијском и румунском православљу“, које се знатно разликује и одступа од „езотеријске стране садржане у римокатолицизму“.¹⁵ Надахнут езотеријским мислицима, Рене Генон и Јулиус Еволон, проф. Александар Дугин као аутентичан мислилац, својеврсни медијум додира традиције езотеризма са теологијом, филозофијом и социологијом, удружене са православљем, говори о *малим мистеријама* у поливалентним, поновићемо се, традицијама, од манифестационистичке равни до хришћанске традиције, гдје се овоземаљска збиља посматра као онтолошко отуђење, које је употпуњено манифестационистичким учењем и „последницом *маје*“, док је у „хришћанској традицији“ оно (отуђење) појмљиво као „прародитељски гри-

¹⁴ Овај појам „кеносис“ минуциозније смо тумачили у другом теоријским огледима која су се тичала евроазијске, филозофске и геополитичке мисли. Овдје ћемо упутити на изворно тумачење које смо преузели од проф. Александра Дугина. Погледи у: Александар Дугин, *Метифизика благе вести*, превод: Зоран Буљугић, Логос, Београд, 2011, стр. 16.

¹⁵ Александар Дугин, *Метифизика благе вести*, превод: Зоран Буљугић, Логос, Београд, 2011, стр. 99.

јех или стањем палог Адама“.¹⁶ Наставак ове позваности настављамо у фусноти. Надамо се да је и перцепција читаоца сагласна са нашим избором јер је иницијацијска порука и садржана у Његошевим дјелима. Посебно, како смо и навели, у *Лучи микроkozма*. Његов опис анђеоске борбе на челу са архистратигом Михаилом, с једне стране, и са друге са палим анђелима, као и реторским сугестијама и поукама датим Адаму, као и цјелокупни спис, нису ништа друго до иницијацијски круг *малих мистерија*, а што даље подразумијева кроз постепене етапе преображаја сопствене личности, која свој пут преображења започиње одрицањем од своје несавршене „пале природе“ која као фатум носи тај баласт несавршености, што ће рећи, да је у питању „иницијацијска смрт“ која касније води као „другом рођењу“, односно, то је „прелазак из стања палог Адама, у стање првог Адама, рајског, поларног“, али са напоменом, да се тим поступком остварује само „једно од обличја Адама“.¹⁷ Ово је само једна увертира за превазилажење, „света доњих вода“ и „реастаурацију рајске природе и остварења небеских архетипова“.¹⁸ Овдје се, надамо се да не гријешимо, бар на један начин, [јер се Владичина природа не да одгонетнути једним скромним тумачењем и списом, а ни већим истраживачким напорима] колико толико, оправдава његово битисање у „шумовима европског незнања“ [ако су „пребројана гледишта тога доба исправна“]. Он тражи метафизичку и езотеријску посвећеност које су садржане, вратићемо се на пређашња објашњења проф. Дугина, у „раном хришћанству“, то је заправо позив бићу да се издигне из хедонизма апостасије и врати на пут обнове ка изворним архетиповима његовог

¹⁶ Проф. Дугин ће довршити своје мисаоно становиште, чиме и поткрепљујмо горе позвану цитатност. „Индивидуа која се налази у таквом стању борави у згуснутом дискретном свету, обузетом страстима, бујицом отуђеног размишљања, потчињена спољашњим фаталним законима социјалне, душевне и физичке ограничености.“ Александар Дугин, *Метифизика благе вестии*, превод: Зоран Буљугић, Логос, Београд, 2011, стр. 99.

¹⁷ Александар Дугин, *Метифизика благе вестии*, превод: Зоран Буљугић, Логос, Београд, 2011, стр. 101.

¹⁸ Александар Дугин, *Метифизика благе вестии*, превод: Зоран Буљугић, Логос, Београд, 2011, стр. 102.

уобличавања.¹⁹ У пређашњем опозиву Бога, опозвала се пуноћа бића којом се уједно створио и нихилистички реконструисан пут побуне и подстицања гордости код европског човјека. Јасно је, да је и Владичино доцирање Адама, заправо позив на, како је својевремено рекао Јулијус Евола, „побуну против модерног света“²⁰, додајмо, модерног свијета отуђеног од Бога, побуда да се демонизована револуционарност духа усмјерена против божјег поретка прогласи достојним топонимом настанка бића. Тако и *Горски вијенац* и *Луча микрокозма*, бивају много отворенији за спознају онога што је Петар II Петровић Његош хтио да остави свом српскоме роду, а што је и њему било задато кроз иницијацијско узрастање, како кроз духовну службу, тако и кроз владарску службу која је била сједињена са судбином његовог народа.

Када је у питању Фјодор М. Достојевски, којег наводимо као Владичиног саговорника, овдје ћемо се позвати на један интересантан и до сада раритетан опис његовог дјела *Злочин и казна*, из пера проф. Александра Дугина. Како смо и навели, опширније тумачење овог рукописа представили смо у опису тематског чланка *Дрво дивље крушке или дрво њобожњих сџрасџи*, који је био посвећен тематици филмске и књижевне умјетности у остварењима Ф. М. Достојевског, Андреја Тарковског и Нури Билге Џејлана, јер смо у истим увидјели аргументе који су упућивали на подручја сакралне географије.²¹ Не желећи да оптеретимо текст сувишним наводима, овдје ћемо екстраховати само најзначајније и у једну руку, необјављене експликације из истраживачког дјелокруга проф. Дугина, посвећеног тумачењу дјела *Злочин и казна*. Овдје је, прије свега, интересантно позвати се на Николу Милошевића који је, ишчитавајући Н. Берђајева и његове аналитичке списе посвећене Достојевском, запазио ону „фусноту“ у размишљањима која се могла тумачити у говору посвећеном *Пушкиновој њрослави* и *Браћи Карамазовима*, гдје се уочавао, за Берђајева

¹⁹ Александар Дугин, *Метафизика благе вестџи*, превод: Зоран Буљугић, Логос, Београд, 2011.

²⁰ Julijus Evola, *Pobuna protiv modernog sveta*, prevod: Dubravka Rajh, Gradac K, Čačak, Beograd, 2010.

²¹ Погледати: Предраг Живковић, *Дрво дивље крушке или дрво њобожњих сџрасџи*, у: Немања Ђукић (ур.). *Филм и идентитет* (Истраживање друштвено политичке употребе филма), Универзитет у Бањој Луци, ФПН, Бања Лука, 2021, стр. 53-78.

мимоходни смјер „месијанизма“ и „национализма“, а за Николу Милошевића, један тренутак обузетости Достојевског руском судбином, која се изражавала кроз различите аршине месијанизма које излажемо у овој епитеми:

„Прва је везана за идеју руског бога – или бога неке друге нације, свеједно – и значи потпуни раскид са свим универзалистичким идеалима. Има само богова различитих народа, не постоји бог свих људи. Друга, блажа, верзија месијанизма, па тиме и национализма, управо је она од које полази и Достојевски у свом говору поводом Пушкинове годишњице. Ова верзија месијанизма не значи, међутим, неки одлучан раскид са универзалистичким традицијама, утолико уколико почива на извесном идеалу ‘свечовека’. Међутим, утолико уколико је Достојевски уверен да управо руском народу припада привилегована улога у остваривању овог идеала могло би се рећи да и ова варијанта месијанизма има у себи извесне националистичке елементе. Бог је додуше један, али само један народ служи како ваља том богу.“²²

Месијанизам Достојевског, из нашег ракурса јесте питијско²³ и тешко га је дистинговирати, што уосталом и потврђује наставак анализе проф. Николе Милошевића који у ауторским записима Николаја Берђајева извучи оне тезе које су и за нас битне, за наш завршни оглед. Ријеч је о могућности и сумњичавости поистовјеђивања *Leïenge o Velikom Inkvizitšoru* са социјалистичким доктринама, чији се трагови губе у дијалогском сусрету Ивана и Аљоше, али је кроз каснија ишчитавања Н. Берђајева могућно пронаћи луцидну диференцијацију, „католичког и социјалистичког становишта“.²⁴ Неспорно је да је Достојевски кроз ликове његових дјела тестирао „тегове пространства“ рационализма и нихилизма, понекад, како је истицао проф. Милошевић, кроз „романтизо-

²² Овдје проф. Никола Милошевић не завршава свој закључни суд јер износи и ону другу страну и могућну ауторијалност писца оличену у лику Ивана Карамазова.

Погледати: Nikola Milošević, *Carstvo božje na zemlji / Filozofija diferencije*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998, стр. 11, 12.

²³ Искористићемо једно друго тумачење проф. Милошевића. Nikola Milošević, *Carstvo božje na zemlji / Filozofija diferencije*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998.

²⁴ Опширније у: Nikola Milošević, *Carstvo božje na zemlji / Filozofija diferencije*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998, стр. 16, 17, 18.

вану и сјетну варијанту лика – Ивана Карамазова²⁵, те Ставрогинову гордост, и с друге стране, уистину, с намјером да и ово тумачење буде осуђено, „тег издржљивости“ руског месијанизма, алијас национализма, који се појавио у каснијим левичарским варијантама „национал-гошизма“ који је „апсорбовао архаична начела“ руског народа.²⁶ На овај начин и решавамо дилему која је постојала код Николаја Берђајева и Николе Милошевића. То посебно долази до изражаја у дјелу *Злочин и казна*, у којем је револуционарна занесеност Раскољникова најбоље описала надолазеће, крваво обрачунавање са божјим поретком на земљи, оличеног у царској породици Романов и марксистичке биготерије која је била страна и нихилистички разорна за руски народ, што је Достојевски, према казивањима проф. Дугина, виртуозно приказао упоређујући интерферирања могућности упознавања Раскољникова са Марксовим *Капиталом* и његову револуционарну делузију.²⁷

Рад који је настојао да ода пијетет и омаж годишњицама посвећеним Петру II Петровићу Његошу и Фјодору М. Достојевском, интониран је био покушајем да се кроз њихове књижевне визуре оспори и осујети сваки покушај њиховог

²⁵ Nikola Milošević, *Carstvo božje na zemlji / Filozofija diferencije*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998, стр. 17.

²⁶ Проф. Дугин под овим појмом подразумејева апсорпцију „националне митологије и есхатологије“. Опширније у: Александар Дугин, *Четверта њолишничка теорија*, превод, Сава Росић, МИР Publishing, ММХIII, Beograd, 2013, стр. 55, 56.

Упореди теоријску расправу: Предраг Живковић, *Побуна истражиције*, Слово, Година XVII, број 58-59, новембар, сир. 127-138. И: Živković Predrag i Vladimir Bakrač, *Konzervativizam kao prolegomena razvoja duha multipolarnosti, Sociološka luča*, 2020, godina XIV/1, str. 30-39.

²⁷ Пошто је ово екскурс једног ширег оквира нашег тумачења, због прецизности ћемо навести цјелокупан нотификациони оквир рада који смо у пређашњим анализама поменули.

Изворни текст: Dugin Alexander, *Axe iz the name of mine (Dostoyevskiy and the metaphysics of St. Petersburg)* <http://arctogaia.com/public/eng/axe.html> / (приступљено 25. 12. 2013).

И: Предраг Живковић, *Дрво дивље крушке или дрво њобожњих сирасија*, у: Немања Ђукић (ур.). *Филм и иденитијет* (Истраживање друштвено политичке употребе филма), Универзитет у Бањој Луци, ФПН, Бања Лука, 2021, стр. 53-78.

детанта са духом европског рационализма, који се манифестовао у више фракција, од социјалних и научних, па све до израженог нихилизма, јер се, без обзира, што се у појединим драмским ишчитавањима могао запазити тренутак револуционарне интроспекције главних јунака код Достојевског, ипак се потврђивао само један моменат, а то је тренутак вјечности књижевне и духовне химне божјем поретку, који су ови горостаси представили, како смо и закључили, кроз *иницијацијске увертјуре у мале и велике мистјерије*.²⁸

Позвана лијерајтура:

1. Dugin Alexander, *Axe iz the name of mine (Dostoyevskiy and the metaphysics of St. Petersburg)* <http://arctogaia.com/public/eng/axe.html> / (приступљено 25. 12. 2013).
2. Evola Julijus, *Pobuna protiv modernog sveta*, prevod, Dubravka Rajh, Gradac K, Čačak, Beograd, 2010.
3. Milošević Nilola, *Carstvo božje na zemlji / Filozofija diferencije*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998.
4. Petar II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac / Luča mikrokozma*, Miba Books, Beograd, 2013.
5. Tadić Ljubomir, *Nauka o politici*, „Rad“, Beograd, 1988.
6. Živković Predrag i Vladimir Bakrač, *Konzervativizam kao prolegomena razvoja duha multipolarnosti, Sociološka luča*, 2020, godina XIV/1, str. 30-39.
7. Živković Predrag, *Šta nam duguje post-postmoderna?*, *Luča*, Godina XXVII, broj (1 / 2), 2014, str. 101-112.
8. Достојевски М. Ф., *Браћа Карамазови*, превод Јован Максимовић, Октоих, Јумедиа монт, Подгорица, 2007.
9. Достојевски М. Ф., *Нечистје силе*, превод Косара Цветковић, Октоих, Јумедиа монт, Подгорица, 2007.
10. Дугин Александар, *Мејтафизика благе вестји*, превод: Зоран Буљугић, Логос, Београд, 2011.
11. Дугин Александар, *Четврта њолишичка теорија и њојам човека*, <https://youtu.be/onbQOUOcA1E> (приступљено 12.03.2018.)

²⁸ Александар Дугин, *Мејтафизика благе вестји*, превод: Зоран Буљугић, Логос, Београд, 2011.

12. Живковић Предраг, *Дрво дивље крушке или дрво њобожњих сѣрасѣи*, у: Немања Ђукић (ур.). *Филм и иденѣиѣиѣи* (Истраживање друштвено политичке употребе филма), Универзитет у Бањој Луци, ФПН, Бања Лука, 2021, стр. 53-78.
13. Живковић Предраг, *Побуна ѣтрадиѣије*, *Слово*, Година XVII, број 58-59, новембар, сѣтр. 127-138.

Радослав МИЛОШЕВИЋ

ЊЕГОШЕВА КОСМОГОНИЈА

„Земља стење а небеса ћуте“

Његош

Резиме: Представљам рад о Његошевој космогонији као поетику природне филозофије са посебним освртом на његов религиозно-филозофски спјев *Луча микрокозма*. Након увода наводимо кратко биографију великог српског пјесника Петра Другог Петровића Његоша, јер је његово дјело „с животом скопчано“. Затим ћемо поћи од његових посвета својим узорима који су пресудно утицали на његов поглед на свијет и на основе његове космогоније „гдје но људско допире познање“.

Његошева надградња кроз стваралачки рад и самообразовање формирала је његову монотеистичку космогонију. Међутим, Његошева пјесничка космогонија се несагледиво артикулисала у ненадмашном дјелу *Луча микрокозма* кроз шест пјевања по моделу шест дана стварања свијета. „Небеска поља“ Његошеве *Луче микрокозме* имају дубоке коријене у мултидисциплинарним теоријама о геоцентричном и хелиоцентричном систему Васељене. Његош је још у *Горском вијенци* најавио своје космичко виђење да „Земља стење а небеса ћуте“. У зрелије стваралачко доба, у *Лучи микрокозма* је проговорио „на сав глас“. Он уводи модел пет покретних и шест непокретних небеса, односно „небеских поља“ гдје се одвија „борба непрестана“ док на седмом небу управља Демијург свијета и вијека као у Платоновом дјелу *Душа свећа*. Код Његоша Платонов претхришћански Демијург стварања свијета је Бог који столује на том непокретном седмом небу. Његошев модел космичког реда ствари има упориште и у Птолемејевим епициклима геоцентричног система.

Његошева космогонија је блиска и са књигом старозавјетног пророка Језекиља о хармонији Великог Божијег плана. Наиме, Језекиљ види Васељену као четири точка „христолито-

ве боје“ који се вјечно крећу један у другом. Само творац свега видљивог и невидљивог, тј. Бог, ту, хармонију не поремети чак и због наших гријехова.

Своју космогонију Његош ослања и на *Откровење* апостола и еванђелисте Јована, гдје само звијер или човјек може да поремети кретање у Васељени. Тада ће се изнад наших глава небо, попут књиге, затворити, а ми ћемо утонути у вјечну таму. Слично и у *Лучи микроkozма* Његош прати „непрестану борбу“ између добра и зла под вођством небеских сила – Бога и Сатане.

На крају овог рада ћемо умјесто закључка укратко образложити историјску и научну оправданост Његошеве космогоније уопште, а не само кроз дјело *Луча микроkozма*.

Кључне ријечи: Његош, космогонија, „небеска поља“, *Луча микроkozма*.

Теолошке и штелеолошке основе Његошеве космогоније

За Његоша је теологија била творевина и надахнутих пјесника Хомера, Орфеја и Хесиода али је и наука о Богу као творцу небеских дарова. Теологија му је и наука о Божијој свеприсутности као суштству и дјелању против зла на земљи. Разликовао је и природну од откривене теологије. Прва му произилази из „природне свјетлости људског ума“, а друга му је само божанска ријеч објављена у Старом и Новом завјету. Наравно, као владици је светоотачка теологија проистекла из учења отаца цркве.

Око стотину година прије Његоша је теологија „дио природне филозофије“ као код Руђера Бошковића о чему је Његош засигурно био упућен и информисан, али и прије тога Његош је схватио од грчких филозофа да је NOUS (УМ) ентелехија тј. покретач и узрок свега постојећег. Његош је беживотну Лајбницеову монаду замијенио са „лучом микроkozма“ као васељенску искру у човјеку.

Полазне ставове космогоније Његош је научио од својих родитеља у раном дјетињству учећи Молитву Господњу наизуст: „Оче наш који јеси на небесима да се свети име Твоје, да буде царство Твоје, да буде воља Твоја и на земљи као и на небу;...

Одлазећи на свете литургије, често је понављао за свештеником „Симбол вјере“ напамет: „Вјерујем у једнога Бога,

Оца Сведржитеља, творца неба и земље и свега видљивог и невидљивог...“ Његош је од свог првог учитеља јеромонаха Јосифа Троповића научио старе космогоније о почетку свијета. Било би добро да пренесемо у цјелини то учење истичући оне дијелове који се односе на космогонију.

Текст „Постања“ из Светог писма је пресудно утицало на формирање теолошких основа Његошеве космогоније још у његовој раној младости.

Да бисмо лакше пратили проучавање „Постања“, било би добро да пренесемо у цјелини његове праве ставове који се посебно односе на космогонију¹:

1. „У почетку“ – каже се у „Постању“ - „Бог створи небо и земљу.

2. А земља бјеше без обличја и пуста, и бјеше тама над безданом, и дух божији дизаше се над водом 1.

3. И рече Бог: нека буде свјетлост. И би свјетлост.

4. И видје Бог да је свјетлост добра; и растави Бог свјетлост од таме.

5. И свјетлост назва Бог дан, а таму назва ноћ. И би вече и би јутро, дан први.

6. Потом рече Бог: нека буде свод посред воде, да раставља воду од воде.

7. И створи Бог свод, и растави воду под сводом од воде над сводом. И би тако.

8. А свод назва Бог небо. И би вече и би јутро, дан други.

9. Потом рече Бог: нека се сабере вода што је под небом на једно мјесто, и нака се покаже сухо. И би тако.

10. И сухо назва Бог земља, а зборишта водена назва мора; и видје Бог да је добро.

¹ Неки желе да у тој реченици виде потврду првобитног постојања хаоса који је Бог само уредио. Извјесно је да су у почетку први писци „Постања“, под утицајем Вавилоњана и Египћана, претпостављали да је постојао почетни хаос; али је прилично брзо становиште о божијој свемоћи учинило да се најприје само уведе, а потом и преовлада супротно тумачење, и тада је додата прва реченица: данас се ни у једној од религија заснованих на „Библији“ не представља стварање свијета које полази од неког хаоса. За Јевреје, као и за католике, протестанте и православне Бог је створио свијет из ничег.

11. Опет рече Бог: нека пусти земља са себе траву, биље што носи сјеме, и дрво које рађа род по својим врстама, у којем ће бити сјеме његово на земљи. И би тако.

12. И пусти земља из себе траву, биље што носи сјеме, и дрво које рађа род у којем је сјеме његово по његовијем врстама. И видје Бог да је добро.

13. И би вече и би јутро, дан трећи.

14. Потом рече Бог: нека буду видјела на своду небеском, да дијеле дан и ноћ, да буду знаци временима и данима и годинама.

15. И нака свијетле на своду небеском, да обасјавају земљу. И би тако.

16. И створи Бог два видјела велика: видјело веће да управља даном, и видјело мање да управља ноћу, и звијезде.

17. И постави их Бог на своду небеском да обасјавају земљу.

18. И да управљају даном и ноћу, и да дијеле свјетлост од таме. И видје Бог да је добро.

19. И би вече и би јутро, дан четврти.

Ненаучност „Постања“ од стране старогрчких филозофа (епикурејаца) и прве материјалистичке космогонијске теорије биле су повод за накнадно потискивање Мојсијеве приче о постанку свијета, о чему је Његош био информисан у зрелијим годинама.

Не желећи да тај текст анализирамо ријеч по ријеч, можемо, просто, читајући га да извучемо извјесне закључке који се односе на научно знање оних који су га писали.

1. Земља је у центру васионе. Она је прво била створена и око ње је Бог распоредио остала васионска тијела. Земља је дакле непокретна, не обрће се око саме себе; напротив, Сунце кружи око ње.

2. Раздвајање дана и ноћи извршено је првог Божијег радног дана, док су се Сунце и Мјесец појавили тек четвртог дана. Према томе, дан је појава која се десила независно од Сунца. Другим ријечима, Сунце није узрок дана, оно се показује у току дана у коме на неки начин „предсједава“ и ту додаје свој сопствени сјај. За Његоша је то било метафизичко питање.

Иначе, мало даље у *Библији* Вјечни је, да би Јову показао да не зна каква је чуда природе он, Вјечни, створио и пун

поноса питао Јова: „Јеси ли за свога вијека заповиједио јутру и показао зори мјесто њезино, да се ухвати Земљи за крајеве, и да се растјерају са ње безбожници...“

Према томе, Божија изјава је формална и само потврђује оно што пише у „Постању“. То сам Бог, а не Сунце, управља појавом зоре и ова се свугдје на Земљиној површини јавља у исто вријеме: то је веома лако објаснити ако се претпостави да Земља није лоптаста, већ равна.

У том истом чудном разговору Бог прецизира такође – и то је врло интересантно узгред забиљежити, да Земља није усамљена у простору, већ да има свој ослонац: “Гдје си ти био кад ја оснивах Земљу? Кажу ако си разуман. Ко јој је одредио мјере? Знаш ли? Или ко је растегао уже преко ње? (*Књига о Јову*, Стари Завет, у преводу Ђ. Даничића). На чему су подножја њезина углављена? Или ко јој је метнуо камен угаони кад пјеваху заједно звијезде јутарње“?

3. Облаци не настају због испаравања воде која се налази на површини Земље, већ се налазе у некаквом „небеском рецепијенту“ који се назива звјезданим простором. То је последица раздвајања које је Бог другог дана извршио између воде на Земљи и воде на небу.

4. Тек послерије стварања Земље, послерије стварања дана и ноћи, звјезданог простора и воде на Земљи, чак и послерије стварања биљака, Бог је створио Сунце, Мјесец и звијезде.

Што се овог последњег тиче, неки браниоци религије жељели су да се послуже ставом 6 из „Књиге о Јову“, који смо малочас навели, да би покушали да „поправе“ у „Постању“. Овим помало очајничким покушајем може се постићи само то да се подвуку противрјечности у разним текстовима у *Библији* који се односе на стварање свијета, текстовима који се, очигледно, надовезују на нешто различите космогоничке традиције. Те противрјечности појављују се већ у 2. ставу „Постања“ у коме се, почев од четвртог става, излаже друга верзија стварања свијета. У овој верзији, гдје космогонија у ужем смислу заузима мало мјеста, али гдје се у свим појединостима износи прича о Адаму, човјек је створен прије биљака и животиња, док је у 1. ставу био створен послерије њих; између осталог, он чини и први grijех, док у 1. ставу о томе нема ниједне ријечи.

Јеврејски свештеници, који су упоредо преписивали разне легенде не бринући се за њихова тако уочљива разли-

моилажења, објелоданили су и свој потпуни недостатак научног духа.

Ове спознаје о космогонији су њено основно полазиште и представља вјеру у истинитост учења којег је црква прогласила за божанско откровење и чија се истинитост не доводи у питање.

Још у раној младости Његош се припрема за владичански позив како би наслиједио свога стрица Петра Првог Његоша. Почиње интензивно читање књига из богате Цетињске библиотеке. Прва главна књига му је *Светио ѿсмо*, односно Библија са *Старим* и *Новим завјештом*. Диви се књигама пророка и *Јовановом Ошкровењу*. Није му промакла ни књига пророка Језекиља из које га посебно инспирише космичка слика о Великом Божијем плану хармоничног кретања тијела у Васељени, тј. Небеских тијела. Ту је Језекиљево учење ближе хелиоцентричном него геоцентричном систему. „Обличјем и направом бијаху точкови као боје хрисолитове и сва четири бијаху једнака, један точак у другом“. Није ли то кретање небеских тијела око своје осе и његово кретање око своје главне звијезде која се окреће око своје осе и путује око друге веће звијезде. Зар ово виђење пророка Језикиља није у складу са савременим научним погледом из астрономије о кретању небеских тијела Сунчевог система и ван њега.

Младом Његошу то није било непознато о хармонијском домостроју Васељене. То потврђује и Јованово *Ошкровење*: „Овдје је мудрост. Ко има ум, нека израчуна број звијери а то је број човјеков шест стотина и шездесет и шест“. Ако се тај број наруши, склопиће се небо као књига над нашим главама, а ми ћемо утонути у вјечну таму. Тај број представља приближно кружно кретање небеских тијела. Ако то наруши човјек својим неодговорним понашањем или звијер, што је алузија на вријеме по виђењу апостола и јеванђелисте Јована Богослова. Његош је то примао као апостолско упозорење, као опасност хармонији Васељене.

Његошева моноистичка космологија

Оквир Његошеве космогоније има упориште у хришћанској односно православној догматици. За њега Бог није предмет култа, већ је створитељ макрокосмоса и микрокосмоса, односно створитељ свемира и човјека. Под утицајем плато-

низма хришћанство је развило теологију о свеприсутности Бога. Његошу је сигурно било познато да постоји осликана икона старогрчког филозофа Платона у Цркви Богородице Љевишке у Призрену са свитком на коме пише:

„У неко време хоће сићи на земљу: реч да оживи пут“.

А то је најаву доласка Месије, сина Божијег Исуса Христа. Свакако, Његош је Исуса према Новом завјету, прихватио да је он јединородни Божији син који се по вјеровању оваплотио у човјека и који је мученички разапет да би човјечанство разријестио прародитељског гријеха. Свети Дух је треће лице Божије. За Његоша Свети Дух је сила којом Отац надахњује Сина. Као надахнуће Свети Дух има све божанске особине Свемогућег јер је творац и свезнајући је, свеприсутан, вјечан, промишља и твори чуда, те који је говорио кроз пророке, као утјешитељ и заштитник. Небеска бестјелесна бића су анђели и дио су теолошке његошеве космогоније. Анђеоло је натприродно биће које је присутно у свим ситуацијама. Он је небески гласник, вјесник. Поред добрих, појављују се и зли анђели које предводи Сатана. Анђели су створени прије ичега другог. Они су по природи Божији духови и хитропокретни умови. По потреби носе пламени огањ, имају слободну вољу да сами одлучују по благодети Божијој. Бесмртни су и разликују се по слави, достојанству и служби. Анђели су створени вишим од људи и немају тјелесних страсти. Они су етерна „ваздушаста“ бића. Њихова природа је истанчана и сродна је људској души. По Божијој промисли и потребију Божијем могу добити обличје човјека, облака или огњеног односно свјетлосног стуба. Они код Бога заступају људе и људима доносе Божије дарове према заслугама.

Да би смо боље разумјели Његошеву теолошку космогонију, незаобилазна је и улога Сатане. Сатана је божији издајник, и један је од злих анђела који искушава човјека као у *Књизи о Јову*. Представа о Сатани као о побуњеном, палом анђелу и господар је пакла. Сатана је вођа сила зла и узрок је свих опачина па и смрти у свијету. Он је оличење сваког зла у нама и око нас. Зашто је вјера и вјеровање и за Његоша обећање које се мора испунити. Вјера је посебан осјећај страхопоштовања и дивљења, али и љубав према ближњима. Код Његоша вјера је обликована сопственом свијешћу и егзистенцијално у оквиру заједништва са својим родом, са својим прецима и савременицима. Међутим, религија је у првом реду јасно и

строго разликовање светог од профаног. И Његош је надрелигиозан јер му је религија општа теорија овога свијета, а његово енциклопедијско знање и духовно, стваралачко и пјесничко упориште у којој се фантастично остварио као „ловћенски тајновидац“.

Сва Његошева поетика је молитва и обраћање Богу као поетско космогонијско надахнуће у коме је духовно начело молитва за човјека и тајанствени је непосредни додир са Богом. За њега је Бог „творитељ поезије“ тј. хармоније макро и микро космоса. Бити у молитвеном стању могуће је у свим земаљским и небеским околностима, али најузвишеније је тражити молитву у самоћи стваралачког чина. Као у грчу Његош је своју *Лучу микрокозма* стварао за вријеме Великог поста и то четири седмице пред Васкрс.

Његош је васпитаван и образован по моделу спартанске школе, често под ведрим небом, под руководством Сима Милутиновића Сарајлије. Имали су посебан тип строгог војничког васпитања, уз систематско физичко напрезање уз традиционалне племенске вјештине у тадашњој српској Црној Гори коју су тим поводом звали Српска Спарта. Физички напори су прекидани пјевањем јуначких епских пјесама уз гусле и народна кола. Морално васпитање састојало се у развијању борбеног духа по принципима чојства и јунаштва. То спартанско васпитање је било строго аскетског типа. За разлику од старих Спартанаца, Његош је учио у тој школи умјетност, пјесништво, филозофију древних народа антике, хуманизма и ренесансе све до просвјетитељства нашег и европског. У таквој перипатетичкој школи упознали су и вјечити календар у српском народу са елементима астрологије, астрономије, односно космогоније од усменог народног предања. По звијездама и другим знацима су се учили оријентацији и предвиђању појава и догађаја од небеских феномена на земљи и окружењу. Његош је полиглота и сматрало се да је најобразованији и најначитанији човјек у свом времену. Поред црквених и богослужбених књига читао је књиге староставне као Дечанске хрисовуље, Барске родословце. Књиге у Топлој, Цетињу те Которске архиве је проучавао а читао је и *Љеџојис ѿоја Дукљанина*. Трагао је да нађе и *Требињски љеџојис* који помиње Дукљанин. У Кијеву је тражио узалуд књигу *Жар ѿѿица* и књигу *Јасна* које су читане приликом првог крштења Срба и Руса.

На својим путовањима није само обилазио библиотеке већ их је користио позајмљујући књиге у Напуљу, Риму, Венецији, Трсту и Бечу. О томе свједочи и његов пратилац познати писац тога времена Љубомир Ненадовић у свом путопису *Писма из Италије*. Интересовао се за савремене гласовите теорије о постанку свијета као и за дјела Микеланђела и Леонарда да Винчија. Слушао је и читао теорије Коперника, Руђера Бошковића и све што му је долазило до руке.

Поред својих теолошких увјерења нису му били страни телеолошки ставови из најеретичких књига из многих архива. Он је строго разликовао јерес од научних тврђења који имају филозофске претпоставке са доступним критичким преиспитивањем. Своје раније теолошко созерцаније о космогонији проширио је и ка научном погледу на свијет. Његош је увјерен у хармонију и усклађеност микрокосмоса, макрокосмоса и човјека у коме влада ред и поредак. То је, прије свега, свијест смислу васионског поретка небеских тијела. За Његоша тај свијет је свемир у коме је небо и земља заједно, но поред небеских тијела укључује и енергију простора. Земља је парче неба, а небо крије безброј минова тј. свијетова видљивих и невидљивих. Свјетлост је један од основних облика кретања које потиче од Сунца за нас на Земљи, али и од далеких звијезда из бескраја.

За Његоша је човјек луча тог макрокосмоса и носилац је божанског дара у себи те има највише мјесто у васељени уз Бога. Земља је човјеков космички завичај. Ако је *Горски вијенац* епопеја о слободи настао из главе цијелог народа, онда је *Луча микрокозма* поема из срца и логоса са мирисом душе Његошеве. То је Његошева пјесничка космогонија о човјековом бићу и битку до коначног спасења мобилишући све земаљске и небеске силе славећи побједу добра над злом.

Небесна поља Његошеве Луче микрокозма

Његошева пјесничка космогонија се експлицитно испољила као поетика природне филозофије у спјеву „Луча микрокозма“. У уводном дијелу се говори о постанку тог дјела па прилаже посвете својим узорима, а посебно Сими Милутиновићу Сарајлији. Затим кроз свих 6 пјевања овог филозофско-религиозног спјева наглашена је Његошева монотеистичка космогонија.

У *Лучи микрокозма* описана је борба између Бога и Сатане, а основна идеја је величање врховног ума и постављеног реда ствари у космосу. *Луча микрокозма* представља комплексно и системско дјело Његошево. Она је системско дјело зато што у њој Његош пружа свој – не увијек јасан и не увијек досљедан – одговор на сва она питања која су постављали и рјешавали класични творци филозофских система. Први круг је човјек, други је свијет, а трећи је Бог.

У I пјевању, пјесник тражи од „бесмртне твари“ у себи или од „искре божествене“, тј. од оног најдубљег и најпродорнијег дијела своје душе да се „отргне“ из „наручја мрачне владалице“ (од незнања, од везаности за свакодневне бриге, од чулних страсти и материје), те да га узнесе у један чист и савршен свијет, у „небесна поља“, у „светилиште бића, ђе се рађају сунца и мирови“ и гдје је сама бесмртна искра „никад живила“.

Као што капља росе повуче сунчани зрак натраг ка извору из кога је потекао, тако се и „луча“ пјесникова уздиже ка оном небу на којем је праизвор свега, пролазећи прво шест покретних и пет непокретних небеса. Прије него што ће се уздићи у само врховно небо где је „светилиште бића“, „луча“ добија за вођу и чувара-анђела. То небо пјесникова машта слика као грандиозни ватромет и извор свјетлости ка којем (из „мрачнога њедра“) хрле сунца да се надоје свјетлошћу. Али „на лијевој страни“ анђео показује једну лопту (један „шар“) који пружа „дрнокраке луче“. То је ад, који има свога цара, Сатану. Послије ових призора, односно послије напора маште („воображенија“), душа пада у замор, па је анђео бодри да истраје у свом уздизању, подсећајући је да је „за небо створена“, а да на земљи владају плач и тирјанство, док љепоте „теке лицем из глибине вире“.

У II пјевању „луча“ улази у сам „предјел небесни“, у „поља небесна“, или у рај, рајски врт. Све је ту „у правилност никло“ и распоређено, хармонија и слога владају у свим односима, анђели пјевају химне вјечите љубави. На средини рајске равни диже се брдо од рубина и брилијаната, на којем је пријесто Бога, „превјечнога цара“. Изнад пријестолу окреће се сјајно божије коло из кога милијарде сунца „лију свјетлост у опширну сферу“. Под том круном Бог се завјетовао да ће „гонити мраке“ и освијетлити „границе бића“. Уз то, пјесник слика и рајски шатор на којем се „блистају“ идеје.

Пошто се душа пјесникова нагледала рајских дивота, анђео је доводи до неког извора и предлаже јој да пије воде с њега, па ће јој се тада одмах открити зашто она не живи стално тамо, шта је узрок њеног пада („паденија“) из раја.

Али прије него што ће тај „узрок“ детаљније приказати, пјесник у III пјевању слика Бога заузетог стварањем и уређивањем свијета („творитељном поезијом“) и намјером да све освијетли, да прогна мрачне масе, „мраке“. Затим се „води“ разговор између Бога и арханђела о простору кроз који Његош даје своју замисао о бесконачности простора. Тек након тога пјесник се враћа теми о узроцима (пада) душе из чистог духовног рајског стања. Тако овдје сазнајемо да је Сатана, један од бесмртних духова, наумио да се побуни против суверене, врховне власти божије, па је и Адаму (дакле човјеку), који је такође један од бесмртних духова, „почест обећао“, само да пређе на његову страну, да се побуни против Бога. У томе ће, дакле, бити узрок што је човјек изгубио рај.

У IV пјевању приказује се најприје покушај арханђела Михаила да одврати Сатану од побуне, да га наведе да „позна име свемогуће“ и истјера „таму из слијепа ума и злу завист из пакосне душе“. Али Сатана чија је душа „благородном гордошћу заждена“, неће да одустане од побуне, нити да се покори божијој врховној власти јер сматра да су сви духови некада били једнаки с Богом и да је божија свевласт неоправдана.

V пјевање приказује „бој“ између Сатаниних и божијих присталица. У том „боју“ Адам (човјек) је прва два дана учествовао на страни Сатане, али се трећег дана покајао и „признао име свемогуће“, што је изазвало протесте његових „војевода“ Неолопана, Разеца и Аскеле, дакле, славољубивих завојевача (Наполеона, Цезара и Александра Македонског). Сатана ипак продужује битку, а Бог, пошто су се изневјерила његова ишчекивања да се Сатана покаје и повуче, „најављује“ свој одлучујући удар, а осим тога и „спомиње“ да је већ због „неправде Сатанине душе“ настао пакао. Послије описа пакла слиједи приказ „одлучујуће битке“, у којој је Сатана побијеђен, па заједно са својим „легионима“ отјеран у пакао.

У VI, завршном пјевању сазнајемо подробније за судбину Адамову, човјекову. Наиме, пошто се Адам, на вријеме повукао и покајао, Бог га не шаље у пакао, већ ради казне, ствара за њега, близу пакла, један „мали шар“, земљу. Ту ће се човјек, који је сада већ за казну стављен у „окове блатне тјеле-

сине“, док је раније био само чисти дух, мучити и испаштати своју непослушност. Бог му ипак удахњује и „малу искру љубави“, оставља му слободну вољу и моћ разликовања добра и зла. Али „спомен везе са Сатаном“ чешће ће плијенити човјека, борба правде и неправде бића са „.....свијем ужасом печатана на душу човјеку, да му ропство горчи и колебље.“ Но, мада је кроз ове слике и алегорије речено све битно о судбини људској, пјесник ипак сада дозвољава да на земљи, која је већ означена као мјесто испаштања, буде поново рај, па у том рају Ева гријеши на библијски начин (једе плод са забрањеног дрвета). Затим се рађају и други гријехови по Библији (братубиство Каиново), појављује се потоп, па идолопоклонство, да се на крају јави „божије слово“, божји син, Христос, који, наоружан правдом и просвијећеношћу, сузбија злобу и тирјанство, а освјештава врлину.

Историјска оправданост Његошеве космологије

„Постање,, са историјског становишта је Његошу било познато као знање из историјских извора о астрономији и метеорологији још од древних народа, али и од античких филозофа као прве материјалистичке теорије о постанку свијета. Међутим, то му није поништило теолошке основе о „Постању“ у чему је био досљедан до краја живота. Наиме, из ове анализе критике произилази да су стари Јевреји имали само рудиментарна знања из космогоније и метеорологије. Нема сумње идеја да се Земља налази у центру васионе, била је у старом и средњем вијеку усвојена од свих – изузимајући неколико питагорејаца или веома ријетке смјеле духове, као што је био

Никола из Кузе (Nikolaus Cusanus). Без сумње, исто тако, теорија о звјезданом простору, која је приписивала извјесну материјалну реалност оном плавом своду који нам се чини да се простире изнад наших глава (а тај утисак дугујемо једној оптичкој обмани), та теорија била је заједничка свим примитивним астрономијама и надживјела их све до ренесансе заједно са кристалним сферама Птолемеја и његових слѣдбеника. Али вјеровање у узрочну независност дана и Сунца открива, напротив, врло заостало, назадно стање науке. Такво вјеровање објашњава се, очигледно, тиме што стари Јевреји нису познавали улогу атмосфере у освјетљавању Земљине површине прије изласка Сунца. Чињеница да су они Земљу замишља-

ли као неку равну погачу није им олакшавала рјешавање тог проблема.

Чудна прича о подвигу Јошуе, који је зауставио Сунце над Габаоном а Мјесец у Ајалонској долини, и то преко цијелог дана (*Јошуина књиџа*, гл. X, XI и XII), показује, исто тако, самом својом наивношћу сасвим дјетињасто схватање небеских појава.

Таквим огрешењима о науку често су се чудили историчари или астрономи који су проучавали Библију, нарочито зато што је редакција првих књиџа „Библије (*Пенџајшека*), започета најраније у IX вијеку прије нове ере, била завршена тек око 444. године, то јест у вријеме када је наука у неким земљама на Истоку била прилично развијена.

Извјесни религиозно настројени духови одатле су извукли аргумент за своје тврђење да је текст „Постања“ нека врста божанског повјерења учињеног једном изабраном народу који га је побожно сачувао не могавши, на несрећу, да потпуно схвати његов смисао. Та хипотеза спада у оне о којима се, очигледно, не може дискутовати у једној озбиљној књиџи. Други су хтјели да у незнању које је Библија открила виде једноставну последицу религиозног фанатизма Јевреја: „Наука“ – пише на примјер Хефер (Hoefer) у својој „Историји астрономије“ - „јесте заједничко дјело људског рода без расних разлика; али једна нација која је, као народ израиљски, забрањивала сваки интелектуални промет, сваку размјену свјетлости са осталим угледним нечистим нацијама, морала је неопходно, својом сопственом вољом, остати изван научног кретања.“

Ова строга критика садржи један дио истине, али је стварност ипак сложенија. Не треба заборавити, на првом мјесту, да је јеврејски народ био у старом вијеку народ сточара и замљорадника који су прилично мукотрпно живјели на највећим дијелом сиромашном земљишту. Усљед тога је њихов развитак увијек заостајао за развитком великих сусједних царстава у погледу занатства, поморске трговине, па и грађења споменика. Отуда нема ничег изненађујућег у том што је у научном погледу код њих дошло до одговарајућег заостајања.

Што се тиче секташтва религија старих Јевреја, оно се не може порећи, али воља старих Јевреја да буду изоловани, која се тиме манифестује, историјски се објашњава не нека-

квом расном гордошћу једног народа који је увијек био у заклону од страних утицаја, већ, напротив, схватљивом реакцијом против многих присилних и најчешће непријатних додира које је тај народ био принуђен да има с много моћнијим сусједима. Палестина је била стијешњена између Египта, с једне стране, и Асирије, с друге, и Јевреји су морали да издрже многобројне најезде, тако да су неколико вијекова прије наше ере почели и да се растурају међу стране народе. Под таквим условима религија је представљала битну националну везу, везу коју је иначе било тешко наметнути и којој је често пријетила опасност. Историја нас учи да је, прије него што је тријумфовао и од Јевреја био познат као и једини Бог, Јехова морао да издржи жестоке борбе против сусједних богова. Чак и у Соломоново вријеме, у једном раздобљу кад је политичко јединство убрзавало вјерско јединство, славни храм у Јерусалему настањиваше Астарте са својом пратњом од свештеника, једна тучана змија која је исцељивала од болести и уједа животиња отровница. Коњи и кола бога Баала улажаху свечано у њена предворја, ту посвећене дворкиње ткаху за њу шаторе под којима оне у празничне дане примаху побожне људе; њене нарикаче тужаху смрт Тамуза – Адониса². И тек после једног или два вијека, на подстицај пророка, религија је завршила своје прочишћавање, и приврженост Јевреја своме Богу постала је заиста искључива и стала добијати све више фанатички карактер у вријеме кад су се почели јављати први симптоми месијанизма.

Само „Постање“ открива многобројне стране утицаје. Уколико се може анализирати њихово различито поријекло, оно садржи архаичне елементе који потичу из усмених предања у којима налазимо битне теме извјесних египатских, вавилонских, феничанских, па чак и персијских 6 легенди. То су они архаични елементи у којима се налазе најгрубље грешке у научном погледу.

Што се тиче коначне редакције, она је била извршена у V вијеку прије нове ере, и то од стране свештеника месопотамског поријекла, а под непосредним утицајем Вавилона. Ови свештеници су, како изгледа, инсистирали на моћи Бога – трговца, инспиришући се новим, више монотеистичким верзијама о Мардуковом стварању свијета. Исто тако, они су се

² Maspero: Histoire ancienne des peuples de l, Orient. 1897.

трудили да помоћу светих списа оправдају закон; тако су дошли на помисао да учине да Бог ради шест дана, послје којих долази један дан одмора, како би примјером самог Јехове озаконили седмичне вјерске обреде. Али – и у томе Хефер има потпуно право – редактори *Пенџајшеке* мора да су систематски игнорисали највећи дио научних знања Вавилоњана, јер су ова у њиховим очима била исувише присно повезана са страним религијама, а нарочито са магијом. Посебно се у то вријеме астрономија готово није ни разликовала од астрологије, коју су пророци тако строго осуђивали

Ипак, поред свих тих различитих тумачења о постанку свијета, Његош је свој науч темељио на библијској монотеистичкој космогонији, што има своје историјско оправдање.

4 И сама Библија тврди: „Мојсије бјеше упућен у свуколику науку Египћана“.

5 Текст који се односи на Мардука, открива извјесне сличности између вавилонске приче и „Постања“. У наставку те исте приче помињу се потоп и барка слична Нојевој барци.

6 Понекад су ове теме увођене у разним епохама. То се лако могло показати, на примјер, за двије приче из „Постања“. Прва прича названа је елохистичком; она датира из протекле епохе у којој се стваралачка снага означавала само именом Елохим (у множини ова ријеч означава духове, скуп духова, што показује колико је идеја о једном једином Богу била још нејасна). Друга прича названа је јеховистичком, јер се у њој Бог већ назива именом Јехова, што значи онај који јесте. У тој причи опис Земље прије стварања биљака подсећа на Палестину лети, тако да је вјероватно она свој коначни облик добила послје доласка Јевреја у ту земљу.

7 Ево, на примјер, једне апострофе из Библије у којој пророк Исаије савјетује Јеврејима да се чувају астрологије: „Почујте шта је Господ рекао за вас, кућо Израиља: Не идите за гријесима других народа и не бојте се знамења небеских као што их се неки народи плаше“,“

Литература:

1. Томо Крстов Поповић, Јосиф Троповић, учитељ владике Рада, Босанска вила, 1910.
2. Др Саво Вукмановић, Јосиф Троповић и Петар II Петровић Његош. Учитељ и ученик, Бока 12, Херцег Нови, 1980.
3. Горан Комар, Манастир Успења Пресвете Богородице на Савини код Херцег Новог, Херцег Нови, 2013.
4. G.A. Dorsey: Traditions of Skidi Pa Winee, Boston 1904.

5. Прва књига Мојсијева, која се зове „Постање“ (Стари завјет, превео Ђура Даничић, Београд).
6. „Књига о Јову“ („Стари завјет“ у преводу Ђ. Даничића, Београд, 1930)
7. Maspero: *Historie ancienne des peuples de l'' Orient*, 1897.
8. Лукреције Кар: „О природи ствари“, преведено и обрађено у Загребу 1945.
9. Фридрих Енгелс: „Лудвиг Фојербах и крај класичне њемачке филозофије“, Београд, 1947. Хефер (Hoefer): „Историја астрономије“...
10. Петар Други Петровић Његош: „Горски вијенац“, Веселин Маслеша, Сарајево 1975.
11. Петар Други Петровић Његош: „Луча Микрокозма“, Новости А.Д., Београд, 2006.
12. Љубомир Ненадовић: „Писма из Италије“, Београд, 1981

Горан Ж. КОМАР

ЕПИГРАФСКИ ПРИЛОЗИ ИЗ ГОРЊЕГ ПОДРИЊА, ЉУБИЊА, ТРЕБИЊА, БИЛЕЋЕ И НЕУМА

(Трагом професора Вида Вулетића-Вукасовића)

Овом приликом објављујем више новопронађених ћириличких натписа средњег вијека. Приказујем и натпис из села Жаково у Поповом Пољу који је у науци оглашен изгубљеним. Још једном, показује се да је број ћириличких натписа средњег вијека на територији Босне и Херцеговине знатно већи него је то раније утврђено. Приказани натписи лежали су на подручју русашке господе Косача и Павловића. Сасвим намјерно, одабрани су натписи из области која се просторе попречно преко масивног динарског планинског хрбата, од знаменитих управних средишта русашке господе у горњем Подрињу, до обале мора.

И овом приликом скреће се пажња надлежним установама за заштиту споменика на лоше стање ових драгоцених споменика културе српског народа.

Кључне ријечи: Хум, Херцеговина, ћирилица, натписи, Подриње, Пива, источна Херцеговина, Косаче, Павловићи.

Два српска натписа из Горњеј Подриња

Планинске ријеке, лијеве притоке Дрине, готово паралелним токовима хитају ка ријечи око које је у средњем вијеку окупљено неколико жупа. У вишим предјелима, који само по нужди понесоше називе поља, смјештен је озбиљан број гробаља средњег вијека са ријетким ћириличким натписима. Такође, сједишта крупних феудалних родова старе Босне: Косача и Павловића. Дакле, од Модрог Поља крај Јабуге, преко Горшић Поља крај Хранчића, до Борча Павловића, све уз токове: Колине, Осанице и Праче. Само Прача усијеца дубоки кањон, онакав какве срећемо у простору на десној обали Дрине око старих управних средишта Горажда, Чајнича, Рудог и Више-

града. Чак и сами натписи средњег вијека групписани уз Дрину, смјестише се на узаним платоима и странама њезиних стрмих, кањонских обала.

Напис Борје Осаоничанина у гробљу Модро Поља

Натпис је усјечен у ужу страну високог сандука са постољем који је узан и који израста из необично пространог постамента. Споменик лежи у сјеверном-западном дијелу гробља које се налази у брдима изнад варошице Устиколина. Споменици оваквог облика ријетки су на укупном простору стећака. Његове негдашње димензије су: 1,36 x 0,44 x 1,05 м. Веома је оштећен, и то највише страна која чува натпис. Важно је поменути и да је гробље расјечено сеоским путем, па се може вјеровати да је значајан дио споменика уништен. Плитка пукотина при дну споменика може говорити за постојање пукотина у материјалу у зони натписа које је временом продубио и проширио лед, те би тако оштећења доживјели као посљедицу разарања природом, а не дјеловања људске руке. Натпис није поменуо заслужни истраживач стећака Шефик Бешлагић у својем прегледу стећака Југославије (BEŠLAGIĆ 1971: 272). Касније, натпис ће поменути проф. Здравко Кајмаковић који ће покушати читање, пружити двије варијанте, али неуспјешно (KAJMAKOVIĆ 1977:52). Вриједно је подсетити на рад проф. Десанке Ковачевић - која цитира дубровачки документ из фебруара 1388. године у којем се помиње Модро Поље (KOVAČEVIĆ-KOJIĆ: 1981:113). Вјерујемо да у будућности треба посветити пуну пажњу лок. „Црквина“, јер огромни дио гробља средњег вијека у Босни и Херцеговини лежи уз црквишта и цркве које су и данас у употреби у српском народу.

Село лежи на саставу планинских токова Колине и Великог потока. Гробље на Ситници-Запољу је смјештено дуж хрбата ониже косе изнад Колине, тачно онако како је позиционирано гробље у Горшић Пољу (Хранчићи). Може се примјетити овакво позиционирање средњовјековних гробља из значајне градове Косача (на пр. гробље под Соколом у Пиви у близини манастира на Заграђу). У средњем вијеку, припадајући земљи Дрини, могло се налазити у склопу жупе Осанице. Дефтер из 1475/77, уписује нахију Горажде са нахијама Бистрицом и Осаницом као жупанлук извјесног Тврдка (ALIĆIĆ 1985: 208; ХРАБАК 1997: 26-28).

Овдје, на Ситници, примјећује се изворно распоређивање споменика у два паралелна низа. Гробље је веома поремећено градњом сеоског пута и могућим превртањима споменика у пљачкашке сврхе што често виђамо у овом дијелу Подриња (на пр. велика некропола Вратар на територији Вишеграда у којој је девастиран већи дио гробница).

Проф. Здравко Кајмаковић је донио два рјешења натписа: 1) *A se leži junak dobri Novak mili brat. Bori do Save...* 2) *A se leži Ivan Dob(r)inov Milibrato(vić...)* (КАЈМАКОВИЋ 1977: 40-55). Кључне погрешке у рјешавању натписа код Кајмаковића леже у прва два реда. Слово } може доћи у обзир као последњи дјелимично видљиви знак у првом реду, али даље није могуће уочити ријечи: *dobri*, нити се може реконструисати ријеч: }*nakq*. То исто важи за друго понуђено рјешење.

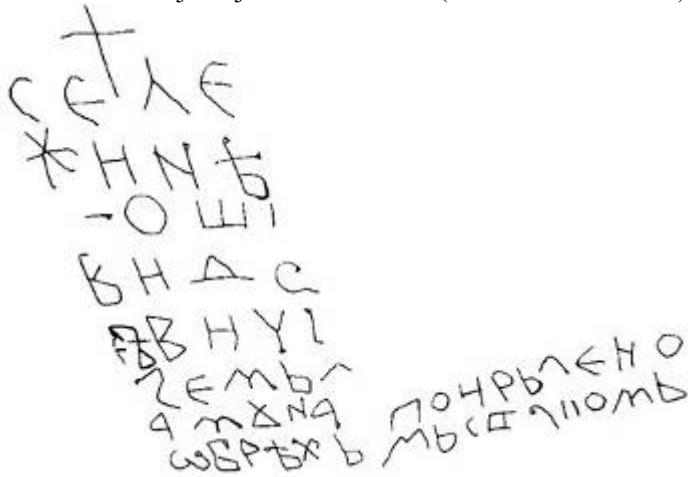
(□se) le/i l
 Ubinov(q)
 milḡ bratq (b)
 oria osavn(i)
 ;aning)...

Найиџис Њеџоша Видојевића у гробљу Горшић Поља

Споменик у форми сљеменака са нарочитом, истуреном узаном платформом на западном крају, закошеном ка дужим странама споменика, лежи у саставу великог гробља на Горшић Пољу у његовом источном дијелу. Гробље се налази високо изнад Дрине код варошице Устиколлина. Ова платформа и доњи дио косе јужне стране, чува ћирилички натпис Њеџоша Видојевића. Недалеко се налази село Хранчићи, а у овом подручју и села Косаче и Дијаковићи које помиње ис-

траживач штећака Шефик Бешлагич (BEŠLAGIĆ 1971:268). Споменик има димензије: 2,05x1,10x0,75 м. Гробље је састављено од више од 350 споменика, углавном типа сандука, са знатним учешћем сљемењака. И њега је, као што је то уобичајено, расјекао сеоски пут, па је могуће да је значајан дио споменика уништен. У близини споменика са натписом лежи велики сандук, као и споменик са крупном рељефном представом крина. У крајњем западном, данас сеоским путем раздвојеном дијелу гробља, стоји група сандука и сљемењака солидне израде.

Натпис је објављен недавно (КОМАР 2018: 802).

□Se le

/i nY

goŋq

vidw

YviCq

zemql

mU na

wbrYhq

posqleno

mq svakomq

Найѿис Блаѿисава Миочевѿна у гробљу Под Дубом у Убоску код Љубиња

Захваљујући обавјештењу заслужног истраживача љубињске старине г. Рада Ликића, био сам у прилици истражити до сада непознати ћирилички натпис у средњовјековном гробљу „Под дубом“ у селу Убоско. Налази се на пространој

плочи уз високи средњовјековни крст. Натпис је као четвороредни усјечен у сјеверозападном углу плоче, на њезиној горњој површини. Натпис је орјентисан ка сјеверу. Обзиром да лежи на водоравној површини, натпис је трпио веома интензиван процес хемијског растакања, па се данас велики дио његових словних знакова детектује и одређује додиром. Плоча са натписом лежи непосредно до великог надгробног Крста који наткриљује гробље, у скупини масивних плоча западно од крста и високог сандука на постољу.

□а се ле/и благгисавq
 миw;еви:q а sinU Usie;е
 svoemq на pl(e)m(enit)oi i s
 аписа miloqsavq

Натпис Благисава Миочевића³ придружује се већ значајном фонду средњовјековних ћириличких натписа Љубиња (КОМАР 1915). И он је, као већи дио гробних натписа овога краја, настао током 15. вијека. Овом приликом ћу само истаћи присуство слова / уклесаног у форми крстића (први

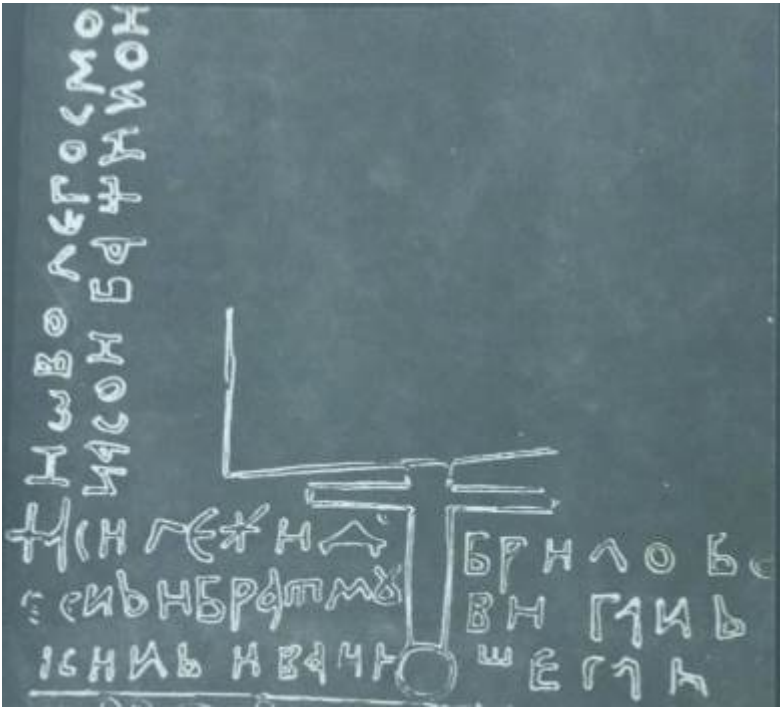
³ Писмо новског кадије Дубровнику о наслиједству сина кнеза Миливоја Миочевића који носи име Мустафа. Миочевићи су старо име за дио села Кумбор у Боки которској, источније од Херцег Новог: ...da znate kako e knezq milivoi mihokevi:q prikazaw svomU sinU mUstapi sve {o ima svoje robie koie vinograde kU:e mline tome sU iâ godi{a i w{talo {o e ima sve svoje da e tiemq volanq sinq moi mUstapa prodati darovati da se za toi nitkorq ne i(n)pa;a (овдје интерв. приређивача) ni /ena moY ni edanq ;oviekq drUgi nego da e volanq mUstapa sin moi a za toi ima knige w{q svakoga kadie i w{e ima beratq w{q ve:e w{q porqte kako e sve mUstapinw edno e robina ;avka drUgow stana tretie milica ;etvrqtw elU{a peto{ radna i w{e mnogo robiY koe sU Upisane U knjigU carevU (СТОЈАНОВИЋ. бр. 971).

ред) што се виђа у натписима Љубиња (и Дабра) чешће него у другим подручјима Херцеговине и Босне (КОМАР 1915).

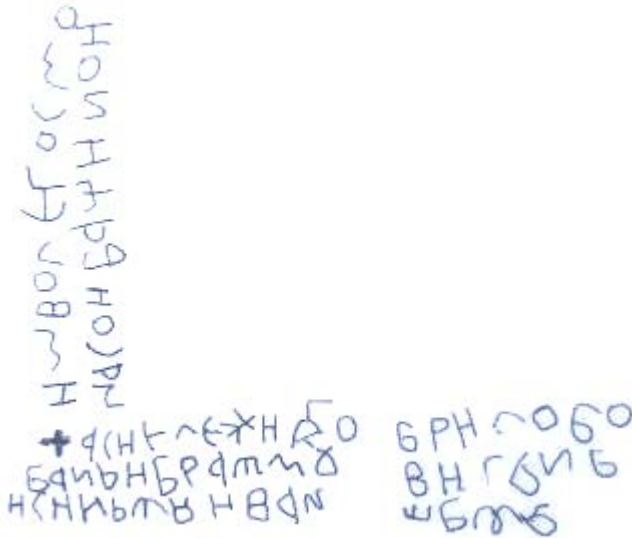
Натпис Бобана у Жакову код Требиња

Натпис су пронашли аутор и г. Павле Ратковић 24. децембра 2017. Споменик типа плоче лежи на крајњем западном ободу гробља у групи споменика које је од главног дијела гробља раздвојио обужмни зид подигнут послије Другог свијетског рата и сеоски коњски пут. Посве је зарастао у шибље и покривен је великом количином шљунка. Мјештани Жакова су ме увјеравали да је уништен од стране власника оближње њиве коме је сметао приликом орања. Натпис је последњи објављивао Марко Вего према цртежу Ћира Трухелке (VEGO 1964: br. 103). Натпис се сматрао уништеним. Види се да је скица Ћ. Трухелке нетачна и са низом испуштених и нетачно пренешених словних знакова. Споменик (2,02 x 1,46 м) лежи неколико корака западно од надгробног крста са три плоче који се сада налази уз западни обужмни зид гробља.

Натпис је објављен недавно (КОМАР 2018: 849).

Скица Ђ. Трухелке

Цртеж Г. Комар, 24. дец. 2017.

☐a sie le/i dobrilo bo
 banq i bratq mU vigqna
 i sinq tU ivan(i)q mU
 i wvo legosmo
 na s(v)oi ba{inoi

*Найїиис Влайїка Радовановића у йорїи цркве Пресвєїе
 Боїородице у Турменїима код Требиња*

До сада није уочен од истраживача. Споменик лежи у зони источно од апсиде као последњи, крајни, ка обујмном зиду гробља. Ово је други натпис средњег вијека са подручја Зубаца. Натпис је уклесан као троредни, крупним словима (5-13 цм), на ужој западној страни споменика типа сандука у гробљу поменуте цркве у Зупцима. Димензије споменика су: 2,10x1,45x0,60 м. Натпис запрема зону величине: 0,92x0,42 м.

Натпис је недавно објавио његов налазач (КОМАР 2018: 960).

Найїиис зайїечен 22. айрила 2018. їодине

a se le/i vla
tko radovan
ovi:q

*Наййиси у йорйи цркве Св. Василија Острошкої у Бої-
гашићима код Билеће*

Натписи леже на двама сусједним дебелим плочама у крајњем сјевероисточном дијелу гробља цркве Св. Василија Острошког, уз ограду, а двадесетак метара од олтарске апсиде. Плоче су позиционирани на гробној гомили. Први натпис лежи на западној ивици горње површине, а други на источној. Као да их је клесала иста рука. Плоче су грубе израде и сигурно претходно неравне, са удубљењима и грбама. Тако је и у зони натписа. Натписи су веома оштећени.

Први натпис на плочи: 2,45 x 1,81 x 0,42 м
a se voio (i) bratq v€'lavq

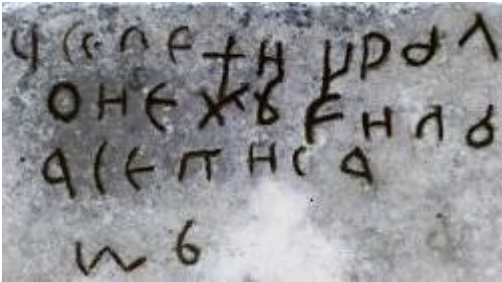
Други натпис на плочи: 2,06 x 1,44 x 0,46 м
a se le/i :Ur:a i ... (могуће: bilqcg1 Биљац)

Први натпис открива највјероватније лично име *Војо*. У документима 15. вијека, срећемо се и са деминутивом имене војвода: *Војо*, на пр. у писму Дубровчанина Николе Гундулића војводи Сандаљу у коме Никола на три мјеста тепа

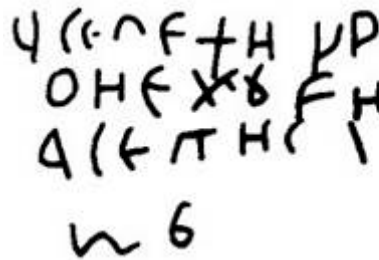
Сандаљу: zato te mol} voiw..., Erq voiw mogU istinomq rÿti...
(КОМАР, РАТКОВИЋ 2019: бр. 104)

*Наййиис Црноја Ђуриної на йлочи крај Чейиної іреба на Језе-
ринама код Билеће*

Натпис је недавно пронашао Горан Комар. Плоча лежи уз високи сандук познат као *Чейин іреб*, димензија: 2,15 x 2,07 x 0,29 м. Ово средњовјековно гробље се налази на предјелу Језерине уз западни обод вароши Билећа.

a se le/i crqnoie
:Uring a se pisa
wb(ra)dq.

*Наййииси Јаїлике и Рада у йорйи црквишиа Св. Констiантiйна
и Јелене у Гомиљанима код Требиња*

Натписи су пронађени на дан Св. Врача Козме и Дамјана од стране аутора, Предрага Милошевића и Павла Ратковића. Леже на западном надглавном дијелу дебелих плоча, на горњој површини споменика, па су трпјели оштећења хемијским растакањем у крајњем западном дијелу гробља уз обујмни зид. Први натпис Јаглике Милатковице је троредни, једноставног садржаја. Други, њеног мужа Рада Милатковића је усечен у четири реда, на дебелој плочи димензија: 1,93 x 1,05 x 0,36 м. Слова овог натписа су доста крупна, димензија од 16

до 9 цм. Споменци је везани за гробну гомилу и налазе се уз западни обујмни зид порте. Овдје се сусрећемо са споменицима мужа и жене.

ДСНТ ЛФЖН
 ЛННД МННД
 ДЛ ПНОШНЧД

a sie le/i aglika milatkovica

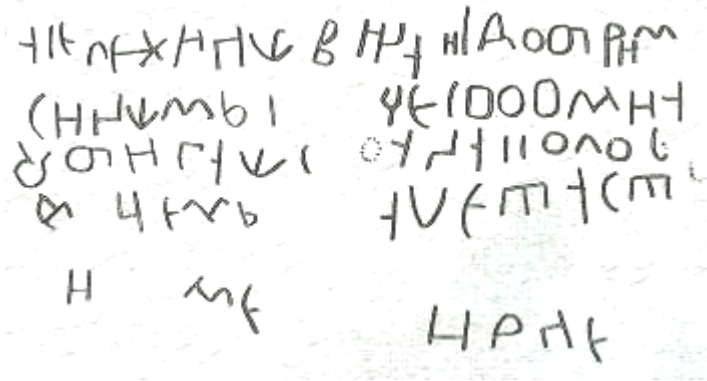
ЧСЕ Л К
 Ж Н Р Р Р
 СМННД
 ПУСОДНХБ

a se le/i radw milatkovi:q

Найїїис Новице у селу Рагеїїїћу ког Неума

Натпис до сада није објављен. Налази се на предјелу обраслом ниским растињем и омањим доцима западније од сеоских кућа. Уклесан је на плочу грубе израде из коју се налази крст. Трпио је велика оштећења задржавањем воде у пукотинама и удубљењима.

Натпис је објављен недавно (КОМАР 2018: 957).

a se le/i nwwica i s dobrim
sinwomq (i UnU);e svoimi a
Ubi ga ws(t)oa na kolo s
wcemq ... (a s)i;e tast
...

*Найшиис калуђера Дионисија у ѿорѿи цркве
Свейої Јована у Мириловићима од Билеће*

Натпис је усјечен у западни надглавни дио плоче у порти цркве у селу Мириловићи. Раније га нисам уочио због обраслости нискогорицом која је ове године посјечена. Налази се у близини групе старијих надгробних крстова (пет примјера) који могу припадати 16-18. вијеку, западно пд прочеља цркве.

Натпис је објављен недавно (КОМАР 2018: 868).

a se le/i kaU
:erq dewnisi

*Наѣиис калуђера Рајала у Придворици у
Гатачком Борчу*

Натпис сам објавио недавно (КОМАР 2017: 7). О натпису је обавјесто г. Мирослав Вуковић-Хрга. У Придворици је током 2017. године довршавана обнова цамије и том приликом је из њених зидова и темеља извађено близу педесет надгробних споменика средњег вијека који су затим машински и пажљиво пренешени тик уз обујмни зид цамије - западно. Током 6. августа прије подне, посјетили смо Придворицу и помно прегледали све измјештене споменике. Из темеља и зидова цамије измјештено је 47 споменика, сви саграђени од бијелог кречњака и сви типа сандука, изузев остатка надгробног крста са натписом. Међу њима нема споменика већих димензија. На појединима се виде трагови малтера и накнадних клесарских интервенција у циљу уградње у зграду цамије и уклапања конструктивних елемената. Два споменика чувају ћириличке натписе средњег вијека. На тај начин, откривамо да је предање народа Гатачког Борча које говори о православном манастиру у зони цамије и цркве Светог Кнеза Лазара потпуно тачно.

a se 'e/i rapa
lo kaUgerq

Прилої дайвовању приказаних натписа

Овом сондажом указаћу на извјесне карактеристике натписа. Слово **a** у овим натписима привлачи пажњу када је изведено са „тачкастим“, једва назначеним трбухом. То је примјећено у натписима Воја и Васлава и Ђурђе у Богдашићима. Ову појаву видимо у натписима Радича Пићевића у сусједном Дабру, али и Витоја у Сливљима у Невесињу. У натпису Борије и натпису Новице присутно је полегло слово **b**. Ово слово је мало укошено удесно у натпису Ђурђе. Оно се сусреће у натписима 15. вијека. На примјер: Вукосава Кучмана у Крушеву код Стоца, Радоја Стипановог са Радимље, или Радоја Мркшића из Ђедића код Требиња. Када је посматра комплетан корпус епитафа 15. вијека, ово слово је клесано као усправно. Тако и код нас у натписима Благисава, Бобана и осталим. Извјестан значај за датовање има слово **v**. Сусрели смо се углавном са словом клесаним у облику усправног правоугаоника: Борија, Благисав, Влатко, Војо и Васлав, Јаглика и Новица. Међутим, у натпису Благисава је присутна и варијанта која тендира двотрбушастом облику, али са дискретно увученим трбухом. У натпису Воја и Васлава се уочава и варијанта полеглог правоугаоника са удесно истуреним продужецима. У натпису Влатка, истовремено и упадљиво издужени полегли правоугаоник. Код Његоша, ово слово је квадратног облика са продужецима удесно. Виђамо га у натпису Радича Пићевића, личности која се помиње у првој половини 15. вијека. Слово **d** је у натпису Његоша изведено као равнокраки троугао без ножица. Такву варијанту срећемо код Радича Пићевића у Дабру (источна Херцеговина) и Добрила Николића у Подградињу у Г. Храсном (Неум-Љубиње). У натпису Бобана у Жакову видимо изразито заобљену форму са могућом украсном цртицом крај десне ножице какву сусрећемо у натпису Владимира на Црквини – Гласинац. Ово слово у виду великог штампаног слова **A** је присутно у натпису Влатка што сусрећемо у натписима дијака Миогостовића у Милареву код Калиновика или Покрајца Оливеровића у Љубомиру. Улијево накривљено слово са горњом украсном цртицом видимо у натписима Рада

и калуђера Дионисија попут натписа Ивана Мрчића у Фатници или Павла Радовића у Премиловом пољу код Љубиња. Ова варијанта је по мом утиску темељна за касније формирање брзописног облика овога слова које ће у документима 16–19. вијека показати огромну многообличност. Ово слово у облику пространог квадрата са ножицама у виду кружића и јасном покровном цртом која не прелази габарит слова види се у натпису Петка. Таква варијанта види се у натпису Тврдисава Мјешинића у Заваиту код Фоче и Богдана Хателјевића у Дабру (источна Херцеговина). Слово *n* је изведено као „обично“ са косом линијом која се углавном прихвата мало испод врха лијевог ступа (натпис Петка) или у његовом врху као у натпису Његоша, али најчешће је усјечено као брзописна варијанта попут столичице окренуте улијево: Борија, Влатко, Црноје, Новица и калуђер Дионисије. Слово / је занимљиво у случајевима када је уклесано као равнокраки крст као што је уочљиво у натпису Благисава (карактеристика љубиљских натписа, а присутно и у једном дабарском у сусједству), или чак као брзописно, у натпису Ђурђе. Ова последња варијанта са омчицом, виђа се често у много млађим натписима (18. вијек). Друге варијанте овог слова у нашим натписима су широко раширене у 15. вијеку (КОМАР 2018; ТОМОВИЋ 1974).

Пољед на вјерско-црквене ирриликe времена наст̄анка нат̄ииса

У доба настанка приказаних натписа на њиховом простору дјеловало је бројно свештенство Православне цркве. На пр: Љубибратићи-Куделиновићи, раширени од Требиња, Конавала до Драчевице (ДИНИЋ 1967: 16-24). Одломак херцеговског села Мојдеж Миокусовић понио је име по овој високој требињској властели. Уз припаднике овог и других требињских родова, дјеловали су требињски свештеници потврђени у низу докумената дубровачког Архива. На пр. фамилија попа Богчина Станиславића (ТОШИЋ 1998: 35, 115, 117, 266). Код Хумилишана (Мостар) калуђерице Владисаве, у Радожелјима код Рудог-Чајничка попа Прибислава у цркви Св. Николе (КОМАР – СКОКО - ЋЕХА 2019: 16: 51-53), на Ошанићима калуђерице Марте, у Радмиловић Дубрави код Билеће калуђера Глигорија, на Мириловићима код цркве Св. Јована калуђера Дионисија (КОМАР 2018: 868). Тако и другдје у Херцеговини у којој се у архивским документима помиње српско свештен-

ство: калуђер Павле, калуђер Макарије из Рудина, калуђер Ратко из Цернице, поп Радић из Предојевића код Билеће (АТА-НАСОВСКИ 1979: 89-90, нап. 34). Данас знамо и да крајем 15. вијека у Требињу дјелује епископ и свештенство (НИЛЕВИЋ 1990: 127; ПЕКИЋ-САМАРЦИЋ 2013: 156-157, нап. 59; ПЕКИЋ 2015, 110-113).

Владарски родови у Босни и Хуму укопавали су се у својим гробалским капелама, али не само они, већ и сва знатнија властела. Марко Вего истиче дужину владавине Хумском Земљом рода Санковића од сто година, а да затим долази род Косача, који ће увелике обиљежити историју средњевјековне Херцеговине. Истиче, такође, обичај да се наши средњевјековни владари укопавају и својим црквама, око цркава или чак на рушевинама гдје је раније постојала црква. Такође, подсјећа на град Боровац, за кога је Михаило Динић вјеровало да је у селу Чичево близу некрополе Санковића. Даље, каже Марко Вего: „Iz gornjeg izlaganja i samog natpisa ne može se zaključiti da su Sankovići bili heretici, nego naprotiv da su bili, prema Jirečeku, pravoslavni... I ja smatran da Sankovići nisu bili heretici, nego su bili ili pravoslavni ili pristaše Bosanske crkve“ (VEGO 1981: 19-21).

Овај истраживач описује и друге гробове из некрополе Санковића, који леже пред апсидом порушене цркве коју народ зове „грчка црква“ (византијско-православна), у Главатичеву (Крупцу) на горњој Неретви, а такође, и гробове унутар цркве. Он каже да су надгробни споменици лежали у цркви, о чијем присуству свједочи њена апсида. Дужина грађевине износи 12,10 м. Била је једнобродна грађевина орјентисана правцем исток-запад. Марко Вего истиче и чињеницу да су у Босни цркве рушене и прије доласка Турака, то јест, током 13. и 14. вијека, када се папски Рим борио за доминацију у држави босанских банова и краљева. Ова оштрица била је управљена и ка јеретичима и шизматичима у Рашкој и Зети (VEGO 1981 25-26). Дакле, М. Вего, вјерује да је црква у Крупцу порушена прије 14. вијека, али је веома необична појава јако великог броја гробова у цркви који ће свједочити и накнадне укопе у периоду врхунца Санковића⁴.

⁴ Овдје лежи и стећак балшићке принцезе Гојсаве удате за Радича Санковића брата Бељакова: a se le/i gospoY goisavq k:i }riY baw[i:a a kU:nica vovode radi;a a prista U kU:i kazn(q)ca sank a i

Не само у Сопотници, црквом Св. Великомученика Георгија (MAZALIĆ 1941: 27-44), него низом црквених грађевина у оквиру жупе и диљем области, Косаче се истичу као православни ктитори. Област „Дрина“ помиње се у Барском родослову, али се кроз читави каснији период може видјети њен високи значај у саставу државе Немањића или босанске државе. Припала је Босни након уништења Николе Алтомановића. Горажде је фигурирало као важно трговиште у власти Косача. Међутим, област Дрина обухватала је поред жупе Осанице и Бистрицу, Говзу, Горажде, Прибуд и Пиву (ЋИРКОВИЋ 1964, ДИНИЋ: 2007: 93-97). Уз Дрину, ка Тјентишту, леже остаци веома древних црквених зграда. Поменуо бих „Црквице“ у Комјеновићима код Фоче (BEŠLAGIĆ 1971: 273; PALAVESTRA 1988: 120): касноантичка црква са гробљем средњег вијека; „Црквине“ на Калцу у опсегу Горажда са остацима цркве средњег вијека и гробљем (у средини наоса три гробнице) (PALAVESTRA 1988: 120); „Црквина“ на Пријеђелу код Фоче-Тјентишта са остацима цркве средњег вијека и гробљем; остаци средњовјековне цркве „Ђурђевице“ (MILETIĆ 1988: 120); „Ђелије“ у Устикolini код Фоче са остацима ранохришћанске базилике (PALAVESTRA 1988: 120). Међутим, величином црквених грађевина замишљених као гробалске, комплексном и цјеловитом структуром подграђа и Заграђа са манастиром, у читавој области Косача издваја се Шћепан поље у Пиви.

Гробалска црква Косача највјероватније лежи у Шћепан Пољу у Пиви у склопу комплекса православних светиња цркве Светога Јована у Заграђу и гробља под Соко градом. У алувијалној равни Шћепан-поља на гробној гомили ситуирано је старо гробље које може припадати 14. вијеку, а уз цркву „Шћепаницу“ и гробље средњег вијека чије одређене партије могу припадати 15. вијеку. Нарочиту пажњу привлачи споменик типа сандука у западном травеју наоса који се приписује војводи Сандаљу. Положен на мјесто које је у византијској, а посебно српској немањићкој традицији, мјесто за укуп ктитора. Манастирска црква Св. Јована на Заграђу посједовала је сљеменак који је изворно лежао уз средишњи дио сјеверног зида поткуполног простора под којим није извршена сахрана (ПОПОВИЋ 2010: 32-33).

На подручју Косача и Павловића српска властела различитог ранга се укопавала у своје задужбинске цркве. У љубињском селу Влаховићи тамошњи кнезови су сахрањени у цркву посвећену Св. кнезу Лазару (BEŠLAGIĆ 1965: 124, sl. 18; АТАНАСОВСКИ 1979: 90, нап. 34; VEGO 1981: 208; КОМАР 2018: 267-270). У Дријењу у Петровићима (Бањани) војводе Грубач и Цвијетко у поду цркве Св. Јована (КОМАР 2018: 437-438). Милатко на почасном мјесту у поду древне цркве Св. Сергија и Вакха у Подима код Херцег Новог (КОМАР 2018: 188). У поду цркве Св. Николе у Грачаници код Гацка лежи натпис на плочи амвона који припада Миљку Тасовчићу (КОМАР 2018: 370). У Светоуспенској цркви у Пошћењу (Дробњак) сачуван је натпис Мирослава Рашковића (КОМАР 2018: 509). Сви ови натписи су ћирилични.

О темељној развојној линији православне вјере и народно-културног обрасца у Босни и Хуму недавно је сажето писао Бранко Летић (ЛЕТИЋ 2018: 406-413), а титулатурама у средовјечним повељама се бавио Младенко Саџак (САЏАК 2014: 41). По мом скромном опажању, недавни рад Саше Шољевића представља изузетно користан и подстицајан синтетизовани поглед на развој православне вјере у старој Босни и Хуму који почива на вијестима о присуству православне црквене организације (учвршћивање словенског православног предања са 1219. годином) и одсуству доказа о јеретичком карактеру цркве Босне. Његова опажања су у потпуном складу са исказом вјере у епитафима и ликовним представама стећака од 13. вијека па навише (ШОЉЕВИЋ 2018: 319-349). Недавно је Горан Комар објавио све познате натписе са простора Босне и Херцеговине у којима се јасно изражава православни образац одњегован у окриљима свагдањег живота, а не искључиво званичних цркава, а да при том, нису обухваћени натписи који започињу симболичком инвокацијом у виду крста (КОМАР 2019/20: 80-95).

Натписи који су оvdје објављени припадају областима које су се налазиле под потпуном влашћу Косача и Павловића. Стога, можемо рећи да су власници споменика на којима су усјечени припадали православним вјерницима.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ALIČIĆ: Ahmed Aličić. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*. Sarajevo.

АТАНАСОВСКИ 1979: Вељан Атанасовски. *Паг Херцеговине*. Београд: Народна књига – Историјски институт.

BEŠLAGIĆ 1965: Šefik Bešlagić. *Ljubinje – srednjovjekovni nadgrobni spomenici*. Naše starine X: Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.

BEŠLAGIĆ 1969: Šefik Bešlagić. *Novopronađeni natpisi na stećcima*. Naše starine XII, Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.

BEŠLAGIĆ 1971: Šefik Bešlagić. *Stećci. Kataloško-topografski pregled*. Sarajevo: Veselin Masleša.

VEGO 1964: Marko Vego. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine II*. Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.

VEGO 1980: Marko Vego. *Iz istorije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Svijetlost.

ДИНИЋ 1967: Михаило Динић, *Хумско-Ћребињска власиела*. Београд: Српска академија наука и уметности, посебна изд. књ. CCCXCVII.

ДИНИЋ 2007: Михаило Динић. *Земље херцега Светога Саве. Кулини ѓредак Сифан Вукчић Косача*, Београд: ИГАМ (приредио Владимир Максимовић).

КАЈМАКОВИЋ 1977: Zdravko Kajmaković. *Spomenička topografija Modrog polja. Gornje Podrinje u doba Kosača IV*. Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine.

КОМАР - РАТКОВИЋ 2019: Горан Комар - Павле Ратковић, *Рускова књиа. Дубровачки ћирилички ѓисар 1395-1423*, Требиње – Херцег Нови: Удружење Кнез Мирослав Хумски.

КОМАР – СКОКО - ЋЕХА 2019: Горан Комар - Угљеша Скоко - Синиша Ћеха. *Средњовјековни сјоменици Чајнича*. Чајниче: Удружење Кнез Мирослав Хумски, Требиње.

КОМАР 2015: Горан Комар. *Средњовјековни крстиови и најћиси љубињској ѓодручја*. Херцег Нови: Друштво за архиве и повјесницу херцегновску.

КОМАР 2017: Горан Комар. *Ћирилички најћиси у селу Придворица (Гаћачки Борач)*. Прибој Мајевички: Удружење за очување баштине „Дијак“.

КОМАР 2018: Горан Ж. Комар. *Ћирилични натписи на стећцима*. Београд: Штампар Макарије, НИД Компанија Новости АД.

КОВАЌЕВИЋ-КОЈИЋ 1981: Десанка Ковачевић. *Arhivsko-istorijska istraživanja Gornjeg Podrinja. Drina u doba Kosača*. Naše starine XIV-XV, Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture B i H.

ЛЕТИЋ 2018: Бранко Летић. Писано наслеђе и српски културни образац. *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне и Хума*. Бања Лука – Источно Сарајево: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци.

MAZALIĆ 1941: Đoko Mazalić. *Hercegova crkva kod Goražda i okolne starine*. Glasnik Zemaljskog muzeja Nezavisne države Hrvatske u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.

MILETIĆ 1988: Nada Miletić. *Crkvina, Prijedelo, Foča*. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine tom 3, Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.

НИЛЕВИЋ 1990: Борис Нилевић. *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке патријаршије 1557*. Сарајево: Филозофски факултет.

PALAVESTRA 1988: Veljko Palavestra. *Crkvice, Kumjenovići, Foča*. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine tom 3, Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.

ПЕКИЋ - САМАРЦИЋ 2013: Радмило Б. Пекић - Глигор М. Самарцић. Хришћански-православни споменици Травуније у историографији и савременом друштву, Научни скуп: *Наука и савремени универзитети*, 15-16. нов. 2013, Ниш.

ПЕКИЋ 2015: Радмило Пекић. Писани помени манастира Тврдош из XV века, *Грађа о прошлости Босне 8*. Бања Лука: Академија Наука и Умјетности Републике Српске, Институт за историју, Бања Лука.

ПОПОВИЋ 2010: Марко Поповић. Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача. Зборник са научног скупа: *Шћепан Поље и његове свешћине кроз вјекове* (Плужине, 24-25. септ. 2006). Плужине 2010: Епархија будимљанско-никшићка.

САЦАК 2014: Младенко Сацак. *Старожитиности Босне и Хума* (Српски народ, његов језик и религија у старим повељама Босне и Хума) Едиција Србистика, Бања Лука: Арт принт.

ШОЉЕВИЋ 2018: Саша Шољевић. Православље у Босни и Хуму у средњем веку. *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне и Хума*, Бања Лука – Источно Сарајево, 2018: Филолошки факултет универзитета у Бањој Луци, Филозофски факултет универзитета у Источном Сарајеву. Филозофски факултет универзитета у Бањој Луци.

СТОЈАНОВИЋ 1902-1926: Љубомир Стојановић. *Стари српски записи и најписи*, књ. 1. Београд: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије, Матица српска.

СТОЈАНОВИЋ 1929-1934. Љубомир Стојановић. *Старе српске повеље и писма*, књ. 2. Сремски Карловци - Београд: Српска краљевска академија.

ТОМОВИЋ 1974: Гордана Томовић. *Морфологија ћири-
лиских напписа на Балкану*. Београд: Историјски институт.

ТОМОВИЋ 2010: Гордана Тамовић. Надгробни натпис
Петка крстјанина. Зборник радова са научног скупа *Шћейан Поље и
његове свештине кроз вјекове*. Плужине, 24-25. септембар 2006, Бера-
не: Свевиђе, Епархија Будимљанско-никшићка.

ТОШИЋ 1998: Ђуро Тошић. *Требињска обласи у средњем
вијеку*. Београд: Историјски институт Београд.

ЋИРКОВИЋ 1964: Сима Ћирковић. *Херцеџ Стефан Вукчић
Косача и његово доба*, Београд: Српска академија наука и уметности,
Посебна изд., књ. CCCLXXVI.

ХРАБАК 1997: Богумил Храбак. *Горажде од XIV до XVI ве-
ка*. Југословенски историјски часопис XXX/2. Београд, 1997: Савез
друштава историчара Југославије.

Summary

Приказани ћирилички гробни натписи са назначе-
них подручја припадају областима под политичком
влашћу високе русашке господе Косача и Павловића.
Њихови ствараоци су припадници ситније властеле,
свештеници и поданици. Уклесани су махом на веома
грубо припремљеним и обрађеним гробним плочама што
свакако не свједочи богатство њихових власника, али
свједочи присуство писмених људи у 15. вијеку у хумској
земљи. Наша истраживања у Босни и Херцеговини казују
постојање знатно већег броја ћириличких натписа него је
то установљено раније, у доба истраживачког замаха
друге половине 20. вијека. Натписи се углавном налазе
на споменицима и гробљима средњег вијека која су ситу-
ирана уз православне цркве и манастире и то на читавом
подручју Босне и Херцеговине.

Многи међу приказаним натписима и велики дио
натписа на подручју Босне и Херцеговине су веома
оштећени, нарочито процесом хемијског растакања када
се налазе на водоравним површинама споменика. Неки су
на граници читљивости и њихови словни знаци се могу
„читати“ скоро искључиво додиром. Бројнима спомени-
цима пријете измјештања и уништавања. Овим радом

показано је и присуство натписа на веома грубо обрађеним простим гробним плочама који не носе декоративну пластику и који су позиционирани тик уз ивице споменика. На таквим мјестима, натписи се изузетно тешко уочавају. То је случај са по два новооткривена натписа у Богдашићима и у Гомиљанима. Али, баш та чињеница говори за епиграфски потенцијал српских православних гробаља смјештених и наслоњених на гробаљске цјелине средњег вијека.

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ

НЕКОЛИКО ТЕКСТОВА ИЗ СТАРИХ РУСКИХ ЧАСОПИСА

СВЕТИ ВАСИЛИЈЕ ОСТРОШКИ У РУСКОМ КАЛЕНДАРУ 1890-1891

Црквени годишњак «Руско-славјанскиј календар», штампан у Петрограду 1890. године, објавио је, за руску православну јавност, низ вијести које се односе на краће или опширније биографије светитеља из словенских православних земаља. Уз то су руски читаоци били упознати са подацима о манастирима из словенских православних земаља, о времену њиховог настанка и њиховим оснивачима и задужбинарима. Уредници су се потрудили да међу 30 словенских православних светитеља објаве биографије чак 4 српска свеца. У том низу, као петнаеста по реду (од укупно 30) је биографија Стефана Немање (Св. Симеона), кога је приређивач означио као «скупљача српских земаља», затим шеснаеста је биографија Стефана Првовјенчаног, а седамнаеста Св. Саве архиепископа српског (с најопширнијим животописом), а као двадесет шести. је приказан Св. Василије, епископ Захумски (Острошки). Руски приређивач кратке биографије Свеца признаје да не зна кад је Свети Василије рођен и кад је преминуо, али се не двоуми кад је у питању његова светост. На посебном мјесту је поменуо неколико десетина манастира у Србији, затим стотине манастира у словенским православним земљама и 15 од носно 17 манастира у Црној Гори (међу њима и Острог). Управо, те прилоге, у чијем је средишту Свети Василије, превели смо и посветили им дужну пажњу, док смо записе о другим манастирима засебно приказали и препричали.

I

СВ.ВАСИЛИЈЕ, ЕПИСКОП ЗАХУМСКИ (ОСТРОШКИ) (+ у XVI в.)

Св. Василије, уобичајено познат као Острошки, родио се (по предању) у Херцеговини, у области Поповог поља. Го-

дина његовог рођења, као и година смрти, нису тачно познати; наслућује се толико да је он живио и водио пустињачки живот у XVI вијеку.¹

Син побожних родитеља, Василије је још у младости волио да посјећује храм Божји и досегнувши зрелост напустио је свјетовни живот² и удаљио се у древно и славно Требињско братство Успеније Богородице³ и, замонашивши се овдје, предао се подвизима калуђера. Може бити у то вријеме, тј. пошто је постао монах, он је путовао на Свету Гору да би могао видјети света мјеста великих подвига и „освјетити душу подвизничком мудрошћу“.⁴

¹ Нетачно. Родио се 28. децембра 1610, умро 29. априла 1671. године, по старом календару. Дакле, живио је у 17. вијеку. Крштен је као Стојан Јовановић, из Мркоњића у Поповом пољу, од мајке Ане и оца Петра. Савремени биограф Димитрије М. Калезић допушта могућност да су Јовановићи као породица припадали братству Бурковића (Димитрије М. Калезић, Свети Василије Острошки у свом времену, Београд 2005, с. 126).

² Млади Стојан је као дијете отишао у манастир Завалу код стрица јеромонаха Серафима. Кад анонимни руски приређивач прича о херцеговачким православним манастирима, преноси легенду да је Завалу наводно подигао цар Константин Велики, чим је стигао из Рима са својом мајком и посјетио овај крај. Доцније је манастир насељен пустињацима-аскетама. И управо, ту је малољетни Стојан постао манастирски послушник-ђак. Игуман Серафим је свог умног синовца Стојана послао у манастир Тврдош код Требиња који је важио за духовни центар православне Херцеговине. Ту је искушеник Стојан пострижен и постао монах Василије.

³ Требиње-локалитет, гдје је хришћанство цвјетало од IV в, у требињском Богородичином манастиру, од времена Немањића, била је катедра митрополита. Запис, веома стар по језику, говори: “1270-обновљена је црква Успенија пресв. Богородице, сада јесте у Требињу; раније од оснивања подигнута побожним царем Константином с мајком Јеленом и током многих дана је оронула.-Обновљен би овај храм побожним и трудољубивим краљем Стефаном, то је Милутин, праунук Стефана Немање, Симеона мироточивог, у потпуности освјештан кир Василијем игуману Василију“. У 1695. г. Требињски манастир је био порушен од Турака (ова напомена, означена звјездицом, потиче од истог непознатог руског приређивача, док су моје напомене обиљежене арапским бројкама- М. П. Р.)

⁴ Јеромонах Василије је кратко боравио у Цетињском манастиру, а онда се вратио у Тврдош, гдје је постао архимандрит. Прогањен као „рајин богомољац“ од локалних потурчењака, запутио се

„Видјевши Василијево чисто житије, док је био у нижим степенима свештеничке службе, Господ га је извео на виши степен – уручио му је архијерејско жезло и доживио је част да буде пастир над православним у Захумљу и Скендерији.

Тешки јарам турске владавине је у то вријеме притискивао паству светитеља, он се с великим одушевљењем предао напорима и подвизима у корист православља и свог духовног стада.⁵ Непрестано шаљући молитве Богу за све пострадале и угњетене, он није заборавио да их поучи ријечима, пружи примјер, надахњујући их сопственим присуством, усмјеравајући их ка стрпљењу и побожности. Упоредо с тим, кроткошћу и храброшћу разоружавао је јаросне угњетаче, он је успијевао олакшати и тешки положај земље. За те подвиге Господ га је обдарио чудесима ... и био је он (говори синаксар)⁶ предметом свеопштег дивљења, а за своју пострадалу паству и утјеха“.

преко Васојевића у Пећ. Српски патријарх Пајсије, родом „од Никшића Требјешана“ га је упутио у Свету Гору, савјетујући му да се врати натраг након неког времена. У друштву калуђера у Хиландару је провео око годину дана у молитвама и разговорима и тиховању, а онда је кренуо у Русију у доба владавине цара Михаила Фјодоровича (1613-1645), гдје је богато обдарен у утварима, књигама и новцу (о томе ништа не говори руски приређивач !). Српски патријарх Пајсије га је хиротонисао (завладичио) у Пећи прије 1639. године, а сједиште му је било у Тврдошу. Након много година, митрополит Василије Острошки је 1664. или почетком 1665. поново боравио у Светој Гори. Тек онда се трајно настанио у Острогу.

⁵ Владика Василије није могао бити по страни од борбе свог народа, посебно у вријеме Кандијског рата (1645-1669). Уз поуздане чињенице нарастао се и талог прича с легендарном примјесом. Међу такве спадају и предања да је Свети Василије под мантијом носио двије кубуре, као и то да је у том немирном времену имао прилику да се састане са харамбашом Бајом Пивљанином, уз народно вјеровање да се у Острогу чувала пушка Баја Пивљанина. Митрополит Василије, иако потврђен од српског патријарха Гаврила, морао је отићи из Тврдоша ка племену слободних Никшића у Оногошт, град који је доцније промијенио своје име у Никшић (в. Иларион Руварац, О хумским епископима и митрополитима до 1766 .године, Мостар 1901, с. 39; Петар Шобајић, Бјелопавлићи и Пјешивци, СКА, Београд 1923, с. 177).

⁶ Синаксар (грчки) скупљање, ради се о православној црквеној књизи која садржи кратке биографије светитеља, поређаних по

Упокојивши се у Острогу (у Црној Гори, на њеној граници с Херцеговином), новојављени Василије даје исцјељење онима који долазе ка његовим моштима. Како је у животу био милостив према немоћнима, тако и након смрти помаже не само вјерницима, него и искреним мухамеданцима.⁷

Приликом службе поју Св. Василију: „Радуј се чувару Захумља и Скендерије, Црне Горе и Приморја стубу непобједиви и пророче...Као учитељ захумски и црногорски, поучавајући стадо твоје...“⁸ Сјећање на Св. Василија празнује српска и црногорска црква 29. априла.⁹

календарским датумима. Очигледно се руски приређивач служио таквом књигом.

⁷ Осим муслимана и католика, бројни православни Срби из Босне и Херцеговине, и тад и сад, долазили су на ходочашће под Острог (и отац моје мајке Симо Борозан 1892-1941. знао је, са осталим ходочасницима, да крене из Мостара и да иде пјешке, босоног, уз острошке стране на поклоњење Светом Василију). Кад сам 1981. први пут са стрицом Иваном и супругом посјетио Острог, враћали смо се по невремену од Острога, тад су нас превезли муслимани из Јајца до Никшића који су нам причали да су дошли ту „на наговор свог бабе“. Чак и након овог крвавог рата 1992-1995. године, кад сам 2004. године свратио у Мостар, видио сам, изненађен, у рукама моје познанице муслиманке Ремзе икону Светог Василија.

⁸ Овим је руски приређивач јасно нагласио да је Свети Василије прихваћен не само у источној Херцеговини, Црној Гори, Старој Србији, до Скадра у Албанији и до Приморја, него се утемељио у српском народу у цјелини.

Занимљиву биографију Светог Василија је објавио цетињски дворски протођакон Филип Радичевић (Свети Василије, митрополит херцеговачки, чудотворац острошки, Просвјета VI, Цетиње 1895, с. 308-313, 361-366), гдје аутор, поред осталог, каже:

„ Овај велики Божи угодник као српски светац и чудотворац бдије над српским народом и данас, те се пред његовијем ћивотом у манастиру Острогу из свију српских крајева, а понајвише из Херцеговине, хиљадама окупља, да је манастир Острог са светијем Василијем постао једна највећа српска светиња, пред којом се мора и најокобелије срце преклонити.-, И даље: “Свети Василије у светоме и узвишеному чину трудио се много, подижући цркве и школе по Херцеговини, тјешећи биједне и гоњене хришћане.

У овоме светоме чину Свети Василије умножио је своје трудове на корист православне цркве и српскога народа. Он је за живота свога сваке године лично обилазио сва села духовне пастве,

II

У истом „Руско-славјанском календару“ за 1890. години, дати су кратки описи манастира на тлу Кнежевине Црне Горе, уз податке које су од ових манастира подизали Немањићи, а које Црнојевићи и други задужбинари.

„Сљедећи црногорски манастири налазе се у епархији захумско-рашкој епархији чија катедра је у манастиру Ваведeње Богородице под Острогом.¹⁰

Светог-Духа (Острог Доњи), и Ваведеније Богородице (Острог Горњи), подигнути у XVII в. од захумског (острошког) св. Василија¹¹ чије се мошти чувају у другом манастиру Ваве-

настављајући људе на пут хришћанскога спасења, те се још за живота свога показао великијем чудотворцем коме је народ гомилама врвио, иштући његове заштите и помоћи.“

⁹ У истом чланку Ф. Радичевић није пропустио да наведе имена и презимена 10 људи, и мјеста из којих потичу, којима је острошки чудотворац помогао. Уз то је знатно допунио наведено казивање непознатог руског приређивача:

„Свети Василије у велико се прославља у Црној Гори, Босни и Херцеговини, те се народ скупља редовно два пута и то: 29. Априла и 29. Јунија сваке године, а осим тога и о духовима држи се сваке године “Тројичинска свечаност“, на коју од више година долази и Његово Височанство срећновладајући Господар Књаз Никола, са члановима Своје породице, да се поклони великоме Божијему угоднику, светога Василија, и овом приликом богате прилоге на њивоту светитељево оставља.“

На другом мјесту, остао је траг у старим записима из 1671. године, ту је кратко записано: “Престави се свепочивши Василије захолмски и скендерски...“(Стари српски записи и натписи, књига 1, скупио и средио Љуб. Стојановић, фототипска издања, к. 4, Београд 1982, с. 407).

¹⁰ Владика Василије је био митрополит источне Херцеговине са сједиштем у Острогу, док је у Тврдошу код Требиња остало сједиште митрополије западнохерцеговачке. Ипак, тад се појавио назив „захумско-херцеговачка епархија“, док руски приређивач уноси појам “захумско-рашка епархија“. У источнохерцеговачку митрополију су тада улазили манастири Милешева, Вранштица, Морача, Св. Троица код Пљеваља и Дубочица (али не и Пивски манастир).

¹¹ Овдје је руски приређивач (или је ријеч о другом аутору прилога?) у истом календару написао тачно да је Свети Василије живио у 17. вијеку. Изнад Попова поља налази се манастир Завала,

денија. У 1852. овај манастир је издржао опсаду огромне турске војске, предвођене од Омер-паше¹², а у посљедњм рату он

задужбина хумског кнеза Мирослава, у подножју брда Острог, гдје се млади искушеник Стојан (будући митрополит Василије) спремао да постане духовник. То име Острог Митрополит је пренио у сједиште своје нове епископије. Дуго премишљајући гдје би било најбоље да се подигне манастир, определио се за Острошку греду са пуно пећина и шупљина, а од почетка 17. вијека ту су већ били монаси-пустињаци, међу њима и игуман Исаија. Владика Василије откупљивао је, уз спорове с локалним власницима, земљу према ријечи Зети, ослањајући се и на подршку пећког патријарха Максима. Благословио је напоре да се изграде 1667. двије цркве у Горњем манастиру: посвећене Часном крсту и Ваведену Богородице (идентичан назив има и у Хиландару кога је владика Василије два пута посјетио). Рад, подвиг и финансирање градње припада игуману Исаји. Тек доцније, након што се Свети Василије упокојио, настао је Доњи манастир кога је подигло манастирско братство, храм је посвећен Св. Троици. Тако је Острог постао „свесрпска ћаба“, а Свети Василије „најславнији српски светитељ“ (в. Др Лазар Томановић, Путописна проза, Осам дана по Црној Гори; Херцег-Нови, 2007, с. 290, 299). И Ф. Радичевић је констатовао да је Острог „Српска ћаба“.

Ево које манастире, поред Горњег и Доњег Острога, убраја руски приређивач у Епархију захумско-рашку: 10 Ждребаник св. Михаила, ктитор Стефан Вуканов Немањић, 11 Рождество Богородице (Пиперска ћелија), градитељ монах Стефан, 12 Успеније Богородице (Дуга), 13 Успеније Богородице (Морача), задужбина Стефана Вукановог Немањића, 14 Пивски манастир Успеније Богородице, ктитор херцеговачки митрополит, доцније српски патријарх Саватије и најзад 15 храм евангелисте Луке, задужбина Немањића, кога су запалили и срушили Турци, али га је обновио 1874. књаз Никола у помен на стрица књаза Данила.

¹² Крајем децембра, 1852. и почетком јануара 1853. (по старом календару) Омер-паша Латас је насрнуо на Острог, али се велики војвода Мирко Петровић заједно са Новицом Церовићем са преко 30 ратника и калуђера затворио у манастир с намјером да га одбрани по сваку цијену. Кнез Данило је гледао немоћно са Церова из Пјешиваца борбу око Острога. Неопажено ноћу, браниоци су се искрали из манастира, а Свечевево тијело, у пратњи архимандрита Никодима, на једној дасци је пребачено преко ријеке Зете до главног штаба црногорског владара. Свечев ковчег, израђен од скупоцјеног дрвета из Русије, поклон Марка Квекића, трговца и бродовласника из Трста и таста кнеза Данила, као и драгоцености и црквени предмети остали су у манастиру, па их је након 3 дана, вративши се у манастир, донио Машо Врбича.

је много пострадао од војске и топова Сулејман-паше¹³; по вољи књаза Николе и под непосредним надзором епископа Висариона, манастир Ваведеније је обновљен и доведен у много боље стање.“¹⁴

III

МОНАСТИРИ У КЊАЖЕСТУ ЦРНОГОРСКОМ

У истом календару за 1891. годину, дат је идентичан текст о манастиру Горњи и Доњи Острог, с том разликом да је направљена штампарска грешка према којој је Свети Василије живио у 18. вијеку.

Ако се упореди број манастира у Епархији црногорској са Епархијом захумско-рашком, постоји јасна разлика. У календару за 1890. дати су кратки описи 7 манастира ове епархије:

1) Цетињски манастир Рождество Богородице, у којем су мошти св. Петра, митополита и владара Црне горе, основао је Иван Црнојевић 1485. године. Он је разорен од скадарског Сулејман-паше 1690. године, обновио га владика Данило Петровић Његош, али не на истом мјесту него под Орловим кршом, а онда је 1714. и 1717. године два пута разорен, ипак га је сваки пут обновио владика Данило.

¹³ Слично се поновило 1877. година, у доба владавине кнеза Николе Петровића Његоша, кад је провалио Сулејман-паша и порушио Доњи Острог. Тад су Свечево тијело пренијели преко Зете и донијели на Цетиње и опет га вратили у Острог након свршетка рата. (Јагош Јовановић, стварање црногорске државе, Цетиње 1948, с. 249; Др Л. Томановић, н. дјело, с. 300-301).

¹⁴ Русско-славјански календарь, Петроград 1890, с. 75-76. Руски приређивач навео је име владике Епархије захумско-рашке са сједиштем у Острогу. То је владика Висарион Љубиша из Приморја, рођак познатог српског књижевника Стјепана Митрова Љубише. Становници Врађине су изградили мању цркву са смјештајем за монахе, али су је 1847. Турци поново срушили. Тек на настојање кнеза Николе 1886. изграђена је „прекрасна црква“ са иконама из Русије, одакле су дошле и црквене утвари, подигнута је зграда на два спрата са игуманом и свештенством, а ту су могли да се смјесте посјетиоци.

2) Манастир св. Николе, на острву Врађина, гдје је до 1485. било сједиште зетског митрополита и одатле је пренијето на Цетиње. Турци су га разорили.

3) Манастир Рождество Богородице у Косјереву, мисли се да је из времена Немањића. Из манастира Ждребаника 7. септембра 1884. пренијети су у Косјерево мошти св. Арсенија, архиепископа српског.

4) Успеније Богородице (Ћелија Добрска) код Цетиња.

5) Рождество Богородице (Брчели Горњи) у Црмници.

6) Светог Николе (Брчели Доњи) у Црмници.

7) Успеније Богородице на острву Ком, подигнут од Стефана Црнојевића, гдје су похрањени његови посмртни остаци и његове супруге Марије.

Ипак, у попису манастира из 1891. године, изостављен је манастир Брчели Горњи, па је у саставу Епархије црногорске остало само 6 манастира.

Насупрот томе, Епархији захумско-рашкој под Острогом су додата ова 3 манастира.

1. Ваведеније Богородице-Добриловина. Манастир је задужбуна Немањића, срушен у црногорско-турском рату 1876-1878. године, касније обновљен.

2. Подмалинско, манастир је подигнут у славу евангелисте Луке.

3. Бијела, манастир с храмом св. Ђорђа Побједоносца.

МОСКОВСКИ ЧАСОПИС О ЦРНОЈ ГОРИ 1805. И 1807. Г.

Сажетак: Знаменити московски часопис “Вестник Европы” (према изговору “Вјестник Јевропи”) објавио је, поред низа краћих вијести, два обимнија чланка, и то у свом априлском броју 1805. и новембарском броју 1807. године. Руси су могли тако да сазнају знатно више о Црној Гори из доба владике Петра I Петровића Његоша, гдје се Црна Гора и њен владар приказују с доста симпатија, уз намјеру да се демантују писања других европских гласила и с наглашеним истицањем става да ће мала земља, која грчевито брани своју слободу, и у будућности уживати руску заштиту. У том времену Црна Гора је била руски савезник против Наполеонових амбиција да загосподари Јужним Јадраном, тада су Руси имали

непосредне сусрете са Црногорцима, па су и сазнања о њима некад долазила из прве руке.

Кључне ријечи: владика Петар I Петровић Његош,
Црна Гора

Односи између Црне Горе и Русије у времену владавине црногорског владике Петра I Петровића Његоша (1784-1830) пролазили кроз сложене, али и мање узбуркане периоде. У овом интервалу, дугом скоро пола вијека, Црну Гору је предводио оштроумни владика, духовни пастир своје земље, познат као Свети Петар Цетињски. Он се сналазио у надметању с дипломатијама моћнијих држава, док су се, у истом раздобљу, на руском пријестољу промијенила четири владара: Катарина Друга (1762-1796), Павле I (1796-1801), Александар I (1801-1825) и Николај I (1825-1855). У доба појаве овог чланка 1805. расла је слава Француске и њеног цара Наполеона, а широм Европе многи владари су га се прибојавали и избјежавали да му се успротиве. Управо тада, 1802. године, појавио се у Москви први руски часопис с европским предзнаком.¹ Пратио је европска и руска збивања, али су га привлачиле и словенске теме, посебно на Балкану. Чак и у времену строге цензуре часопис је изражавао ставове уредника и издавача, али су се и службена гледишта руске врхушке, па и самог круга око цара, могла да обзнане јавно, кад допуштају услови, или су се у увијенијој форми протурала преко штампе. Тадашњи издавач „Вјестника Јевропи“ Михаил Трофимович Каченовски² је у априлском броју 1805. одлучио да објави текст о Црној Гори како би руским и европским читаоцима ставио до знања да Русија не препушта Црну Гору, па ни Балкан, Французима, кад је постало више него јасно да француска армија има амбиције да закорачи на балканско тло. Оно што је скривено у том чланку, а што се може опазити у другим бројевима исте године овог петнаестодневног часописа, темељи се на процјенама којим правцем ће кренути пробуђена Карађорђева Србија.

Тако је Србија привидно остављена по страни. Па ипак, у повјерљивим руским списима Русија је предвиђала да би српско ослобођење Београда од Турака био довољан разлог и покретач да се и Руси, тада у званичном пријатељству са Отоманским царством, устреме на Турску и њене Мореузе. Босфор и Дарданели су представљали озбиљну стратешку пре-

преку за руску црноморску флоту, ако би ова ријешила да допре до Средоземља. Управо изненадна појава хришћанске, словенске и русофилске Карађорђево Србије, нагло укључена у планове Руског царства, унијела је озбиљне трзавице у аустријско-руске односе, јер је Беч истог часа стигао да препозна заокрет Санкт Петербурга и напуштање ранијих договора према којима се Србија препуштала Аустрији. Нарушавање „вјечног пријатељства „ с Турцима доводило је Русе у позицију да више пажње поклоне Црној Гори и Србији, тражећи на Балкану нове, блиске савезнике. У кругу руског интересовања су били још мање покретни Румуни, Бугари и Грци, народи идентичне православне вјере као Руси, па је та шира акција на Балкану, још несазрела, остављена за нека боља времена кад ће руски колос имати више снаге и могућности. Не треба сметнути с ума да је Русија истовремено настојала да умири и задржи Аустрију у кругу својих савезника против Француске, док је Беч имао у плану да се кад-тад домогне Београда. Руска царевина није хтјела да добија нове непријатеље, који могу да се из разних разлога окупе против ње (Француска, Турска, Аустрија), па у том смислу треба сагледати и опрезно писање њене штампе. У часу кад су нарастале аспирације Француза да се докопају простора на Словенском Југу, ни владика Петар није одбијао могућност да се формира, уз руску заштиту, славно-српско царство које би имало своје средиште у Дубровнику.

Али како беспутна и тешко приступачна Црна Гора није била на главном правцу продора заинтересованих сила, цензурисане руске новине су биле комотније да објаве о њој оно што би иначе скривале од публике кад је у питању неко друго подручје. Већ и сама чињеница да су Црној Гори посветили простор од непуних 9 страна мањег формата³ говорила је у прилог популарисања мале земље у оквиру шире балканске приче, пошто се Црна Гора није могла посматрати, поготово у том часу, као изоловано балканско острво на европском континенту. С друге стране, руски аутор непотписаног чланка није испољавао никакву бојажљивост, чак се осмјелио тврдећи да је Русија гарант независности Црне Горе. Остаје загонетка које је домаће и иностране изворе користио издавач Каченовски, или неко с његовим одобрењем, при писању поменутог чланка? Издавач је само шкрто и мистериозно навео да је податке преузео „из Сјеверног архива“. Опсежни чланак из московског часописа „Вестник Европы“ (број 7, април 1805.

године) преносимо, без измјена, уз неизбјежне коментаре, заинтересованим читаоцима:

I

СТАНОВНИЦИ ОБЛАСТИ МОНТЕНЕГРО ИЛИ ЦРНОГОРЦИ

У иностраним новинама је много пута било написано да је руска војска била послана у Монтенегро⁴, чак је било поменуто име генерала који над њима има главну команду. Ове вијести су у потпуности неистините. Ствар је у томе да је при учешћу и уз посредовање Павла I област Монтенегро, плативши Турцима данак, постала независна и слободна од утицаја Отоманског царства.⁵ Русија је прихватила да гарантује цјеловитост и ненарушивост њених права.

Г. Мургард је у свом новијем приказивању Цариграда тачно и опширно описао на који начин овај ратнички народ добио своју слободу. Надамо се да ће наши читаоци укратко зажељети да сазнају о храбрим Црногорцима. Слиједи кратки опис о њима.

Они насељавају ланац високих и стрмих планина, рапоређених правцем од југа према сјеверу и раздвајајући земљу Арнаутску⁶ од Босне и Далмације. Досежу до 60000 људи. Црногорци, пошто су неприступачни и сурови као и природа која их окружује, одликују се снажним и крепким тијелом, не боје се ваздушних промјена и презиру сваку опасност; они с чврстином и постојаношћу подносе све тешкоће и нелагодности живота и са изузетном одлучношћу савлађују препреке са којима се сусрећу.

Попут свих горштака, они страсно воле слободу и толико су привржени својој отаџбини да за њен спас радо жртвују живот и имовину. Живећи међусобно и у односу на сусједне народе у првобитној природној једноставности, они још не знају о новом грађанском уређењу у Европи; да ли би просвјета озарила овакву земљу, гдје људи сматрају великом срећом да се задовоље малим и презиру средства, пронађена да би се користила у животу, гдје, пошто су одвојени од осталих друштава и независни од спољне власти, уживају у слободи и без промјена подражавају морал и обичаје својих предака.

Земљорадња и сточарство чине једино њихово занимање, друге умјетности одмора и раскоши су им непознате. Они трудом сопствених руку постижу све што је потребно за продужење и очување живота. Дивља суровост таквог природног стања показује код њих неку неосјећајност и њихова етика их чини грубим, познато је да такви људи лако постају плаховити и необуздани, када страсти преовладају над разумом.

Црногорци немају ни градова, ни села, свака породица живи одвојена од других кућа, изграђених усред обрађеног поља. Ријетко се срећу два таква станишта, која би се налазиле на растојању ближе од домета пушчаног метка.

Црногорци говоре славено-илирским говором⁷, веома сличним са језиком који се употребљава у Аустријској Албанији, око Которског залива.⁸ Вјера им је хришћанска, грко-источне исповијести, која их, по сличности црквених обреда, тијесно повезује са Русима. Они су потчињени Митрополиту који влада овом независном облашћу.

Као малобројан народ, Црногорци се не могу похвалити домаћим писцима. Сва њихова књижевност састоји се од неких, по наслједству добијених од предака, народних пјесама, веома сличних с руским пјесмама, и које се завршавају, слично њима, њежним мелодичним тоновима. Код њих нема штампаних књига, осим црквених, донијетих из Русије⁹.

Сљедеће околности свједоче о њиховој одважности и безмјерној храбрости.

Видјевши да им чувени Али-паша¹⁰ својим деспотским наређењима крши права, Црногорци су објавили рат Порти, не желећи да јој се повинују. Одмах је Али-паша, скупивши многобројну војску која је бројала 70000 људи, извео на поље с том намјером да не само казни Црногорце, него и да помен о њима за сва времена избрише из списка нација.

Дошли су до Монтенегро страшни гласови о оружаним припремама паше против Црногораца. Митрополит Григорович¹¹ се посветио припремама за одбрану. Овај пастир, обдарен великим душевним квалитетима, која је усавршио путовањима по Италији, Аустрији, Француској и Русији¹², био је избавитељ своје отаџбине. Узео је команду у своје руке и све становнике заклео да му се потчине. Организоване су војне вјежбе, оружје, барут, топови, бомбе и мортири¹³ довезени су из туђих крајева. Добивши такву помоћ, учврстио је све кланце

између планина који су водили од Албаније, тако да се с малом скупином својих Црногораца није бојао све силе отоманске. Осим ровова и грудобрана, он је на многим мјестима припремио поткопе и напунио их барутом тако да би у потребном тренутку земља која је била на њима, у сваком часу, могла да одлети у ваздух.

Било је мјеста у планинама кроз која би многобројна и добро извјежбана коњица могла да се пребаци у област Црне Горе или у крајњој мјери да досегне ка таквом пролазу, па да би то спријечили свуда су, гдје је било неопходно, у трави учвршћени оштри жељезни шиљци који су у потпуности онемогућавали да ова мјеста буду проходна. Друга два пута, о којима готово нико не зна, који се протежу између стрмих стијена, потпуно су затрпана. Припремајући се на овакав начин, Црногорци су могли смјело да се одлуче да на силу одговоре силом.

Попут црног облака, који сваког минута пријети да излије море кише и потоци цијелу област, војска Али-паше појавила се у арнаутским долинама, близу тијесних кланаца којима се ишло у област Црногораца. Сам паша се налазио у средини своје страшне војске, жељне пустошења и пљачке. Пред њим су носили три бунџука.¹⁴⁾ Побједничка застава, под којом је више пута разбио непријатеља и укротио дрске бунтовнике, вијорила се пред његовим изванредним штабом. Било је одређено да се набије на колац сваки Црногорац који падне у руке Османлија. Сами Турци нису сумњали у побједу, видјевши своју бројчану надмоћност која је далеко превазилазила снаге које је имао непријатељ. Чинило се да је за брђане дошао судњи дан и смак свијета.

Митрополит Григорович је на све гледао спокојно. Скривена мјеста и пећине су били запосједнути, поткопи напуњени барутом, засједе распоређене, бастиони и батерије између превоја ојачане су одговарајућим бројем војника. На свим отвореним мјестима подигнути су олтари, украшени иконама Спаситеља, Богородице и светаца, свештеници су се даноноћно молили пред њима како би се избавила отаџбина од опасности која је пријетила. На тај начин је сваки, предавши се вољи Провиђења, са чврстом одлучношћу очекивао крај.

Дан 22. септембар 1800. године¹⁵⁾ је био свечан, у њему се рјешавала судбина Црногораца. Још сунчеви зраци нису освијетили високе литице, а већ су се у турском штабу при-

премали за битку. У пет сати на дати знак почео је напад на све пролазе. Јарост Османија је била невиђена, као да су били избезумљени подвргавали су се очигледним опасностима, читаве гомиле људи падале су у провалију и гинули, пошто су поражени од храбрих Црногораца, друге групе су пристизале, газећи по лешевима своје браће, пењући се уз стрме стијене и пушкарнице, једни редови су покошени од топовских зрна црногорских, други су одмах долазили на њихово мјесто.

Сам митрополит се налазио тамо гдје је била највећа опасност. Држећи у лијевој руци крст, а у десној мач, он је продорним гласом бодрио своје земљаке на борбу и успостављао ред тамо гдје су га избезумљени Турци пореметили за извјесно вријеме. Предност снага је била на страни Османлија. Они нису обраћали пажњу на велике губитке само да би задовољили своју освету. Коњаници су сишли с коња и борили се као пјешадија, чинило се да су Црногорци слабили, пошто нису били у стању да се супротставе толико одважном и многобројном непријатељу.

Митрополит је то уочио и дао је знак да се одступи. Црногорци су оставили предња узвишења и брзо запосјели други ред ровова који се налазио иза долине, тамо су се поново окуражили и концентрисали снаге да се упорно супротставе храбром непријатељу.

Османлијска војска, слично потоку који хита са планине, у дивљем нереду јурнула је у долину. Ријечи: “Алла ил Алла¹⁶⁾, Мухамед рессул улла; Бог је Бог, Мухамед је његов пророк!” служиле су као ратни поклич којим су се Турци окупљали у гомили и припремали за други напад Држали су да је први напад срећно окончан, општи поклич побједи одјекивали су кроз редове и охрабривали ратнике на даље подвиге.

Опрезни Митрополит је наредио да се смишљено одступи, не из нужде. Пошло му је за руком да већи дио непријатељске војске намами у она мјеста гдје су се налазили поткопи. Сам Али-паша, стојећи на удаљеном брду, посматрао је војна дјејства, тек што је дао знак да поново почне битка, истог минута са ужасним праском и треском, одједном на многим мјестима, одлетјела је земља у ваздух и прогутала хиљаде одабраних турских војника.

Ужас је захватио све ратнике, сваки је мислио да му земља пропада под ногама, ништа није могло да охрабри поштене Турке. Пред очима се открио одвратан приказ. Повр-

шина земље на неколико миља била је прекривена људским лешевима и откинутим удовима, ехо је понављао стењање рањених, одјекујући од провалија и литица

Црногорци, користећи тренутак опште пометености, искочили су из скривених засједа и почели да у позадини разбијају непријатеља, којем је једино у бјекству преостало да тражи спас. Сам Али-паша, бојећи се да не падне непријатељима у руке, скривајући се у бусији, брзо је побјегао назад кроз планине у албанске долине, за њим је кренула преостала војска у потпуном расу

Тако се завршио дан који треба памтити у којем је турска војска која је бројала више од 70000 људи претрпјела потпуни пораз од малобројне групације Црногораца. Више од 26000 Османлија је погинуло, а збрка је била толико велика да је Али-паша два дана након бјекства једва могао да скупи 4000 војника, а да би срамота била већа Црногорци су, подстакнути својом побједом, организовали потјеру за пашом у долине албанске и натјерали га да оде у Епир.

На овај начин су Црногорци свргнули са себе османлијски јарам и постали су потпуно слободни. Русија је примила на себе да гарантује њихову независност. Митрополит Григорович и сада још управља овом малом облашћу.

(из Сјев.архива)¹⁸⁾

II

Други чланак из новембра 1807. у истом часопису је нешто краћи од претходног из 1805. године, али обилује низом података који нису били заступљени у претходном напису. И овај чланак московског часописа (Вестник Европы, № 22 ноябрь 1807) преносимо у цјелини:

СТАТИСТИЧКЕ ВИЈЕСТИ О ЦРНОГОРСКОЈ ОБЛАСТИ

У празној књизи: *I l monte nero. Canti tre, di Nicolio Ivesljo* налазимо веома занимљиве географске и статистичке податке о Црногорцима. Нису нам потребни италијански стихови, гдје је поред осталог написано:

Supplici andate

Al roffeggiare della novella avrora
Ai Franci Duci. A vostro pro favelli...

И тако даље, и тако даље.¹⁹

Много је пријатније и корисније читати податке о Црногорцима. Г. Ивелио је поријеклом из Сплита, према томе близак сусјед народа о коме пише. Доносимо тачне изводе из његовог описа.

Дугачак низ каменитих гора, на којој је природи било угодно да утисне знакове своје дарежљивости, чини ту малу област смјештену између Котора, Босне и Турске Албаније²⁰, која је у Европи позната под именом Monte Negro, и који сами становници зову Црна Гора. Она је подијељена на четири округа која се од старих времена различито називају: Катунска нахија, Ријечка нахија, Црмничка нахија, Љешанска нахија. Горе се простиру изнад ријеке Ситнице, које су раније биле под влашћу Турака, при садашњем владици Петру Петровићу завојеване су од Црногораца.²¹ Ова област има под оружјем око 20000 људи (по другим подацима 12000). Жалостан изглед голих планинских врхова на неки начин замијењени су веселим брежуљцима, широким долинама и равницама, пресјечених Великом ријеком (Velica, Rica)²² која се исто тако као и Ситница улива у Скадарско језеро (Lago di Scutari).²³

Напомене

¹ “Вестник Европы» је излазио у Москви (1802-1830) као петнаестодневни часопис. Покренуо га је Н. М. Карамзин (1766-1826), писац и историчар, творац знамените руске историје (История государства Российского, т.1-12). У том часопису је млади Пушкин 1814. објавио своје прве стихове. Већ од 1815. часопис је био изразито конзервативне оријентације. Бавио се темама унутрашње и спољне политике, као и литературе.

² Михаил Трофимович Каченовски (1775-1842), историчар скептичке школе, критичар, присталица класицизма, ректор Московског универзитета, 1837. године, члан Петербуршке академије наука 1841. године, а 1805-1830. био је редактор „Вјестника Јевропи“.

³ Вестник Европы, Москва 1805, апрель, № 7, с. 240-249.

⁴ Кроз чланак се појављује двојност израза: Монтенегро и Црногорци. У руским новинама и литератури током 18. вијека ријечи Монтенегро и Монтенегринци су замијениле Черногория и Черногорцы, а током 19. вијека словенски облици су потпуно потиснули романизме (узгред, Руси су преузели локални млетачки израз Монтенегро, иако су остали Италијани звали Црну Гору Монтенеро).

⁵ Односи између Русије и Црне Горе су се поправили у вријеме цара Павла Првог (1796-1801), а годишња помоћ од 500 рубаља, коју је одредио Петар Велики, повећана је на 1000 дуката од јануара 1799. године. Руси су имали војну базу на Крфу, а руски адмирал Ушаков одржавао је блиске везе с владиком Петром Првим, па се руско-црногорска сарадња несметано настављала. Турски порази у сукобима са Црногорцима на Мартинићима и Крусима, као и погибија скадарског везира Махмуд-паше Бушатије 1796. утицали су на Порту, па је султан Селим III посебним ферманом 1799. године, а ту се не може занемарити руски утицај на Турску, одобрио право Црногораца и Брђана да бране своју самосталност, те је тим актом Црна Гора почела да слови као «туђа земља» (в. Петар И. Поповић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд 1951; Д. Лекић, Спољна политика Петра I Петровића Његоша (1784-1830), Цетиње 1950; Душан Вуксан, Петар I Петровић и његово доба, Цетиње 1951). У овим монографијама разуђено је приказана колосална дипломатска активност владике Петра I Петровића Његоша и његова спретност да сачува са скромним снагама, уз подршку Руског Царства, своју малу земљу у бурним временима кад су доминирале велике силе.

⁶ У руским штампи и списима употребљавани су изрази Арнаути и Албанци.

⁷ Тачније славеносерпски. илирски је у значењу српски, па се тако Срби под именом Илира помињу у званичним аустријским документима, уз то је постојала и Илирска дворска канцеларија у Бечу, задужена за Србе.

⁸ Овај дио данашњег Црногорског приморја до 1797. звао се Млетачка Албанија или Млетачка Далмација, а од пропасти Млетачке Републике промијенио је назив у Аустријска Албанија (Далмација).

⁹ Наглашавала се православна компонента која спаја Русију и Црну Гору, што је код побожних православних Руса морало да наиђе на повољан одјек.

¹⁰ Не знамо зашто је поменут Али-паша Јањински (1741-1822). Добио је назив и Тепеленски, по мјесту Тепелени из јужне Албаније одакле је потицао. Освојио је Јањину 1788. и добио име Јањински, од 1803. беглербег Румелије, а онда се одметнуо од султана. Пустошио је немилосрдно западну Македонију, па су многи Македонци и Власи умакли пред његовим насиљем, а на опустошеним предјелима насељавао је Албанце. Нема података да је имао крупне

сукобе с Црном Гором, па је могуће да га је руски приређивач чланка замијенио са Махмуд-пашом Бушатлијом. На крају, наставши се у безизлазу, Али-паша се предао Турцима и погубљен је у Цариграду 1822. године.

¹¹ Није јасно откуд у руском тексту владици Петру дају презиме Григорович? Пошто је по оцу био Петар Марков приличније би му било да средње слово буде Маркович!?

¹² Владика Петар I, колико се зна, није путовао кроз Француску.

¹³ Мортир (мерзер, мужар) из холандског језика. Артиљеријско оруђе кратке цијеви за убацну паљбу. Треба рећи да црногорска војска није била опремљена ни близу како је описана у руском часопису. Истини за вољу, ни Турци по тешко проходном терену нису били у прилици да користе технику која им је била на располагању.

¹⁴ Бунчук (турцизам) дугачко дрво са шаром, заоштрено при врху, с праменовима коњске гриве и кићанкама као знак власти код турских паша, али и код атамана и хетмана у Украјини и Пољској.

¹⁵ Грешка. Бој на Крусима се десио 22. септембра 1796. (3. октобра по старом календару). И ова подударност говорила би у прилог чињенице да писац чланка побркао годину битке и име паше. Иначе, у тој бици у војсци скадарског паше командовали су и француски официри, који су Махмуд-пашу Бушатлију и осоколили да насрне на Црну Гору. Владика Петар Први, учесник боја на Крусима, пошто је на попришту битке препознао погинуле Французе у турској вијсци, одмах је обавијестио руски и аустријски двор о тој чињеници.

¹⁶ Алах, овдје се појављује краћи облик.

¹⁷ Подаци су веома преувеличани. Руски ђакон Алексије о бици на Крусима даје знатно скромније бројке (по њему, турска војска са албанском резервом је прелазила неких 40000 војника, док је црногорска војска једва имала преко 10000 ратника). Иако и ове податке руског ђакона треба узети с опрезом, ваља запазити да је руски писац чланка у московском часопису прекардашио с бројкама и да оне знатно одударају од оних реалнијих које је предочио ђакон Алексије (према Алексију број мртвих Црногораца износио је 132, не рачунајући рањене, којих је било 237, док је број погинулих турских војника досегао цифру од 3400, не рачунајући рањене. Ван ове бројке су још 74 знаменита Турчина (аге, бегови и алај-бегови) који су подлегли у бици. Ни друга турска војска од Гусиња, Бихора, Бијелог Поља и Колашина, послата као помоћ, није прошла боље против Брђана и заглавила је у Морачи.

Осим оружја, муниције, опреме и хране, Црногорцима је у шаке пало и 15 барјака. Турцима није помогло ни то што су дјелимично мобилисали, а дјелимично потплатили Куче. Пошто је Махмуд-паша Бушатлија (1758-1796) убијен у првом смјелом налету

Црногораца, паника је захватила турску војску која се брзо распршила, а таква пометња је само умножила турске губитке, омогућујући сјајну побједу бројно слабијем противнику. Наравно, мудри владика Петар је искористио ову побједу, а очекивао је и материјалну подршку од Беча и Петрограда. И заиста, ускоро, финансијска подршка од руског цара Павла није изостала.

¹⁸ Није јасно какву је улогу у стварности имао поменути „Сјеверни архив“. Такав часопис је излазио доцније 1822-1828. године. Али 1805. није. Да ли су тако означени подаци из неких повјерљивих руских и страних (сјеверних) архива или су то биле информације које су прикупили издавач и уредник, као и сарадници овог часописа с европским обиљежјем на свом заглављу? То остаје енигма, нема јасног и недвосмисленог одговора, могуће је да су ти рукописи пропали у страшном пожару који је задесио Москву у вријеме Наполеонове најезде на Русију 1812. године!?

¹⁹ Руски издавач није хтио да замара своје читаоце цитирањем стихова на италијанском језику, јер је намјеравао да га упозна са оним што је у Ивелијевој књизи најинтересантније.

²⁰ Види напомену број 8.

²¹ Послије побједи на Крусима неколико села Љешанске нахије ушло је у састав Црне Горе (в. Ђоко Д. Пејовић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд 1981, ст. 280-281). Ваља погледати и Ердељановићев запис (Архив САНУ, Е-468. Према запису проф. Јована Ердељановића, ученика Јована Цвијића, мој далеки предак, чукундјед мог оца Петка Којовог, Малиша Мргудов Радусиновић из Буроња је био учесник боја на Крусима, па је наводно, по казивању његовог сина Којице (1819-1918), које је забиљежио проф. Ердељановић 1910. године приликом боравка у Црној Гори, у поменутој бици посјекао двојицу Турака).

²² Ситница, притока Мораче у Љешкопољу близу села Бери, након црногорске побједи на Крусима, сматрала се границом Турске и Црне Горе.

²³ Овај италијански извјештај писао је, по свему судећи, Далматинац-икавац у млетачкој служби, па је Морачу назвао “велика рика“ или се ради о Италијану који је преузео икавски израз од Далматинца.

ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Душко ПЕВУЉА:

Књижевни државник

Комнен БЕЋИРОВИЋ:

Сумрак Ловћена као сумрак разума

Војислав Будо ГЛЕДИЋ:

Пјесничка инспирација Николе Тесле

Спиридон БУЛАТОВИЋ:

Земља за упој

Душко ПЕВУЉА

КЊИЖЕВНИ ДРЖАВНИК

О неким њоетичким схваћањима

Вука Стефановића Караџића

У есеју под насловом „Између орла и вука“, посвећеном поезији Бранка Радичевића, Милан Кашанин је на неуобичајан начин сагледао међуоднос овога пјесника и Вука Стефановића Караџића. Пренаглашавајући разлике између двојице српских стваралаца, Кашанин иде толико далеко да тврди: *Немају ништа заједничко ова два човека*. Остављајући по страни овај став, са којим се српски књижевни историчари углавном нису сложили, с тим да га нису нарочито ни оспоравали, истичемо неприхватљиво Кашаниново мишљење по коме *Караџић уопште није њисац*, и тачно одређење Вука као *књижевног државника*. Читавим својим педесетогодишњим радом, као и животом подређеним националним пословима, Вук је потврдио тачну Кашанинову констатацију.

Вук Караџић се трудио да предано и нештедимице ствара, да крчи (до њега) не назначене путеве, да у бројним потхватима не губи из вида цјелину свога наума те да у све што је предузимао унесе властито разумијевање и прегалачку страст: *мене је истиништа ревносит к роду моме обдарила, и њинудила ме да зајмурим и да једаниуи њумарим љавом кроз ово ѡерње, макар на ону сѡрану сав крвав и ѡодеран изашао; само нека се зна сѡаза којом би се груи моѡао лакше усудиши да дође*. То опредјељење и неупоредиви напор (реформаторска ријешеност), видљиви су колико у предговору *Малој ѡросѡонародњој славено-сербској ѡјеснарици* из 1814. године толико и у чланцима писаним пред крај живота. Уз то, примјетно је да се он непрестано мијењао, да није био искључив у својим ставовима, као и да је, под утицајем потоњих сазнања, био склон да неке претходне претпоставке своје дјелатности мијења. На примјер, Вук Караџић је на почетку свога *раѡа за срѡски језик*

и *йравойис* писао да народни говор нема везе са претходном српском језичком традицијом, док је у чувеним „Правилима за јужно нарјечје“ тврдио да ово нарјечје узима за основицу српског књижевног језика зато што је најближе српскословенском језику. Тамо гдје је раније видио дисконтинуитет, Вук је преко нових сазнања и искустава уочавао и истицао нити континуитета српског језика и националне културе.

Када се пажљиво ишчитају предговори Вуковим главним књигама лијепо се може примијетити да његов разноврсни рад – неоправдано пречесто сводљив на реформу језика и писма – почива на поуздано назначеним теоријским претпоставкама. Ако ријеч *теорија* значи посматрати, гледати, онда је Вук био прворазредни теоретичар, чија теоријска мисао је долазила *изнујтра*, из његове практичне дјелатности, израстала из ње и срастала са њом. Прихватљиво је мишљење Петра Милосављевића који поводом напријед реченог пише: *Вукови сѣавови о књижевности, мада саопишавани у разним йриликама, не чине йроизвољан, већ орјанализован скуй сѣавова. Они су израсли из Вукове бојаше сѣваралачке йраксе, са којом се йовезују; носе обележја њејовой бојашој сѣваралачкој дела.*

Међутим, читаво Вуково дјело превасходно се темељило на његовој јединственој личности, на неуобичајеној посвећености круним пословима. Несвакидашње радне енергије, он се – како је писао Стојан Новаковић – *заљубљивао* у сваки свој посао и био му цијелим бићем предан. У једном писму, Вук само њему својственим начином резонувања каже: *Како лијејо знаш йолковати и йодсмјејевати се, само да не дираш у сѣвар, рекао би човек да нишѣа нема шѣо йѣи не знаш боље од свију друји људи.* Познавати *сѣвар*, то је значило проникнути у суштину неког посла, његову логосност; управо та свијест иманентна је Вуковој теоријској мисли и практичној дјелатности. Вишеструко заслужан за развитак нове српске књижевности – чији стварни почетак поједини књижевни историчари и везују за његово име – Вук је као савјестан *књижевни државник* наглашавао важност високих вриједносних критеријума: *Боље је да ниједној сѣисаѣеља немамо неѣа да само рђаве имамо.* Импресивно дјелује оваква самосвијест положена у зачетке нове српске књижевности, у околностима када – како пише Вук у одредници „Школа“ у *Српском рјечнику* – у Србији с почетка деветнаестог вијека, међу десет хиљада становника тешко да се један писмен нађе.

Вук Караџић није био само сакупљач народних умотворина, како се често у написима о њему тврди, и притврђује у школским уџбеницима, у којима се поједностављено представља његов рад. Он је једновремено био редактор, систематизатор, антологичар и проучавалац свеколиког нашег народног стваралаштва. Да није све ово био, и он би, попут бројних других прије и послје њега, био само *обични сакуљач*. Са великом страшћу приступао је сакупљању умотворина, јер је непогрјешиво осјетио да се у њима крије *негдашње биџије сербско, и име*.

Пјесник је онај, како је сматрао Вук, *којеја је Бој даром њјесноиџворсџва обдарио*, што је став који је у поприличном сагласју са романтичарским схватањем пјесничког стварања. Када је ријеч о народној поезији и путевима њеног настајања, преобликовања и коначне редакције, ствар је сасвим другачија. О томе Вук има сљедећи став: *Једни њјесама различџио њјевање њоказује да све њјесме нијесу одма (у њрвом њочешку своме) њосџале онакве какве су, неџо један њочне и сасџави иџио како зна, ња њослџе иџуџи од усџа до усџа расџе и киџи се, а киџио умаљује и кварџ се; јер како џод један човјек љеџше и јасније џовори од џруџоџа џако и њјесмеџева и казује. Рђав њјевач и добру њјесму рђаво уџамџи и њоқварено је казује, а добар њјевач и добру њјесму њоџрави џрема осџалим њјесмама које он зна*.

Вук је увидио да је процес настајања народних пјесама прилично сложен. И оне су првобитно индивидуалне креације. Међутим, подложне промјенама у процесу усменог преношења – а то значи поправљањима, преправљањима и кварењима – њихова финална верзија зависи од пјевача казивача, али и сакупљача, оног који их је *на свијеш издао*. Према томе, најљепше епске пјесме дјело су здруженог талента иницијалног аутора, пјевача казивача те коначног редактора и записивача; њих тројица су у том ланцу морали бити *даром њјесноиџворсџва обдарени*.

О Вуку Караџићу као писцу у српској науци о језику и књижевности није се често писало. Иво Андрић је у својој приступној академијској бесједи, изговореној у Српској академији наука и уметности 1946. године, подвукао и ту компоненту његовог обимног дјела. Да Вукови књижевни списи

садрже одлике проворазредне литерарности – нарочито *пажњу, избор и смисао за карактеристичну појединосћ* - Иво Андрић је савјесно поткријепио са више увјерљивих примјера. Прије Андрића, на Вуково списатељско умијеће указао је Слободан Јовановић у тексту „Вук као сликар историјских личности“.

У својим познатим рецензијама на романе Милована Видаковића, Вук није био само утемељивач српске књижевне критике, већ и стваралац који до танчина познаје суштину књижевне умјетности.

Он је увиђао велики значај књижевне критике и пледирао за њено заснивање у српској књижевности и култури. Као и у свему другом, и у оцртавању смисла и улоге књижевне критике, Вук је погађао у срце проблема: *Како који зареже њеро да иише, он већ одма њочне мислиии како ће језик њо-ирављаиши, а не како ће та учиии: заио је њоњово свакоиа нашеј сѡисаишеља ирва књииа боља од грује, груиа од иреће, ииид. И ово се зло код нас иако уиуишило и увело у обичај да не може друкчије иресиаиши док не њочнемо један груѡиа јавно иред свијеиом неиријаишељски рецензираиши и крииизираиши; исиии-на да ће се ииим начином осрамоишии кад сѡисаишељ, кад рецензени, а каишио и обојица; али народ и лииераишура сваида ће добиши (а који се иируде за народ, заишио би се жалили и осрамоишили каишио њеѡове њолзе ради?). Тим ће начином њочейи једанѡуи и наши сѡисаишељи мислии и сумњаиши о ономе ишио иишу: знајући да ће за сваку ријеч одѡвараиши иред свијеиом.*

Иако Вук овдје неспретно употребљава ријеч *неиријаишељски*, његови критичарски постулати су начелни, тичу се дјела а не њиховог аутора. У „Другој рецензији српској“ он каже и слједеће: *ми нисмо усѡали на њеиа већ на њеѡове њоѡре-ише*, а онда затим читамо вуковски прецизну формулацију: *у оваквијем сѡварима се не иледа онај, који ѡовори, неѡ оно, ишио ѡовори*. Није необично с обзиром на вријеме и околности, затим главни правац Вуковог дјеловања, што он инсистира на чистоти језика о чему год да расправља. Зато се његов критичарски концепт и на њему засновани вриједносни критеријуми своде на слједеће: *У свакој се књизи иледа на двије сѡвари: 1. на сѡвар о којој се иише, 2. на језик којим се иише*. Био је ст-

рог, неријетко преоштар, када је у својим критичким текстовима процјењивао ове двије *сѝвари*. Рецензију на роман Милована Видаковића *Љубомир у Јелисијуму* Вук завршава сљедећим ријечима: *Из шоја свеја морамо закључиши да ї. В. не зна ни исїорије, ни їеоїрафије, ни лоїке, ни їоезије, ни реїорике; ниши зна шија је морал, ниши сїид, ниши учїивосїи, ниши їознаје каракїера народа нашеїа, ни нишиа*. Према Видаковићу Вук је био сурово неправедан, иако су многе његове примједбе поводом рецензираних романа на мјесту. Из овог рафалног низа, вуковски жустрог, сазнали смо на шта он мисли када каже *сѝвар*, а то је појам који је један од најчешћих у његовим текстовима. Разумјети овај термин значи проникнути у духовни лик Вука Карацића, не само у његове критичарске свјетоназоре и стваралачке постулате.

Са већ стеченим искуством у прикупљању народних пјесама, Вук Карацић у предговору *Срїском рјечнику* из 1818. године, једном од најбољих текстова које је написао, констатује: *Али ће ми слабо ко вјеровати и разумијети како је їришовијейке шишко їисати! Ја сам се овђе, око ови ћекоји мали, їолико мучио да би наши ћекоји сїисатиљеи моїли їоїово чїїав роман наїисати, или све идиле Геснерове на срїски їревесїи*. Уобличавајући или, како би рекао Гаврил Стефановић Венцловић, *їлеђишући* „сирови материјал“ записаних народних прича, Вук је осјетио сву тежину списатељског позива. Колики је удио његовог ауторског рада у збирци народних приповједака може се сагледати тек када се упореде записани предлошци и текстови објављених прича. Ево само једног таквог примјера, преузетог из књиге Миодрага Поповића *Вук Сїефановић Карацић*.

Варијанта која није прошла Вукову финалну редакцију овако гласи:

Кад наїишиа, дође їрид двореве, веже коња за двор, а он леїне їридвор кад једаниуїи усїане ходао исїред двора, оїази он на двору зеца да сїоји. Пїиша он шија онај зец на двору ради. Кажу њему онај ко на двору сїоји кобиа скинуо он би се сам заклао, сам одерао, сам изсекао, сам се їрисїави їа се кува. Али ко би їо смео урадиши на њему нема їлаве.

Након Вукове *лиїераризације* ови редови овако изгледају:

Пошћо једва једанџуи најиша, дође њред дворе и оџази наврх двора зеца џде сџоји. Онда заишиа дворане шџо онај зец наврх двора ради, а дворани му одџворе: „Да се ко нађе на скине оноџ зеца, зец би се сам заклао, сам одерао, сам исекао, сам џрисиавио, џа се сам скувао, али џо не сме нико учиниши за своју џлаву“.

Из наведеног примјера види се тачност Вукових ријечи о потешкоћама које су пратиле састављање народних приповједака. Користећи се прикупљеним „материјалом“, Вук је практично био њихов аутор. Након његове обраде *сировоџ* материјала, *намјешџања* и *џремјешџања* ријечи, мисао је разговјетнија, смисао потпунији, израз џепши. Сав овај захтјевни рад стао је у поменути Вуков исповиједни став о томе како је приповијетке *џешко џисаџи!*

Како за кога?!

Комнен БЕЋИРОВИЋ

СУМРАК ЛОВЋЕНА КАО СУМРАК РАЗУМА (одломци)

(...) Разумије се да великом ствараоцу Петру Лубарди, који је носио себи као највише надахнуће величанствену и сурову природу и историју свога завичаја, није било мјеста у таквој дружини која је била огрезла у једну наопаку туђинску идеологију, па, кад су му понудили да уђе у Одбор за градњу маузолеја, он је то одлучно одбио, одговоривши писмом које је се Политика усудила да објави у свом издању од 5 јула 1969, а у коме стоји: «Не могу да се примим чланства у Југословенском одбору за подизање Његошевог маузолеја на Ловћену. Сматрам да ми моја савест уметника не дозвољава да вас не замолим да опозовете одлуку коју сте донели. Ловћен је вековни симбол поноса и слободе, старе и новије наше историје, кога је сама природа створила као најлепше уметничко дело. Његош, велики песник, осетио је то и желео да му Ловћен буде споменик. И зато сматрам да не треба кршити његову вољу. Поштујем веома много уметника Мештровића и предлажем да се споменик подигне изнад Летње позорнице, на месту где је Његош и писао своју поезију...» Затим, у пост-скриптому појашњава: „Сам врх Ловћена, такозвана ловћенска капа, има један облик пирамиде, изванредно лепо и деликатно моделиране, која сама по себи представља природни споменик-маузолеј, онакав какве су стари Египћани подизали уз велике жртве, па мислим да је без смисла градити споменик на споменику. Савременици Његошеви имали су велико поштовање према њему и сигурно је да би му и у оно доба подигли велелепни споменик. Али, поштујући његову жељу, однели су га у планину да почива у нетакнутој природи. И мислим да би за све садашње и будуће генерације ова жеља великог песника требало да буде изнад свих туристичких и материјалних разлога. Говорим ово као уметник без икаквих републичких, политичких и других мотива”. (...)

(...) Наравно да је и ово, као и друга обраћања, наишло на потпуно глувило власти. Управо те 1970 године, дубоко ојађени Петар Лубарда, који је сликао још од своје младости Ловћен онакав каквог је видио дошавши на свијет, каквог су биле обликовале тектонске и космичке силе, а довршио Владичин геније, прави своју беспризивну осуду стравичног злочина који се плете над једном од највећих светиња његовог народа, Његошевог завјетног храма на Ловћену. Слутио сам, а то се и очитује и по гневу који избија из његове слике, да је Лубарда тих година, док се спремала и одвијала трагедија Ловћена, огромно patio. Звао сам љетос са обале Мораче у Београд Матију Бећковића који ми је то потврдио: „Јесте, сав је био предан томе, опседнут тиме, правео бројне скице! Он је последње године живота провео у непрекидној патњи за Ловћеном, доживљавајући удар на Ловћен као удар на Српство Црне Горе, што ће рећи на саму њену бит”, свједочи Матија који се онда са Петром сретао, исту бољку болујући. И додаје да је, пред том отимачином којој је већ тада Лубарда био изложен, написао кратку аутобиографију у којој недвосмислено изјављује да је српски сликар, а која је објављена у једном Лубардином каталогу. Завештање почиње овом реченицом: „Петар Лубарда, рођен 27 јула 1907 у Љуботињу у Црној Гори, по националности Србин, отац Ђуро Л. Лубарда, мајка Марија М. Вујовић”.

Тако је из умјетниковог и нашег јада, огорчења, револта и гнева изронио апокалиптични Сумрак Ловћена, у виду чудовишног махнитајућег, харајућег грдно репатог бика сатанског ока – визија достојна једног Гоје или једног Дантеа. „То је Лубардина тестаментарна слика”, изричит је Матија Бећковић коме је умјетник поклонιο управо једну од поменутих скица приликом промоције двоброја часописа Уметност 27/28 на око 270 страна за друго полугодиште 1971, посвећеног у цјелини трагедији Ловћена и насловљеног управо Сумрак Ловћена по Лубардиној слици чија је репродукција у црно-бијелом донесена на двије пуне стране, међу осталим призорима уморства свете планине које је тада већ увелико бијеснило.

Као што је такође донесена друга Лубардина слика на исту тему, а чији назив на француском *Lamento pour un poete*, Плач над једним пјесником, довољно говори. Урађено у боји, као и Сумрак Ловћена, ово друго дјело осјетно губи у црно-бијелој репродукцији, док прво, такође рађено у боји, добија

јер црnilo чини бика још страшнијим, остављајући утисак огромне зле бауљине, баречине сатанског репа.

„Док се у Дому омладина одвијала промоција часописа Уметност, док смо читали своје прилоге – прича даље Матија - појавила се Петрова супруга Вера и дала ми слику. На моје питање где је Петар, она рече да је у таксију пред улазом куда са њом изиђох и запитах га што не уђе? Он ми показа једну другу скицу Сумрака Ловћена, коју држаше на коленима и за коју рече да је носи Скендеру Куленовићу, у знак захвалности за песму *Тарих за Ловћен*”.

И заиста Куленовићева пјесма, међу најбољим у том зборнику, заслуживала је тај гест великог умјетника. Њу је достојно илустровао сликар Мића Поповић, насликавши олињалу орлушину која слијеће ка некој развалини и свој шиљати зли кљун пери ка Његошевој глави која се назире у тами развалине. Овај пернати створ је у ствари онај исти који чини саставни дио Мештровићеве скулптуре Његоша. Поред овога, Мића Поповић је дао и други болно видовит прилог, коментар Лубардиног Сумрака Ловћена, гдје читамо: „Кад сам први пут видео Лубардину слику Сумрак Ловћена, осетио сам неодољиво да се то род, с најдубљим правом и с правим гневом, диже против једне завере... Толико паметних и замишљених написа појавило се у нас против асирског споменика на врху духовном Црне Горе! Толико добрих аргумената стручњака и историчара! Толико се Владичиних цитата савршено поклопило с аргументима стручњака! Толико људи је жалило чин, толико људи је онемело пред визијом обезглављеног Ловћена. Па ипак, чини се, Лубардин прилог се, по нечему битном, разликује од других. Лубардина слика није само погребна и није само констатовање тирјанства. Овакав гнев се не мири са обављеним послом. Он не признаје да је нешто дефинитивно. Лубардина слика је упоран наставак захтева за правдом. Она је једна енергија и, као таква, непомирљива. Ако сте видели Лубардину слику, шта мислите, колике су њене стварне димензије?! Рекли би сте: па три метра, четири... Не сећате се тачно, али вам је слика огромна! Стварне димензије слике су 130 x 170 см. Али је слика у вашем сећању порасла. И да знате, она ће стално да расте”.

Чувши свакако преко заједничких нам пријатеља, Живорада Стојковића, Дејана Медаковића и Лазара Трифуновића, приређивача публикације Сумрак Ловћена, с којима сам био у

сталној вези, да је у Паризу покренута свјетска акција за спас Његошеве задужбине на Ловћену, о чему није било ни ријечи у ондашњој штампи већ само у повјерљивом Црвеном билтену Танјуга намијењеном партијском руководећем кадру, Лубарда је за велику изложбу Југословенска умјетност од преисторије до данас, која се почетком 1971 стала организована у француској метрополи, предложио управо *Сумрак Ловћена*.

Он се и том приликом, дајући податке о себи у писму једном од чланова Одбора за организовање Изложбе, Предрагу Коларићу, декларише као Србин из Црне Горе. Међутим ондашња црногорска Брозова врхушка на челу са Вељком Милатовићем, Веселином Ђурановићем и Видојем Жарковићем, жестоко се успротивила Лубардином предлогу, јер би његова слика у Паризу могла наудити њиховој градњи Мештровићевог зиндана на Ловћену. У свом издању од 6 марта 1971, неколика дана након отварања изложбе у Гран Пале, највећи француски дневник Монд, у чланку насловљеном *Сумрак Ловћена*, је писао: „Већ двије године једна ватрена полемика потреса југословенске интелектуалне и политичке кругове, нарочито српске и црногорске, поводом нестанка Ловћенског светилишта, гдје почива прах националног барда, владара и владике Црне Горе, Петра Петровића Његоша (1813-1851). Већина интелектуалаца сматра да је маузолеј, који треба да замијени капелу, не само наметљив и без икакве везе са природом и историјом, него и у потпуној супротности са последњом вољом пјесника. Прошлог лjeta је Петар Лубарда направио слику коју је назвао *Сумрак Ловћена* да би жигосао један подухват који он, као и већина умјетника, сматра скрнавитељским. Та слика, која је добила Прву награду на Јесењем салону у Београду, била је предложена од стране њеног аутора да се нађе на изложби у Гран Пале. Али је црногорско вођство, погођено критикама које је изазвало прихвативши рушење капеле, запријетило је да ће повући све умјетничке предмете који потичу из те Републике, ако организациони одбор прихвати ту слику. Након разних притисака извршених на сликара, он је на крају пристао да не излаже то дјело, већ је послао једно од својих посљедњих платна, названо *Ламенто над једним пјесником*, које такође, али на увијенији начин, пледира за опстанак скромне капеле на врху Ловћена“.

Убрзо су црногорски моћници затражили, крајем 1971, уклањање из јавности и забрану часописа *Уметност*, наслов-

љеног по Лубардиној слици, у коме је она заузимала прворазредно мјесто, што је и учињено кроз саопштења разних партијских форума, кроз разновразне отужно сентименталне написе у којима се, између осталог, истицала и хвалила Мештровићева племенитост. Наиме, понављало се до бесвијести да је он рекао како он за сав свој рад и труд око Његоша, не жели никакву надокнаду осим „груду његушког сира и плеће од овна“ - неки су, умјесто овнујског плећа, стављали „његушку пршуту“ - што је све скупа била једна обична глупост. Јасно је да се у таквој халабуци браниоци Ловћена више нијесу могли оглашавати чак ни онолико колико су ту и тамо то дотад могли па се у тој хистерији одвијало даље страдање Ловћена. Осим намета предузећима, да би се оно финансирало, уведен је и такозвани „ђачки динар“, како би, ето, и најмлађи допринијели подизању „грандиозног споменика“ који је требало да крунише братство и јединство југословенских народа и народности. Чак су пред Митрополијом на Цетињу организоване демонстрације средњошколаца, попут оних у Кини у вријеме такозване Културне револуције која је уништила велики дио наслеђа једне од најстаријих земаља свијета. Страдање Ловћена је кулминирало рушењем саме Капеле јула 1972, кад је, пошто је около све било раскопано и разровано да би се могла поставити Мештровићева протеза Ловћену, војни хеликоптер са челичним шилком прикаченим на крају челичног ужета у налетима разбијао зид Његошеве завјетне цркве коју су побожне руке биле савршено слиле у праву малу тврђаву како би могла одољети елементима на висини од 1657 метара, колика је била висина Језерског врха прије његовог засијецања.

Наравно да сам се у свом опроштају са Ловћеном, изашлом под насловом Збогом једном светилишту у рубрици Међународна трибина у Монду од 6 децембра 1972, осврнуо на Лубардину слику, написавши:

„Велике трагедије рађају велика књижевна и умјетничка дјела. На рушевинама градова и царстава или над мртвим тијелом јунака, уздиже се пјесма. Управо пјесма је спасла Србе послје њиховог пораза на Косову, разлијегајући се из стољећа у стољеће док није достигла врхунац и узвишено се окрунила у дјелу Његошеву. Стога је сасвим природно што је скрнављење Ловћена, тог светилишта слободе и поезије, надахнуло пјесницима и умјетницима Црне Горе и Србије нека од њихових најпотреснијих остварења. Међу овима апокалип-

тични Сумрак Ловћена Петра Лубарде, дјело које је због своје беспопштедне осуде злочина, било одстрањено са велике југословенске изложбе у Паризу. Умјетник ту приказује некаквог варварског бика који, бијесна и рушилачка гомила мрака, хара једним предјелом претварајући га у очај. Човјек се пред овом сликом, бесумње једном од најмоћнијих нашег времена, сјећа оних Његошевих стихова гдје пјесник пита:

Видимо ли ми ова страшила
Ће пустоше немилосно земљу?

„Питање које се данас поставља и намеће више него икада!“ (...)

(...) Ето на какво је све безакоње, на какав ужас, на какву антисрпску помаму и похару, на какво организовано лудило које је, сем тога коштало баснословне суме, Лубардина апокалиптична визија била одговор с тим сто чудовиште које хара Ловћеном почетком 70-их, исто је оно које харало српским земљама од 1941. на овамо.

Имајући у виду да је разорени Његошев Ловћен био симбол српске славе и величине, српска донебесна вертикала како географски тако и још више духовно, Лубардин Сумрак Ловћена је истовремено сумрак Српства у читавој другој половини XX-ог вијека, како у Црној Гори тако и другдје, метафора његовог страдања под фашистима, комунистима и данашњим евро-атлантистима. Лубардино минотаурско чудовиште које махнита Ловћеном и претвара га у очај и пустош, добило је планетарне, космичке размјере ратом Нато-а против српског народа. Јер, дивљање Лубардиног бика је такође дивљање Нато-а кога су, својим запомагањем, својом кукњавом и дерњавом, подпалили српски душмани, све сами Брозови миљеници, да сије ужас, смрт, разарање и уранијумски отров по српским земљама. И заиста, бурукање ловћенског храма од стране монструозног бика, било је само увод у бурукање од стране те исте немани безбројних српских храмова, домова и гробова по Босни и Херцеговини, по Крајини, по Косову и Метохији на које се звијер, под видом неоусташтва, бошњаштва и арнаутлука, окомила. У ствари Сумрак Ловћена је у нај-ширем смислу сумрак разума како српских непријатеља, тако и једног доброг дијела Срба заслијепљених кобном болшевичком идеологијом, рођеном сестром фашистичке.

Међутим, ма да је Лубардина неман коју је Броз још 1941 пустио с ланца, успјешно развјенчала Србију и Црну Гору, она још није обавила читав посао, будући да наставља да увелико хара и бурука по српској души црногорског народа, разбаштињујући га, ударајући на његов миленијумски идентитет, дивљајући по његовом језику и његовом писму, његовој духовности, вјери и историји.

У тој пустоши коју разуларена звијер оставља иза себе, њени чувари и њивитељи који су је примили у аманет од Броза, њеног родитеља, намичу црногорској српској души нешто неприродно, одурно и туђинско на слику и прилику оног зиндана на Ловћену у коме чами утамничен Његошев прах.

Његош је живио Српством, изгарао њиме, борио се за његово васкрсење, славио га и опјевао у химнама узвишеним, а Дуќљани не дају ни поменути Српство већ га проклињу и у камен затуцају! Написао је сва своја дјела, као и други великани Црне Горе, ћирилицом, а они је затиру и Његоша са Светим Петром, краљем Николом, Марком Миљановим, Љубишом и толикима другима, латиниче! Сводећи их тако на своју мјеру, они их својатају и сажалевају а почињу и да вриште на њих, као што то чине са Лубардом, јер наводно ни Лубарда ни они нијесу знали ко су ни шта су, већ су чекали Дуќалане да изроне из мрака историје и просвијетле их! Јасно је да Лубардин бик није био никад толико у свом елементу колико у последњој деценији, угојивши се, нараставши и претворивши се у праву нездраву облачину на кристално чистом српском миленијумском небу црногорске историје.

Ето таква је позадина Лубардине слике Сумрак Ловћена, њено поријекло, њен настанак, њена изражајност, њена метафоричност, њена пророчанска обистињеност, њена моћ! Ваљда никад ниједан умјетник није створио једно дјело које, полазећи од једног датог непочинства, изражава сва остала уназад и унапријед почињена над једним народом током више од пола вијека! Ето зашто садашња званична Црна Гора прећуткује Лубардин Сумрак Ловћена! А како и не би кад баштини управо оно што је довело до тог сумрака, а то значи наслеђе двије тоталитарне пошасте XX-ог вијека, фашистичке и комунистичке, које су мориле српски народ мимо друге народе на земљи, а којима се сада придружила и трећа, мондијалистичка.
(...)

(...) Наравно да је бесмислено колико узалудно и безаконно покушавати да се Лубардино дјело и читаво недјело на Ловћену обавије мраком ћутања, да се игнорише, као што се то ево чинило поводом стогодишњице рођења Петра Лубарде!

Јер како вели Владика чији нас стихови походе у разним приликама, стањима и збивањима кроз живот, па и овога пута: Плачне, грдне помрчине – могу л' оне свјетлост крити? Свјетлости се оне крију, оне ће је распалити. Доиста, комунистички мрак која је хтио, као што хоће овај дукљански, да се заувјек зацари над трагедијом Ловћена, да се недјело прикаже као подвиг, ругоба као љепота, лаж као истина, распалио је пламен Лубардиног генија да у виду апокалиптичне немани покаже лице и наличје починитеља непочинства, виновника тадашњих, дотадашњих и потадашњих зала, задовољивши тако највишу правду и истину и давши одушка своме и заједничком болу, што је одлика великих стваралаца. Док српски народ има таквих дјела и таквих стваралаца као што је Петар Лубарда, он не треба да очајава, јер осуда и жигосање зла и немирење са злом равно је потирању зла те очишћењу и исцељењу од њега.

Јер, требало би само замислити какво би стање било данас да Лубарда није дао маха своме болу и очајању, насликавши трагедију Ловћена, или да се ми остали нијесмо оглашавали, него ћутке и нијемо харање чудовишне немани подносили? Па налазили би се у пустињи зла које би данас апсолутно царовало у душама, као што царује на унакаженој, обесвећеној, оскрнављеној нам планини. Били би поражени заувјек, као што би то били Срби на Косову, да није било величанственог мита који настао из косовске трагедије, учинивши Србе моралним побједницима, а Турке моралним губитницима за сва времена. Слично је и са Ловћеном, јер, захваљујући управо нашем отпору, сокрушени ловћенски олтар, попут распетог Господа Исуса Христа у чију је славу био подигнут, доживљава непрестано васкрсење у нашој души и свијести било ницањем истовјетних храмова по Црној Гори и другим српским земљама, било рађањем умјетничких дјела, књижевних, историјских и литургијских штива кроз која се разоткривају и жигосу зло, неправда, лаж и ругоба, а пројављују и побјеђује добро, истина, правда и љепота.

Са сваким новим подигнутим храмом налик на ловћенски сокрушени храм, са сваком новом сликом и скулптуром

надахнутом њиме, са сваком новом пјесмом и сваким новим штивом написаним у славу његову, са сваким урезивањем његовог лика на гуслама те стављањем на одликовања, на наките и ланчиће око врата, са сваким његовим уношењем у наше компјутере и разашивањем по планети – ми учествујемо у обнови ловћенског храма, ми понављамо племенити гест великомученика краља Александра и светог нам патријарха Гаврила који једном ловћенски олтар из рушевина дигоше и у њега прах Пјесника повратише, ми зацјељујемо једну велику рану српског народа, ми му враћамо његово духовно здравље и наслеђе, ми ограшавамо душу читавих покољења која су на Ловћен поглед упирала и на њега ходочастила, ми ублажујемо бол и утиremo сузе Петра Лубарде и других стваралаца који су се скрнављењу и разарању ловћенског светилишта витешки одупирали, ми поново узгајамо дивни непотребно, сурово и зликовачки ишчупани највиши цвијет хришћанске цивилизације на свијету, поникао из Његошевог генија, ми вадино свијетлог Владику из јаме, таме и осаме гдје, ево близу четири десетљећа, чами, ми скидамо тешки јарам са слободарске нам планине, који је мори као што душу нашу мори, ми уклањамо са наше земље једно од ругла свијета наметнуто природи и људима силом на срамоту, ми исправљамо најгору неправду и задовољавамо највишу правду, људску и божанску !

Морача, љета Господњег 2007.

(Преузето из: *Комнен Бећировић ђола вијека на служби Ловћенском олћару*, приредио протојереј Јован Пламенац, Институт за српску културу, Никшић 2021)

Војислав Будо ГЛЕДИЋ

ПЈЕСНИЧКА ИНСПИРАЦИЈА НИКОЛЕ ТЕСЛЕ

ЕСЕЈ

Велики српски и свјетски научник и проналазач Никола Тесла (Смиљан код Госпића, Лика, 1856 – Њујорк, 1943) од раног дјетињства је био упућен на литературу из које се надахњивала његова генијална узвишеност. Као ученик је много читао, често и кришом током ноћи, сам правећи лојалне свијеће. Као студент је над књигом проводио дане, седмице и мјесеце. Тесла у аутобиографији „Моји изуми“ наводи податак о својој великој страсти и упорности читања, посебно када се прихватио студирања сабраних Волтерових дјела у више десетина томова за вријеме док је био студент технике у Грацу. Теслина љубав према литератури, према књизи, била је једна од одлика која га је пратила и надахњивала у његовим генијалним подухватима.

Његова мајка Ђука (Георгина), иако неписмена жена, знала је огроман број стихова народне поезије напамет, добар дио Библије као и Горског вијенца. Своме сину је још од ране младости рецитовала стихове и тако га образовала у традиционалном српском духу који се преносио током многих генерација. Касније, када је Тесла мало поодрастао, његов отац, иначе изузетно образован и начитан свештеник Српске православне цркве, подучавао је свога сина. Посебно га је упућивао у лијепу литературу развијајући тако танани осјећај према естетском уживању и вредновању књижевних дјела. Нарочито је била значајна морална димензија књижевног утицаја која је Теслу красила до краја живота.

Као дјечак од шест година, још док је живио у свом родном селу Смиљану, био је под великим утицајем српских коријена и вишевијековне традиције. „У то време био сам под утицајем српске народне поезије и пун дивљења према подвизима јунака - пише Тесла у аутобиографији. - Имао сам обичај да проведем сате косећи своје непријатеље у облику стабљика кукуруза, што је упропашћавало љетину, па сам зато добијао

ћушке од своје мајке. Штавише, те ћушке нису биле форме ради, већ и те како праве." Његове најраније дјечје игре су, дакле, биле усмјерене на имитирање великих српских јунака о којима су тако узвишено говориле јуначке епске пјесме које је Тесла слушао у свом дому. И не само у кући својих родитеља него и на сваком другом мјесту могле су се чути славне пјесме које су величале народне јунаке и борце за слободу и одржавање националне самобитности у веома суровим историјским условима.

Љубав према народној поезији је, иначе, пратила генијалног изумитеља током читавог његовог дугог живота. Посебно је волио да слуша јуначке пјесме уз гусле и тада би се овај замишљени и достојанствени геније, повучен у свијет недокучних иновација и маште, враћао у „овоземаљске“ оквире и разгалио уз сјетне звуке народног инструмента. Озбиљно се, касније у Америци, бавио мишљу да прикупи велики број народних пјесама и да их преведе на енглески и објави у луксузној опреми. Као основа би му послужиле пјесме из чувене збирке Вука Караџића.

„До краја живота Тесла је задржао обичај да недјељно прочита бар једну народну пјесму из Вукове збирке“ - пише Теслин сестрић Сава Косановић у предговору књиге Џона О'Нила „Ненадмашни геније“. „Разлог томе није био само тај што је желио да сачува чистоту и лепоту свога језика - у томе је сасвим успио - него и много дубљи: он се напајао духом народне пјесме. Зато ми је говорио 1926. како би много волио да може издати једно монументално издање народних пјесама са илустрацијама наших умјетника.“

Даље Косановић истиче да је Тесла имао феноменалну меморију и да је памтио на десетине хиљада стихова на разним језицима. И сам Тесла подвлачи, посебно у аутобиографији, да је изузетно волио књиге и литературу па је многе дане и године проводио у читању. Као лични пријатељ истакнутог америчког пјесника и дипломате Роберта Андроуда Џонсона, често је са њиме расправљао о разним литерарним питањима. Тесла је повремено навраћао у Џонсонов дом и са њиме водио занимљиве књижевне разговоре. Два пријатеља су знала да по читаву ноћ расправљају у Теслиној лабораторији, која се тада, на кратко, претварала у књижевни дебатни клуб. Из Теслине лабораторије, својеврсног царства из ког су изашли многи

генијални проналасци који су задивили (и променили) свијет, изашла је, између осталог, и следећа пјесма:

Рођенданска песма

У ТЕСЛИНОЈ ЛАБОРАТОРИЈИ

Овде, у тами, која сабласно притиска,
Нема фантома прошлости, свирепости ил' туге,
Нарицања ил' бола, без привиђења
На белом облаку који се пита чији је тихи бол.

Је ли то злочин који никада неће бити признат.
Нема облика у мору без таласа, ни оних који ће дати
Траку живота и смрти - у лудилу без суза.
Они живе или умиру у суморном ништавилу.

Мисли су то, мисли - што маме духове
Да окове скину, јер нам гуше сневе
Да добрим испуне сад времена цела,
Што светом настају. Где осмеси стоје.
Толико лепо, толико близу, како се чежњиво рађају.
Послушај, то жуборење је са крила анђела.
(1894)

Њујорк, САД

Роберт АНДРОУД ЦОНСОН

Посебан пијетет је гајио према знаменитом српском пјеснику, своје савременику Јовану Јовановићу Змају (Нови Сад, 1833 - Сремска Каменица, 1904), чија га је пјесничка ријеч просто одушевљавала. За Теслу су Змајеви стихови били не само дивне лирске кантилене пуне топлине и блискости него и дубока патриотска лирска расположења која су га племенила и уздизала у царство које је лебдјело далеко изнад свијета свакодневне практичне дјелатности. Тесла је увијек високо гледао не само пјесничким и визионарским него и проналазачким очима, духовним успонима пуним инспиративне снаге и љепоте. Стално је много и редовно читао не само Вукову збирку народне поезије, о чему свједочи Сава Косановић, него и Змајеве пјесме које су му увијек биле на дохват руке.

Далеко од родне груде, свога старог српског зави-чаја, Тесла никада није кидао пупчану врпцу која га је трајно везивала за своје дубоке народне и духовне корене. Лијепи и заносни романтичарски и полетни Змајеви стихови су налазили снажну „резонанцу“ код сродне пјесничке Теслине душе, посебно када би се проналазач ужелио старих српских народних обичаја и свијета на-родног духа што га је дубоко и трајно носио од свог личког дјетињства. Поезија није само мекшала и племенила генијални дух и мисао славног научника и проналазача него га је инспирисала на нова достигнућа и прегнућа, а уједно и уздизала ка све узвишенијим свјетовима којима је одувijek тежио.

Теслина љубав према Змајевој поезији дошла је до пуног изражаја нарочито када су се сусрела ова два великана. Почетком јуна 1892. године Тесла је, на позив посебне српске делегације која је дошла у Будимпешту (куда је Тесла пролазио на пропутовању из Лике у Америку), свратио у Београд и тада се лично упознао са пјесником Јовановићем. Био је то одиста дирљив и топао сусрет великог проналазача са знаменитим српским пјесником. На свечаности, приређеној Тесли у част, он је, између осталог, рекао и следеће: „... Ја осјећам много више него што могу да кажем... Мој је живот био непрекидно треперење између агоније неуспјеха и блаженства успјеха... У мени има нешто што може бити обмана, као што то често бива код младих људи, али ако будем срећан да остварим барем неке од својих идеја, то ће бити добротинство за цијело човечанство. Ако се те моје наде испуне, најслађа мисао ће ми бити да је то дјело једног Србина. Живјело Српство!“

Послије уводних свечаности, посвећених гостовању једног генија, устао је пјесник Јован Јовановић Змај и одрецитовао своје стихове у част великом научнику и проналазачу:

ПОЗДРАВ НИКОЛИ ТЕСЛИ
ПРИ ДОЛАСКУ МУ У БЕОГРАД

Не знам што је, је л' суштина,
Ил' то чини само мис'о -
Чим смо чули, долазиш нам,
Одмах си нас наелектрисо.

На што жице спроводнице,
 Електрика јури широм,
 Ваздухом ће бити споја
 (После можда и етиром).

- Стоји стабло, стоји Српство,
 Мајка сваком листу-сину;
 Најсвежији чист му трепну
 Па одлети у даљину.

Ти нам Тесла, ти врличе,
 Оде летом јаке струје,
 У далеку Колумбију,
 Да ти умље колумбује.

И ти, Тесла, у којем се
 Исполинске мисли роје,
 Тебе враћа, неодоље
 Да пољубиш стабло своје.

Љуби стабло, дојчине му,
 Сисни дојку, сине врли;
 Свака грана српског стабла
 Тесли тепа, Теслу грли.

Београд је данас сретан
 Рукујућ се с српском диком
 И открива срце своје
 Пред Србином велебником.

Но ти мораш опет натраг
 - Састанак нам кратко траја -
 Ал' топлоту носи собом
 Братинскога загрљаја.

Остварена ј' мис'о твоја
 Мис'о дивна и голема
 Међу нама биће веза
 А даљине нема, нема...

Разумеће листак свежи
 Сваку жилу свога стабла,
 (Електрика наших срца)
 И без жица и без кабла.

После рецитована ове пјесме, према писању ондашње штампе, Змај је био толико узбуђен да је једва успијевао да одржи присебност и сталоженост. Тада су избијале његове узбуркане емоције и топлина према великом проналазачу свјетског гласа. И Теслу је, такође, ова пјесма изузетно узбудила и у њему изазвала праву бујицу искрених и необично топлих осјећања. Пришао је великом пјеснику Змају, узео је његову руку силом и прислонио је својим уснама да би је обасуо пољупцима... „Потом је рекао да је Змајеве пјесме у туђини читао, љубио и сузама залевао.“ Родољубива и заносна Змајева поезија је веома добро годила Теслином темпераменту и сензибилитету и била жива и трајна спона са старом домовином и српским народом из којег је поникао овај геније и у коме су заувјек остали његова душа и срце. То је управо Тесла тако видно и јасно исказао приликом своје једине посјете Београду учињене 1892. године.

Када се потом вратио у Америку, у жеку својих најзначајнијих и најинтензивнијих научних експеримената, истраживања и проналазачког рада, Тесла се прихватио дубљег и свестранијег проучавања Змајеве поезије и њеног превођења на енглески језик. Превео је неколико пјесама које су на њега оставиле најдубљи утисак. Посебно треба издвојити преводе Змајевих пјесама „Три хајдука“, „Два сна“, „Циганин хвали свога коња“ и „Тајна љубав“. Пјесме је касније преобличио и довео их у стиховну форму Роберт А. Џонсон. Потом их је Тесла објавио у њујоршком часопису „The Centuri Magazine“ чији је уредник управо био Џонсон (бр. XLVIII за 1894. г.). Уз преводе Змајевих пјесама Тесла је објавио посебан уводни осврт на књижевно стваралаштво знаменитог српског пјесника и његовог великог љубимца и пријатеља - Змаја.

Тесла је и касније, у неколико наврата, објављивао Змајеве пјесме и посебно писао о њиховом значају, али је увијек подвлачио и незаменљиву историјску и литерарну улогу народног пјесништва које одражава и одржава витешки дух српског народа. Посебно треба истаћи изванредну Теслину упућеност у народно српско стваралаштво и његово проницљиво указивање на повезаност пјесме и дјела које је српски народ вјековима стварао и тако чувао своје достојанство и непрекидну борбу за слободу и одржање свог сопственог националног идентитета и самобитности. Тесла се касније директно обраћао Змају и износио му утиске приликом превођења пјесама и

улози Џонсона око пјесничког обликовања преведених стихова. „Али поред свих недостатака у моме посредовању кроза њ ипак пробија свјетлост вашег генија и наши га пјесници виде јасно, као Аполонов зрак“ - истиче скромно Тесла, између осталог, у писму које је послѣје превода упутио Јовану Јовановићу Змају.

Многи наши пјесници су писали надахнуте стихове посвећене генију из Смиљана. Од тих пјесама се може саставити читава повећа антологија. Сви они одају огромну почаст човјеку који је задивио читав савремени свијет својим генијалним открићима и проналасцима, његовим великим успонима ка необичним новим свјетовима. Овдје ћемо се још задржати само на приказу пјесме Десанке Максимовић посвећене личности и дјелу великог човјека и ствараоца.

Ево дивне лирске пјесме наше славне поетесе инспирисане врхунским научним и техничким достигнућима генијалног Тесле:

Десанка Максимовић
НИКОЛИ ТЕСЛИ

Како је могуће,
творче земних сунаца и месечина,
рођаче Перуна и громовника Илије,
који си имао од људског несна до несна,
светлећи док се формула сазвежђа
не срачуна,
док се не забележи тек рођена песма,
како је могуће да и тебе тамо сакрије!

Зар је и тебе
који си крао огањ васионе,
који си осветљавао по беспућу лађе,
пунио блеском концертне дворане,
гњурио руке у матице озона,
морала судбина других људи да снађе!

Ти који си у сваком крај нас пламу,
свакој жаруљи, муње обасјању,
зар ниси могао помрчини утећи?
Зар и ти који си око нас разгонио таму
морале у њу лећи?

Зашто те не сахранисмо у санте поларне
где су ноћи светле и беле,
па би кад нам зрак месечине и сунца
биљни ковчег дарне
муње се око тебе разлетеле.

Па би и мртав лежао у сјају,
повезан с нама у сваком часку,
и пратио светлосне олује
и мртав присуствовао сунчеву рођењу
и месечевом за горе заласку!

Своје највеће откриће, обртно магнетно поље које омогућује примјену наизмјеничних струја, Тесла је остварио у Будимпешти у једном необичном пјесничком тренутку. На том примјеру се најјасније и најбоље показује дубока Теслина пјесничка природа. То генијално откриће је сам проналазач детаљно описао у аутобиографији овим ријечима:

„Једно поподне, које ћу увијек памтити, уживао сам у шетњи по градском парку са својим пријатељем (Сигетијем са којим је радио, а који је, такође, касније отишао у Америку - прим. В.Г.) и рецитовао поезију. У то вријеме знао сам напамет цијеле књиге, од ријечи до ријечи. Једна од њих је била и Гетеов 'Фауст'. Сунце које је залазило подсјетило ме је на чувени одломак:

Дан је при крају; оно, све даље сја,
хита да други оживљава свет.
О, што ме крила не дигну од тла,
па за њим, вечно, да управљам свој лет!

Дивног ли сна док оно доле креће!
Ах, куда лете крила бестелесна
телесна крила винути се неће!
(Превео Б. Живојиновић

Док сам изговарао ове надахњујуће ријечи, синула ми је идеја, и у тренутку сам открио истину. Штапом сам цртао дијаграм у пијеску, који је мој пратилац савршено схватио и који сам шест година касније изложио у своме говору у Америчком институту електроинжењера. Сlike које сам видио биле су чудесно оштре и јасне и имале чврстину метала или камена, у

толикој мјери да сам му рекао: 'Погледај мој мотор. Пази како ћу сада да га покренем у супротном смјеру.' Не могу да опишем своја осјећања. Да је Пигмалион видио своју статуу како оживљава, не би могао бити потресенији. Хиљаду тајни природе на које сам могао да набасам дао бих за ову једну тајну, коју сам од ње отео, упркос свим чудима и опасностима по свој опстанак."

У младости Тесла није само слушао и читао поезију него ју је и писао. Истина, о тој његовој дјелатности, нажалост, нема поузданих и сачуваних података нити свједочанстава. Његово васпитање од малих ногу, његова љубав и приврженост према поезији, која га је пратила до краја живота, показују урођену пјесничку природу и сензибилитет. Међутим, остао је један изванредно значајан податак који баца више свјетлости на ту страну Теслине природе. О томе он сам свједочи у аутобиографији када је понио са собом на пут за Америку и једну свеску у којој је било и неколико Теслиних пјесама. „Сакупио сам своју скромну имовину, обезбедио мјесто у возу и нашао се на станици, управо када је воз полазио – пише Тесла. - Тог тренутка сам открио да су ми нестале карте и новац. Шта сада да радим, постављало се питање. Херкулес је имао много времена за размишљање али ја сам морао да одлучим док сам трчао поред воза са опречним осјећањима која су пролазила кроз главу као осцилације у колу кондензатора. Донио сам одлуку у прави час, помогнут спретношћу, пролазећи кроз позната искуства како тривијална тако и непријатна, успио сам да се укрцам за Њујорк и са остатком својих ствари, неколико пјесама и чланака које сам написао и са завјежљајем прорачуна који су се односили на рјешења нерјешивог интеграла и на моју летећу машину..." Но и без тог аутентичног Теслиног саопштање, које потврђује његово бављење писањем поезије, читав његов научни, проналазачки и уопште стваралачки рад представља еклатантан примјер пјесничког и умјетничког доживљавања и обликовња свијета.

Иако је имао изразиту пјесничку црту, која је била генетски уграђена, он нажалост није наставио да се развија у том правцу када је стигао у Америку. Огромне обавезе, у почетку борба за обезбјеђивањем минималних услова за физичку егзистенцију, нису дозвољавали овом усамљеном визионару да у потпуности развије своју пјесничку породу. Касније га је свијет технике потпуно преокупирао, имао је непресушно врело

разних генијалних идеја, мисли и пројеката, тако да је пјесничко стваралаштво морало бити потиснуто. Али је оно ипак остало као саставни и неotuђиви дио његовог свијета и живота што се испољавало на друге начине, од читања и размишљања, до активног рада на превођењу Змајевих пјесама. То је, иначе, радио када је био на врхунцу својих креативних изумитељских подухвата. Његова стална и исцрпљујућа иноваторска дјелатност, којој се посветио касније у Америци читавим својим бићем, срцем и умом, онемогућавала га је да се страственије прихвати и посвети непосредном писању поезије. Али се од ње никада није удаљавао!

Сава Косановић свједочи да му је Тесла 1926. године испречао како је једном свом пријатељу понио на дар десетак књига и на свакој од њих написао понеки стих. Тесла је тада био у позним годинама (управо је био напунио 60. годину), што значи да га је младалачки пјеснички занос држао до дубоке старости. И у многим другим приликама јасно је и недвосмислено показивао свој пјеснички таленат, љубав према поезији и своје естетске идеале који га карактеришу као пјесничку, лирску природу. При томе Тесла није одлазио у патетику, сентименталност или егзалтичко поимање пјесничког доживљавања. Он је све то прихватао искреним срцем и дубоким умом тако да је уживао у лијепој и умјетничкој ријечи која га је инспирисала и давала му додатну снагу и мотивацију да опстане на свом трновитом путу ка изградњи једног новог техничког свијета.

О креативности великог научника и проналазача најбоље говоре његови телеграми које је упућивао увијек браћи у домовини поводом својих рођендана. Овдје ћемо пренијети његове телеграме када му је било 70 и 80 година. Тако се 28. јуна 1926. године обраћа Удружењу југословенских техничара у Београду овим ријечима:

„Поздрављајући вас и захваљујући се Удружењу, дужност ми је да вам признам да се не обазирем на почести, јер сам тако створен да немам осјећаја за славу, почести и материјално благо. Једина ми је жеља да оставим незаборавну поруку будућим вјековима. Ипак ми је мио и јако ме обрадовао глас браће и земљака из даљине, који ојачава одушевљење у раду, те вас молим да примите моју најискренију захвалу. Пратио сам лично ваше напоре у средини циновских догађаја и дивио сам се чудесној енергији и јунаштву ваше војске у беспример-

ној тешкој борби. Осећам се поноситим да сам потекао од витешког народа који је у непрестаној и љутој борби за европску просвету и своје идеале заслужио поштовање читавог света, нарочито Америке. Било би ми угодније да сте мало причекали, јер ми се чини да се варате у мојој старости за 20 или 30 година. Још се налазим у пуној телесној и душевној снази и пун сам наде да ћу још доста завештати потомству.“

Теслина виталност и креативност су остале сачуване и након следећих десет година, како се то може недвосмислено закључити из његовог телеграма што га је упутио Одбору за прославу његовог 80. рођендана. Наиме, када му је поменути одбор упутио честитку, маја 1936. године, велики научник и проналазач је узвратио телеграмом следеће садржине:

„Изражавам овом приликом моју најтоплију захвалност на великој части од стране одличних стручњака, примајући дакако ту част као незаслужену и жалећи што нисам нешто веће створио. Желим се показати са новим радовима и надам се да ћу их ускоро моћи објавити.“

О Теслиној пјесничкој природи, а посебно о генијалним проналасцима и открићима која имају умјетничку (песничку) духовну снагу и величину, пишу многи добри познаваоци живота и дјела овог великана електротехнике. Овдје преносимо одломак из дјела о Тесли истакнутог словеначког инжењера електротехнике, академика и шаховског велемајстора Милана Видмара (1885-1962) који, између осталог, истиче: „Теслу не можемо смјестити у морални оквир једног успјешног великог инжењера. Тесла је пјесник електротехнике, умјетник ако хоћете. Тесла је био препун идеја а да би могао да врши нормални рад инжењера. Његова интуиција је колосална, његов поглед у тајне природе страховит. Наишао је као вихор, захватио савремени свијет, који га је тешко слиједио, јурио је напријед, не обазирјући се на околинину, на нормалне људе, који су полагаано корачали...“

Спиридон БУЛАТОВИЋ

ЗЕМЉА ЗА УКОП

О Косову сам учио као дечак у Ускоцима и Дробњаку, од мојих ђедова, мајке и оца, са свих страна и од многих људи које сам чуо.

Најбоље памтим мржњу према Бранковићу, издајнику, чија се издаја често „понављала“ у нашим животима, где год се борило и жртвовало за нешто, одмах би се створио Вук Бранковић пред нашим очима, да неко не изда дотичну победу као он Цара Лазара на Косову. То ме је стезало и подизало инат, упорни бол што тога издајника није нико успео да убије, да се битка понови без њега и одбранимо Косово у сјају и слави.

Али, слушао сам често и о Турцима, да смо петсто година били у њиховом ропству, да су нам они и узели Косово и заувек нас осакатили...То су моји укућани често говорили кроз стихове: ђед Лука је знао (а лако му „дође“) казати неку строфу о Косову и Турцима, отмено, силно и са љупкошћу „запљусну“ би ме понеким стихом...Моја мајка Зора исто је знала казати неку песму или одломак из Косовског циклуса, сећам се, стихова: „Прост да си ми мој брате Милане, и Милош ће брзо да ти пане“, а често је помињала и она Бранковића, божуре, вјеру и вечеру, са сјајем и сетом на лицу који су ме грејали живом вером према Косову. Од оца Драга највише пута сам чуо стихове: „Сто попова, триста калуђера, причешћују војску без тефтера“ и „И по сву ноћ бденија се држе код бијеле цркве Самодреже“! И моме оцу, човеку сувих емоција су такви стихови често долазили у памет!

А, баба Коса (очева мајка) била је неписмена али је знала пуно стихова и прича о Косову. Памтила је све, па сам је слушао и кад се сећала једне приредбе из раних шездесетих година у селу (Тимар, Ускоци, Општина Шавник) кад су за зимски распуст окупљени ђаци и студенти приредили пред-

ставу „Горски вијенац“ у сеоској школи, и баба каже: „А наш се Драго намрштио и усукao у некој мантији па као прави Владика Данило почиње: Виђи врага су седам бињишах“...!

У кући смо имали Његошева дела али је књига „Огледало српско“ у том комплету одударала јер је била услед честе употребе кроз подераних корица!

Из школе су ми родитељи донели и неколике читанке, па смо народне песме и приче заједно читали, а ја сам брзо научио где су те песме у књизи распоређене, а на тим страницама се у књизи направио и „раздељак“ па их нисмо ни тражили по садржају. А, кад би се неко машио књиге у којој је Циклус Косовских песама, чинило ми се да ће уместо књиге, извадити неку ватру из креденца или испод јастука, тај је огањ Косовски нашу чамотињу дизао и њиме смо додиривали небеса! Тако сам осећао да је Косово близу, а у сумрацима кад би оштар ваздух донео нове мирисе чинило ми се да је иза наших злокобних врлети, само на ону страну, Косово наше, истина наших надања и чекања.

И, Косово нисам тражио на његој стварној територији, није ми много значило ако неко оде да служи војску у Пећ или Призрен, или да студира у Приштини, јер сам цело Косово „гледао“ и налазио у мојим великим световима...где је моје Поље било пуно шуме, са густим небом, муњама и громовима које „секу“ српски витезови својом силом, у врелини која избија свуда.

Тако нисам разумео реалност ни кад се чуло шта по Косову Арбанаси чине, да би они могли, џепароши и буреџџије, са својим Косово-Републиком угрозити Лазарево Царство?! Али, ово је била борба између српских комуниста и албанских сепаратиста, борба за САП Косово (Социјалистичку аутономну покрајину Косово), вредносна парадигма је промењена до корица! Ми смо пуњени комунистичком демагогијом о снази братства-јединства и чврстине Партије која може сваки сепаратизам уништити, а из дана у дан (тј. из године у годину) вести са Косова су овако почињале: Покрајински комитет у Приштини, или Општински комитет Савеза комуниста у Пећи, Клини, Подујеву...осудио је тај и тај инцидент као непријатељски акт, уперен против братства-јединства, суживота у Покрајини и интегритета СФРЈ!?

Било је то време слинавог српског комунизма и национализма, био сам се замомчио кад су по Никшићу причали

вицеве о мученику Ђорђу Мартиновићу кога је конзилијум лекара прогласио настраним, бедни Срби често су потезали и „чињеницу“ да ће нас Арбанаси на Косову победити „на ону раду“, а из подрума историје чуо се и ехо да су Загреб и Љубљана потајни савезници сепаратистима у Приштини, и све тако у круг.

А, данас, мени и мојој генерацији остало је од живота и Косова још толико, да сад онај афоризам из деведесетих година окренемо према себи и кажемо: „Издржи до краја, крај је близу“.

Јул, Авала, Лета Господњег 2021.

КРИТИКА

КРИТИКА

Веселин МАТОВИЋ:

Да се бездне мрачне освијетле

Будимир ДУБАК:

Речии говор Нијемих говорника

Душко ПЕВУЉА:

Сајласје бића и језика

Александра ПЕТРИЋ:

Скулијура мора бији цијела лијеја

Ружица КОМАР:

Добројом пројив фанијасије зла

Веселин МАТОВИЋ

ДА СЕ БЕЗДНЕ МРАЧНЕ ОСВИЈЕТЛЕ

(Епископ ЈОАНИКИЈЕ, *Свјетлостī свијетли у ѿами*, Епархија Будимљанско-никшићка, Штампар Макарије, Никшић-Подгорица, 2019)

Иако су настајали у различитим приликама и околностима, као одговори на многе и сложене изазове, које је наметала двадесетогодишња архијерејска служба њиховог аутора, текстови сабрани у књизи *Свјетлостī свијетли у ѿами*, међусобно се дозивају и допуњују, чинећи компактну цјелину, и својеврсну синтезу Владичиног труда око обнове Епархије Будимљанско-никшићке, а тиме и духовног и културног живота на овим просторима.

Процес обнове запуштених и замрлих, најчешће и затрвених храмови, није био ни стихијан ни произвољан, како се често може чути од стране представника црногорских државних институција, али је текао у суморном времену и обесхрабрујућем околностима.

У многим случајевима почињало се расијецањем трња и разгртањем наслага земље и камења да би се дошло до темеља, за које се вјековима није ни знало да се ту налазе. Тако су се испод земље и рушевина, један за другим, уздизали древни храмови који данас, пуни живота, радости и вјере, сијају широм Епархије Будимљанско-никшићке и цијеле Црне Горе, како можда никада прије нијесу сијали.

Са колико озбиљности и одговорности се приступало том послу видимо из Владичиних свједочења о обнови и оживљавању Ђурђевих Ступова, али и Подврха, Никољца, Самограда, Шудикове, Калудре, Вољевца, цркве Св. Петра и Павла, па све редом – до манастира Бијеле, Подмалинска, Заграђа и Косијерева, која читаоцу нуде обиље нових сазнања о њиховим ктиторима, неимарима, живописцима, настојатељима и свештенослужитељима, преписивачима богослужбених књига, дародавцима и чуварима, ових, као Владика каже, „тврдих упоришта витезова вјере и слободе“.

Скоро на исти начин текао је и процес обнове зарушеног народног памћења. За то је требало, прије свега, учинити народу видљивим и доступним оно што је најважније из његовог културног, духовног и историјског наслеђа, а што он, деценијама, па иако му је било пред очима и на дохват руке, није могао ни да види ни да разумије. То је, по много чему, био тежи посао и од саме обнове храмова, који је, између осталог, подразумијевало извођење из заборавних многих знаменитих личности: духовника, ратника, стваралаца, градитеља, али и многих славних и трагичних догађаја из наше даље и ближе прошлости.

У условима све израженијег непријатељства и опструкције од стране државног врха, која у посљедње вријеме прелази у отворени терор над СПЦ и њеним свештенством, није било лако разгрнути наслаге и ољуштити коре програмираног заборављања, под којима је деценијама чамила атеизирана свијест, не једне него неколико генерација, док се у овдашњим школама и даље забрањује свака вјерска поука. Међутим, разламање тих љуштурских биљака је једини начин и пут да се доспије до срца и душе народне.

Поред обнове традиционалних црквено-народних сабора, приступило организовању бројних научних скупова и других културно-духовних манифестација, покретању издавачке и публицистичке дјелатности, итд. За почетак, покренут је часопис Свевје, а онда су установљени Дани Св. Василија Острошког, па Дани Митрополита Саве Косановића, Видовданска и Ђурђевданска пјесничка бденија, установљена је и велика књижевна награда Извиискра Његошева, као пандан од стране режима искомпромитованој Његошевој награди. Обновљено је сјећање и оглашена истина о Пивским и Величким страдалницима. На мјестима њиховог страдања подигнути су храмови, који су постали велика светишта и саборишта народна, а они уведени у диптих светих српских новомученика. Посебна пажња посвећена је славним биткама за слободу српског рода: на Граховцу, на Вучјем долу, на Буковој пољани, на Мојковцу, итд.

У тај мисионарски подухват, и подвиг, уложио је преосвећени владика Јоаникије све своје снаге, физичке и духовне, и све своје обилне таленте. Види се то и у сваком његовом тексту из ове књиге, како у оним бесједничким, тако и у онима који се тичу црквено-историјских или књижевно-критичких

тема. Сви су они писани, за народ, „на ползу народу“ како би то рекао В. Карацић, а ми би данас казали – на оздрављење народа. И сви су они, иако тематски разуђени, окупљени око идеје да, како Владика наглашава: „обнову светиња у грађевинском смислу, прати духовна и културна обнова народа“.

Ако црква мора бити одвојена од државе, не смије бити одвојена од народа. То начело слиједио је Владика, са својим свештенством, трудећи се да црква заиста буде народна црква. И народ је, презрен од власти и државе, осјетио то уважање и достојење, и зато се ових дана на свих шест континената чуо његов глас и на свим језицима свијета разумјела његова порука: „Не дамо светиње“. Осим, разумије се, на оном који не постоји нити је кад постојао. Који се приснио некоме у црногорском министарству просвјете.

Имао је Владика, наравно, многе велике учитеље и саучеснике у тој мисији, почевши од Св. Саве, Св. Арсенија и Његоша до митрополита Амфилохија, а понајприје, рекло би се, Св. Пајсија Јањевца, патријарха српског, и Митрополита Дабро-босанског Саву Косановића. Није случајно што су баш те двије личности, „два свјетила луче животворне“, поред Његоша, најприсутније у овој његовој књизи. И није случајно што је неправедно запостављеног Патријарха Пајсија управо трудом владике Јоаникија наша Света црква коначно препознала у сазвезђу српских светитеља, али и што је митрополит Сава постао један од стожера духовног и културног живота Епархије Будимљанско-никшићке.

Након страшних ломова за вријеме патријарха Јована Кантула: пропасти устанака, Банатског и Херцеговачког, устанка војводе Грдана, односно спаљивања моштију Св. Саве и мученичке смрти владике Теодора Вршачког, а и самог патријарха Јована, наступило је тешко вријеме и за Пећку Патријаршију и за српски народ у цјелини. Био је то један од најтежих момената у његовој историји. Изложени, с једне стране, осветничком бијесу Османлија, а с друге – притиску Римокатоличке цркве да пређу у католичанство, Срби са простора који су припадали Турској царевини, били су доведени на ивицу опстанка. Па ипак, и у таквим околностима, мудри патријарх Пајсије успио је не само да очува своју цркву и њено јединство, а тиме и име и дух свог народа, него и да подигне и обнови огроман број храмова и манастира, да одњегује низ чувених живописаца и градитеља, да развије књижевну дје-

латност, а и сам да значајан допринос српској књижевности, и тако изврши цијелу једну културну и духовну ренесансу у српском народу. Био је то, у стваралачком погледу један од најсјанијих тренутака у нашој историји.

Та заслуга патријарха Пајсија све до недавно била је скоро потпуно потиснута и запостављена, како у јавној свијести тако и у нашој историографији, али захваљујући залагању владике Јоаникија, она данас бива све видљивија у културној ризници српског народа.

Слично нешто, додуше у мањем обиму, учинио је и митрополит Сава Косановић.

Митрополит Сава први је владика из српског народа који, након укидања Пећке патријаршије 1766, долази на чело Дабро-босанске митрополије. То се десило након Берлинског конгреса и доласка Аустро-угарске управе у Босну и Херцеговину. Захваљујући суровости османске власти али и небризи дотадашњих фанариотских, владика, стање у Православној цркви на том простору било је поражавајуће: храмови су били запуштени, свештенство неуко, добрим дијелом навикло на нерад и корупцију, народа необразован и запуштен, а умјесто очекиване помоћи од стране нове хришћанске власти, услиједио је њен бескрупулозни притисак да се народ српски одрекне свог имена и преведе у католичанство. Но, и у таквим околностима владика Сава успијева да уведе ред у Митрополији, да обнови многе храмове, да успостави парохије, да оснује Богословију, да охрабри и поучи свештенство, да окупи народ око цркве, при том и да активно сарађује у бројним књижевним гласилима тога времена и остави иза себе значајно књижевно дјело.

Зар се у истој ситуацији нијесу нашли и митрополит Амфилохије и владика Јоаникије у оовременој Црној Гори, и зар и они на исти начин нијесу одговорили истим изазовима?

А са колико се дара и разумијевања, владика Јоаникије, слиједећи пут својих „давних претходника“ епископа будимљанских, Калиника и Теофила, труди око афирмације пјесничке ријечи не само у својој епархији него и у свему српском народу, видимо из текстова посвећених поезији добитника „Извиискре Његошеве“, најзначајнијих савремених пјесника српског језика. Овом приликом, довољно је да кажемо да су то сагледавања не само великог љубитеља пјесничке ријечи него

онога ко заиста зна да чита поезију, а такви се данас ријетко срећу у нашој књижевној критици.

Тај изузетни Владичин таленат посебно ће доћи до изражаја у његовим истраживањима појединих аспеката Његошевог пјесничког дјела, која ће резултирати низом веома комплексних, суптилних и оригиналних проникнућа у несагледиве дубине Његошеве „мистике и поетике“, које, како Владика запажа, „не трпе појашњења и појмове“. Испитујући прије свега Његошеву религиозну мисао, чије исходиште, са доста увјерења, проналази у исихастичком учењу са којим се Његош, по Владичином мишљењу, упознао „кроз дјелотворно усмено предање“, тј. „кроз личне контакте са духовницима“, какав је био његов први учитељ јеромонах Мисаил, некадашњи светогорски калуђер, Владика констатује да „ако бисмо тражили најкраће одређење Његошеве теолошке мисли, нећемо погријешити ако је назовемо теологијом свјетлости“. То је, рећи ће, „истовремено и теологија божанског стваралаштва, односно божанске поезије“.

А зашто Његошева „мистика и поетика не трпе појашњења и појмове“, показаће нам на примјеру стихова из Луче микрокозма, утврдивши да „Пјеснички језик даје више могућности него богословски“, односно да „Пјеснички језик јавља животворно богословље, и богословље налази пјеснички језик да би показало своју животворност“.

Није, опет, нимало случајно, што су полазишта Владичиних истраживања Његошеве поетике они стихови у којима, како каже, „налазимо полемичку напрегнутост између свјетлости и таме“ и у којима се „земаљска драма сагледава у контексту космичке или метаисторијске драме“:

„Зажега сам ја пламене буре
У предјеле ноћи и хаоса
Те ми буде сунца и мирове
Од сна хладна и превјечнога.“

И даље;

Вријеме ће и к тој цјељи доћи
Да се бездне мрачне освијетле.“

Ови стихови могли су се наћи као мото Владичине књиге. Ка њима нас води и на њих упућује све што је у њој казано, почевши од самог њеног наслова.

Да будем конкретнији: није ли владика Јоаникије овим што је урадио у епархији Будимљанско-никшићкој, па и овом књигом, и сам „зажегао пламене буре у предјеле ноћи и хаоса“, с непоколебљивом вјером да ће једном и то вријеме доћи „да се бездне мрачне освијетле“?

Душко ПЕВУЉА

САГЛАСЈЕ БИЋА И ЈЕЗИКА

(Здравко Миовчић: *У милости и шренуџака*, Српска књижевна задруга, Београд 2019)

Збирка *У милости и шренуџака* пета је по реду пјесничка књиге Здравка Миовчића. Прије ње он је објавио сљедеће књиге: *Зашто ти нисам писао*, *Што зашрејери и нестане*, *Шкриња и шайаи* и *Што је душа скупила*; после ње, још двије: *Дневна доза носилаије* и *Нити ђегових ирича*. Већ се из наведених наслова може ишчитати средишња поетска нит и уочити оивчени простор пјесниковог умјетничког свијета. Доминанте Миовчићеве поезије могле би се формулисати кроз неколика питања: како исказати неисказивао, како сазнати несазнатљиво, како докучити недокучиво, како уочити невидљиво? Преобликоване и на различите начине упредене у структуру његових пјесама, или у њихов алузивни семантички подтекст, ове запитаности прожимају читав досадашњи Миовчићев пјеснички опус. Препознатљиви у предметима, стањима и кретањима, пјесничким сликама и детаљима, преовлађујући топоси Миовчићевог умјетничког универзума су: кап, крхотина, сновиђење, зера (*сићушнице од зере*), честица, трачак, часак, мрвица итд. Регистар момената који мотивишу настанак Миовчићевих пјесама предочен је у другом катрену одличне пјесме „Капи лирике“: *Чекам да шрејине, клизне, блесне,/ Да загриће и зашрејери,/ Сине из невидљиве чесме/ Каи моћна торе да йомери*.

Зналац стихотворства, чије мајсторство се узвисило до лакоће и једноставности казивања, Здравко Миовчић се у овој књизи пјесама определио за захтјевну сонетну форму. У поднаслову његове збирке стоји ријеч *сајласице*, што је српски термин којим је пјесме испјеване у овом облику именоване Сава Мркаљ. У српску пјесничку традицију сонет су увели српски предромантичари, ослањајући се на искуства италијанске књижевности (први сонет у српској књижевности објављен је

1768. године у *Славено-српском маџазину* Захарије Орфелина). Један од најистакнутијих и поетички најсамосвојнијих међу њима био је Јован Дошеновић. Он је у предговору својој збирци *Лирическа њјенија*, јединственом поетичком трактату, „манифесту“ српског предромантизма под насловом „Предисловије о пјеснотворству“, формулисао највиши степен стваралачке умјешности за састављање овог облика: „Знати у целом ретку свагда речи све согласно спојити, да изрекавши једну, друга већ сама прелијева се на уста за првом, и тако све једна за другом да се вежу слаткогласно.“

У досадашњем пјесничком искуству Здравко Миовчић се приближио овом стваралачком идеалу: услов постојања пјесме није пуко сабирање ријечи, већ њихово садејство, композиционо јединство и склад већих цјелина.

Миовчић се у исповједно-аутопоетичкој (пролошкој) пјесми „Сонет“, како нам открива, *сподио са сонетом*; у трећем и четвртом стиху другог катрена исте пјесме он саопштава суштинску посебност сонета, који: *Доводи у склад са вишом формом/ И, ушежући, ослобађа*. Овдје нам се предочава онај највиши идеал умјетничког стварања, када захтјевна поетска форма, лишена иманентних јој ограничења, прераста у креативни подстицај, који обременује емоцију и мисао. Пјесник у сваком *нућу* овоземаљског свијета види творчеву руку и промисао (*у крхотинама дамар цјелине*), у ритму времена највишу умјетничку хармонију. Зато за њега михољски дани наликују *сајласицама*, у чијем *слајању* су *знакови живој боја*.

Бити у милости иренушка/иренушка, за поезију је један од одређујућих предуслова, али није и једини. Неопходно је бити и у *милости језика*. Па чини се да ни то двоје није довољно. Поетски артизам врхуни у сагласју унутрашњег духовног и емотивног стања, пјесничке замисли и њеног језичког постварања. Поезија је духовни напор да се у паучину језика ухвати оно што је обременењено смислом, али се само лелујаво и у посебним моментима пројављује.

Крећући се у заокруженом тематско-мотивском и идејном кругу, Здравко Миовчић је пјесник који се не понавља, сематичка упоришта која се освјешћују и осмишљавају у његовом стварању, увијек се потврђују у другачијим искуствима и разноврсним умјетничким заокружењима. Поводе за пјесме Миовчић проналази у свакодневници, и то у оном њеном су-

вишку који смо најчешће склони да превидимо. Кроз осу таквог понирања, или уздизања, он трага за метафизичким, тачније речено, хришћанским доживљајем свијета као божанског засада. Треперави, *милостиви* тренуци за нашег пјесника су зраци стеденог зимског сунца, јесење, благородно михолданско сунце, мајска киша, јесења шетња...

Здравко Миовчић, смиреним и уравнотеженим тоном, тематизује феномен проласка времена и старења, видећи у њему ројење искустава и умјетничке зрелости. Одрешитост сљедећих стихова овјерава унутрашњу духовну уравнотеженост пјесмотворца: *Сад тачно знамо иша нам не лежи, / А иша се чиме и заишо слаже / И иша ће гуша да забележи*. Тематско-мотивски комплекс збирке обухвата и сонете о изазовима пролазности и смртности (мада смрт није нигдје поменута), пјесничком стварању, заводљивим чарима свакодневних момената, породичном стаблу, укрепљењу душе („Код Пажина“, „Растанак са пчеларом“), итд.

Наречена питања нису интонирана као драматични крикови над понорима егзистенције, већ напротив, као тиха молитва пред којом се распирује магла тајанствености у коју су појаве – почесто само привидно – заогрнуте. Пјесник је увјерен да нам позлата казује више него тоне злата, да честица *од свећа мања* скрива оно што је *од свећа веће*, да нас лелујави пламичак воштанице непреварљиво повезује са најдражима којих више нема...

У препознатљивом ритму и тону поетског исказа, Миовчић у збирци *У милости тренушака* обједињује репрезентативне врлине своје поезије: импулс опсервације и самозагледања, меланхоличну евокативност, запитаност пред тајнама свијета и судбином човјека, штимунг свакодневнице (породични дом), пригушену а свеprisутну осјећајност те прожимање чулног са спиритуалним. Ако је суштина богочежњивости у дивљењу према тајнама свијета и у благодарности за творчеву милост, онда је збирка сонета Здравка Миовчића једном својом важном димензијом молитва, сва у знаку тихе радости и усхићења.

Будимир ДУБАК

РЕЧИТИ ГОВОР *НИЈЕМИХ ГОВОРНИКА*

КРИТИКА

(Радинко Крулановић, *Нијемии ѿворници*, матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Књижевна задруга СНВ Црне Горе, Институт за српску културу – Никшић, Подгорица, 2021)

У аутобиографској забиљешци на крају нове књиге пјесама *Нијемии ѿворници* Радинко Крулановић изражава наду да ће „философи и пјесници завладати свијетом. Иако неки мисле да би то био луди свијет, сигуран сам да не би био гори од овог“. Не каже, дакле, да би с таквим владоцима свијет био бољи и срећнији, што би било у духу идеалистичког оптимизма, већ мисли само да не би био гори од постојећег, што је ближе антрополишком песимизму, или пак умјереном скептицизму.

Ово становиште у промишљању свијету битно је филозофско. Међутим, у својим пјесничким књигама: *Тишином ти ѿворим*; *Ријечи које не дајем олако*; *Ad fontes* и управо објављеној *Нијемии ѿворници*, Радинко Крулановић самом пјеснику и поезији даје привилеговано мјесто, упркос филозофском дискурсу, који се јавља у виду поднаслова четири циклуса књиге *Нијемии ѿворници*.

Уводни циклус носи наслов „Опијело за нерођену мајку“, а поднаслов је „Немогуће могућег“; други је „Камено те будим“, с поднасловом „Могуће немогућег“; трећи „Над Косовом тама починула“, с поднасловом „Могуће могућег“ и „Нијемии говорници“, с поднасловом „Изнад немогућег и могућег“.

Поменути поднаслови суштински одређују поље пјесничког интересовања, које се простире од могућег до немогућег, и обрнуто, затварајући тако један бескрајни круг.

Књига почиње „Опијелом за нерођену мајку“, оксиморонског наслова, чију привидну парадоксалност појачава поменути поднаслов „Немогуће могућег“. Читањем самих пјесама отклања се проблем противречности.

Болној успомени на смрт своје мајке претходи пјесма о Богомајци „Млекопитателница“. Пјесник се сјећа: „Оне дивне Сlike: / Бог ти / у наручју, / а Ти га собом причести“.

Призивање успомене на молитву пред чудотворном иконом Пресвете Богородице Млекопитателнице, која се налази на иконостасу цркве у карејској испосници Светога Саве Освећеног, коју је Свети Сава Српски донио из Свете земље, заједно са Пресветом Тројеручицом и игуманским штапом Светог Саве Освећеног, даје тон обраћања оној која је њега дојила, и која је преминула док је он био на путу. Накнадно свијетло на тај циклус баца прозни запис „Света тишина“, којим се завршава књига *Ниједи говорници*. У том тексту читамо: „Умрла је у предвечерје љетњег дана. Тихо. Био сам на путу... Моја посла. Ја сам путовао, а она је умирала... А пут је један, једини, или је циљ један, само су различита мјеста са којих полазимо“.

Ова прича има функцију својеврсног коментара, који је, у форми списка, примијењен и после завршног циклуса „Ниједи говорници“, о чему ће касније бити ријечи.

Наредни циклус „Камено те будим“ посвећен је Богу, као Творцу свега видљивог и невидљивог, који се јавља у улози врховног каменоресца, каквога није било „ни испред почетка почетака“, а и како би га могло бити кад је Он беспочетан. Разумије се, у средишту тог универзума, који оличава камен, налази се човјек, којег је каменорезац – Бог створио „као искру из камена“. Ова његошевска метафора обухвата и плач пјесничког субјекта, у пјесми „Пракамена суза“, која капа од Јова до Рада Томова и њега, у овом „јудолу плачевном“, гдје смо, као у Црној Гори, како вели Крулановић, „брата у камен затуцали“.

Руковјет пјесама о камену и плачу уводи читаоца у простор Косова и његове историјске судбине, од немањихког до нашег доба. Циклус је насловљен „Над Косовом тама починула“. Пјесник ходочасти по светој српској земљи, над којом се густа тама надвила, и наред којје је поново „содом запушио“. Али, неуништиви су манастири и цркве у којима борави живи Бог и чува свој изабрани народ да издржи до краја, до „Христове побједе“, како је поручивао у литијама наш неумрли митрополит Амфилохије.

У манастиру Дечани монах се моли за прогонитеља, од кога бодљикава жица и туђа војска штите свете мошти Стефа-

на Дечанскога. Походи пјесник Љевишку, Свете Архангеле, Грачаницу, ријеку Бистрицу, али присуствује и „сусрету“ Светог Кнеза Лазара и Црног Ђорђа, у коме великомученик козовски тјеша одсјечену главу српскога Вожда ријечима:

„Шта ће глава земљи
сем да се црви око ње гложе?
Овако смо је приметили
небу под облаке
баш као и да није откинута
него прирасла за небо као ђердан,
а сва зорна како се воздигла
и како сједи
с десне стране Оца,
као да је за њу и мјесто чувано“.

Међутим, оно што су својим животима посвједочили „Ниједи говорници“, у нашем злом времену, налази се „Изнад могућег и немогућег“. Ријеч је о 27 професора који су остали без посла 2004. године, зато што нису хтјели да се одрекну свог српског језика. Та жртва има своје претходнике и узоре у учитељима из Бјелопавлића, који су под аустријском окупацијом 1916. године, кад је наређено да се у црногорске школе умјесто ћирилице уведе латиница и из наставних програма избаци епска поезија и српска историја. У знак отпора, 14 учитеља је поднијело отказ на службу, због чега нису само остали без хљеба, већ су ухапшени и стављени на војни суд. Тројица су робијали у Црној Гори, док их је једанаесторица интернирано у злогласне логоре Болдагасон и Нежидер, гдје су остали до краја Првог свјетског рата. Њима је посвећена уводна пјесма, „Ниједи говорници“, по којој је насловљена књига Радинка Крулановића. У овој пјесми налазимо континуитет жртвовања наших просвјетара, патриота, који су бранили част српског народа, како под аустријском окупацијом, тако и под савременим окупатором, који је прегао да изврши културоцид над сопственим народом, насиљем укидајући српски језик. Учитељима из Бјелопавлића окупатор је „одсјекао језик“, како не би плашили господу из Беча и „Затирали из памћења / да не би нашли пут до себе“.

О томе како су аутошовинисти „одсјекли језик“ професорима, који су, сем покојног Новљанина Вука Велаша, сви из Никшића, отпуштени професор српског језика и писац Вес-

лин Матовић је оставио трајно свједочанство у својој књизи „Ноћ дугих маказа“, гдје наводи застрашујуће примјере „просвјетног антисрпства“. То безумље нарочито илуструје изјава једне универзитетске професорице, коју цитирамо: „Погледала сам нове програме и уџбенике и видим да су очишћени од писаца који дјецу усмјеравају према Српству. И то је добро“. Сваки коментар је сувишан!

Запис о књизи *Ниједи говорници* Радинка Крулановића био би крњ без податка да је њен аутор такође отпуштени професор философије и логике, и помоћник директора гимназије „Стојан Церовић“ у Никшићу. Стога списку „нијемих говорника“, који су наведени поименично, свакако би ваљало у неком будућем, допуњеном издању књиге додати имена и презимена бјелопавлићких учитеља, које је историја страдања српског народа у Црној Гори заувјек саставила са нововременим страдалницима за српски језик, ћирилицу и част народа, који се „не шће у ланце везати“.

И ова пјесничка књига о томе свједочи.

Александра ПЕТРИЋ

АУТОР СКУЛПТУРА МОРА БИТИ ЦИЈЕЛА ЛИЈЕПА

КРИТИКА

Српски вајар Бранислав Петрић припада генерацији вајара која се појавила на почетку овог вијека и који су именовани као представници савремене црногорске скулптуре а која се у цјелини, по општим смјерницама, креће између савременог реализма и апстрактних форми, путем којим иде савремена скулптура уопште. То је генерацији која промишља, предосјећа и живи оно што ствара.

Бранислав Петрић је из Херцег Новог. Дипломирао је вајарство 2006. године, на Факултету ликовних умјетности на Цетињу, у класи професора мр Предрага Милачића. Афирмирао се у Паризу јер је отишао тамо да живи. Његове двије скулптуре се налазе на Француском краљевском двору у Паризу. Излагао је у Херцег Новом, на Херцегновском ликовном зимском салону. У Паризу сада, уз рад, похађа магистарске студије.

Петрићев поетички кредо представља усмјереност преваходно на камен. Он га оживљава, преносећи му у току рада топлину свога тијела, мисли, осјећања и невидљиве флуиде душе. Камен спаде у сам врх пластичних материјала. Грци су своја божанства клесали од камена, а Римљани своје цареве. Култ камена био је јако развијен код старих Срба. Један вајар, једна идеја, један материјал. Његова је девиза.

Он посједује велику стваралачку енергију. Артур Шопенхауер је писао да је за умјетничко стварање од битне важности *kunstwille* (воља за умјетничким стварањем). Али и енергија. Код њега је врло јака и компензациона жеља тражења кроз умјетност већег и бољег смисла у односу на баналности свакодневног, насушног живота. Скулптура је физички тежак и занатски сложен посао. Потребна је и физичка снага и велики ентузијазам да се човјек њом бави. Вајарство је за њега нерационална срећа. Срећа треба да је на првом мјесту, а све остало се потискује и ставља под знак питања. Тако је снага стварања много већа и иде у правом смјеру. Свако другачије

размишљање доводи до краја и до престанка рада. Инспирација долази кроз рад. Његује се, развија. Она никад не треба да се „чека да дође”, јер је то лијеност.

Добро је био увијек обавијештен о догађајима на свјетској умјетничкој сцени, ипак је остао у опредјељењима вјеран себи, искрен. За разлику од умјетника који од својих дјела очекују да промијене стварност, њега политичке и социјалне теме нису инспирисале, већ је у атељеу стварао умјетност у складу са својом особеном поетиком. Велика умјетност ће доћи ако је носите у себи, а ваш лични рукопис је оно што вас чини препознатљивим. А његов препознатљив ликовни рукопис можемо окарактерисати као скулптуре рађене у духу апстракције, које називамо и скулптурама симболима, међу којима значајно мјесто заузимају и оне рађене у духу реализма.

Све његове скулптуре одишу љепотом, хармонијом али и снагом. Љепота, хармонија и снага су у умјетнику и ако то не посједује, почиње да лута. Мора да усклади оно што види, што зна и што осјећа, и то је тада он и на свом мјесту. Чињеница је да воли у себи стање хармоније илити складног сазвучја, такође и око себе, и у сваком погледу.

Његова поетика је слободна и своја, прожета једном свеопштом умности. Баш као и он. Умна слобода и слободна умност. Или, безмјерна субјективност и безмјерна објективност. Слобода смо ми сами, и кад губимо И (или) добијамо себе, увијек смо у могућности избора, одлучивања, па сами себи постајемо сопствени разлог.

У његовој умјетности има и специфичне врсте поезије блиске симболистичкој. Примјер је симболика облика. Поетско представља окосницу његове естетике. Поезија, сликарство и вајарство још увијек се сматрају умјетностима представљања. Веома је занимљива комуникација између вајарства и поезије, сазвучје поезије и камена. Иако вајарство и поезија немају исто штиво, једнако теже суштини, сажимању, једноставности. За њега је скулптура оличење једноставности. Велика изражајна снага с најмање елемената. Прихватио је камен јер се на својим почецима одлучио за једноставност.

Његова скулптура *Портрети* подсећа на стихове *Тибула* Војислава Илића, а *Форма 3* на стихове *Лабуда* Стефана Малармеа.

Портрет, 2006.

Његов портрет спада у реална дјела, глава у природној величини.

Портретску скулптуру је радио по узору на грчке и римске портрете. Док грчки умјетник представља идеју, идеал човјека, римски представља одређеног реалног човјека и придаје важност препознавању, постизању сличности са моделом.

Његов портрет има обиљежја њежности и крхкости, смирен став, антички је дискретан, уздржан и савршено пропорционалан.

На скулптури је истакнута индивидуалност човјека. Приказан је реалистички лик озбиљног младог човјека, без браде, бркова и косе. Та глава човјека одражава и непосредан израз људске природе са елементима трагичког. Уочљива је експресивност у представљању емоција људског лица. Вјерним обликовањем очију дао је емотивни набој скулптури. Скулптура је симбол духовне личности, интелектуализма. Постигнута је завидна карактерност, брижљиво су извајане појединости лица. Умјетник тежи за љупком љепотом која треба да побуђује чула и да истовремено буде племенита, да у себи носи правду, чедност, храброст и рационалност. Истовремено с љепотом и снагом присутна је и нека врста чежње у

погледу, помало сањиво расположење, постигнуто је достојанство у приказаном.

Порџреџ је скулптура која је постигла складну равнотежу између реализма и идеализма, између разума и осјећаја, између тијела и духа, између слободе и реда.

Ријеч је о дјелу које показује сву умјетникову зрелост, вјештину, занатску прије свега, као и психолошку проницљивост у анализи особе коју приказује.

Скулптура *Порџреџ* може се тумачити и као портрет Тибула, староримског лиричара који је живио у првом вијеку прије нове ере, преко кога је у истоименој пјесми *Тибуло* Војислав Илић приказао љепоту умјетности, која се може осјетити свим чулима и пружа уживање. Али само појединим људима се испуњава душа, у њима се развијају разнолика осјећања док посматрају умјетничко дјело. Војислав Илић је преко младог римског сањара приказао суштину умјетничке душе, младост која значи знатижељу, амбицију, оно неискварено дивљење свијету око себе, мир и спокој, сањарење које човјека обузме једном када западне у дубоко размишљање, које руши границе тијела и слободно је попут сна.

Петрић је сугестивно удахнуо енергију у своју скулптуру, остављајући задивљеног посматрача да домашта личност којој је подарио живот у својој скулптури.

Форма 3, 2004.

Његова скулптура *Форма 3* је апстрактно-метафорична и снажна, рефлексивна секвенца у славу живота. Има чисто естетски тј. умјетнички циљ, скулптура као естетско биће.

Читајући скулптуру у кључу авангардне умјетности можемо рећи да је карактерише одређена врста реакције на актуелно културно стање. Одликују је градивни и монтажни елементи авангарде, као што су сањивост и колажирање искуства.

Површина и волумен, и када се томе придода симетрија, пропорција и ритам, довољни су да се изрази мисао и да се преточи у скулптуру.

Форма 3 је експресивна, лирска апстракција која се базира на осјећајима.

Материја затвара и омеђује простор стварајући шупљину и празнину у скулптури.

Ствар је вајарског умјетничког дара да оствари успјела симболичка значења из материјала.

Форма 3 се може именовати као скулптура тзв. *Птице без крила*.

Њен књижевни сродник је *Лабуг* Стефана Малармеа. Лабуд је прелијепа, снијежнобијела језерска птица, префињеног, елегантног изгледа, стога је повезујемо с љепотом, елеганцијом, чистотом, грациозношћу. Он је у пјесми симбол који означава самог пјесника, али и његово стваралаштво, дакле пјесништво уопште. Приказан је као спутана птица, лишена слободе због залеђеног језера, које га држи у заточеништву. Језеро је симбол свијета у којем пјесник живи. Лабуд презире незаинтересовани свијет. И скулптор презире незаинтересовани свијет, презире незаинтересованост свијета за умјетност уопште. Тумачење никад није коначно, а скулптура је отворена за нову интерпретацију која може само да употпуни пређашње, али никад да их заврши.

Култ љепоте тријумфовао је у рукама вајара Бранислава Петрића. Он је естета, има осјећај за простор. Ликовно је образован и радан, педантан, марљив. Његова дјела ничу из његове хуманости. Шта год да ради жури да се врати „правом послу” а то је скулптура.

Умјетност понекад је потреба, понекад тежња да се потврди сопствена личност, прасак талента. Она је и говор и порука и предање и поимање свијета. Свега тога има у скулптурама Петрића. Неки зов, жеља да се благошћу и чистотом

уљепша еколошки и антихуманистички загађена свакодневица. Зато његове скулптуре имају и едукативну улогу. Овдје се ради о једном естетичком становишту које је заступао и Платон, а по коме умјетник, прије свега, мора бити филозоф, или мудрац.

„Оно умјетничко дјело које не буди емоцију није умјетничко дјело, оно које не буди лијепу емоцију није високо умјетничко дјело” Богдан Поповић.

Ружица КОМАР

КРИТИКА

ДОБРОТОМ ПРОТИВ ФАНТАСТИКЕ ЗЛА

(Михајло Орловић, *Ничија кућа*, Графид, Бања Лука, 2021)

Лирска нарација епске мисаоности у новом роману Михајла Орловића опсервира тему вјечно актуелног избјегличког живота и то у поратном из ратног апсурда. Рефлексивност грана о људском удесу међусобног насиља, о галопу библијских порока, о губљењу племенитости људског лица. У тематским круговима упечатљиво егзистирају слике о ударима зла са разних и нејасних страна. Племенито људско лице доброте, без личне кривице затечено у општем блату, осуђено је да пролази кроз разна понижења. Добротом се опире злу, не губи моралне постулате у вјери, нади, и љубави.

Експресивни наслов „Ничија кућа“ сугерише ток нарације о узроцима и посљедицама међусобног људског насиља, о отимању туђег имања и имена, о преварама, лажима кроз историју из ратних и поратних ланаца. Тече разуђена рефлексивност у преплету лирских и епских тонова. Глас наратора развија и спаја догађаје, маркира симболику у поступцима ликова. Ликови, главни и споредни, јединствено функционишу у развијању мисаоности, кроз богатство асоцијација, лексиком избјегличких, драматичних ситуација са улице, из ничије куће. Јединствена синтакса, махом, елиптичног ритма дочарава ликове у фреквентним дијалозима обликује портрете. Разнолики изражајни поступци складно егзистирају продубљујући токове симболично-метафоричне нарације. Доима се као слијед упечатљивих филмских кадрова. Еманирају снажне антиратне поруке уз упозорења о посрнулим људским мјерама вриједности, о моралном падању, уопште.

Јединствена слика свијета умјетничке стварности, роман „Ничија кућа“ опомиње о стварном злу са границе фантастике.

У цјелини композиционе структуре садржи четрдесет и два поглавља. Могу да функционишу као засебне пјесме у прози, дијелови прозне поеме у роману мозаику. Наратор зу-

мира драматичне ситуације, дијалоге ликова, који носе нетипичну фабулу. Главни ликови Лука и Борјана Гаврановић као предратни средњошколски професори су прототипови људског лица доброте. Родитељи двоје дјеце школараца у центру су нарације од почетка до краја романа, од једног до другог исељавања кроз борбу за опстанак, у поратној Бања Луци, крајем прошлог и почеком овог вијека. Њихови карактери су обликовани кроз поступке у одупирању невољама разних врста. Изнова, зачуђени бескућници постају жртве лажова, преваранта, који су без мрве осјећаја за другог. Снагом љубави у међусобној бризи за будућност дјеце опстају. Не губе се као многобројне жртве, које нијемо нестају у мутним валовима ријеке, кроз историјско вријеме. Главни ликови су избјеглице затечене на једној од завичајних улица. Физички раде да зараде новац за кору хљеба. Често их преваре они за које раде, а у преваре су укључени и они који би требали да буду чувари правде. На удару разноврсних облика зла, које граничи са фантастиком, Лука и Борјана, предратни средњошколски професори нису склони носталгичним медитацијама о завичају, попут кнеза Рјепина из Лондонске магле. Сусрећу се са пријатељима из предратног живота из отетог града, дома. Свакодневно у свим поступцима, и у псовкама не губе племенитост. Бескућници се боре за опстанак а у души су господа, варана стварно и фиктивно. Упечатљиво су маркирана психолошка стања, карактерне особине супружника, који се међусобно допуњују. Егзамплар је за Лукин карактер како је у ратном рову спасио заробљеника из супротног ратног рова. Спасио је друга из дјетињства којег је тад ошамарио, након што му је опсовао мајку. Шамар као вид правде могао је Луку је оптерећивао а могао је да изазове осветничко зло, коме се Лука супротставља на другачији начин. У поратном добу лажни станодавци, лажни добротинитељи варају, отимају. Лука се супротставља срцем које жели да помогне у невољи. У лажној невољи непознати му отима плавог реноа, баш кад је Лука хтио да помогне. Тешко зарађени новац одлази у руке лажних станодавца, а изгледа као су све ћелије друштва корумпиране, јер секташки и њихове групе шире мреже. Множе се лажни доктори наука, лажни посланици, лажни вјерници, добротвори. Питање је како поштено обезбиједити парче хљеба дјечи и новац за екскурзију. Лука, осим физичких послова пише по наруцби непознатих дисертације за будуће докторе наука.

Преко посредника добије или не добије договорени износ новаца за одрађен докторске дисертације, будућих академика. Тражећи посао Лука и Борјана обављају разне послове, на примјер, проводе ноћ поред ковчега непознатог умрлог човјека. Ситуације са границе фантастике и збиље шире рефлексивна поља о људском посрнућу, о могућој издржљивости племенитих жртви, које се боре истином у царству лажи, апсурда. Рефлексије гранају у преплету разних изражајних средстава. У елиптичној синтакси, лексички ширег спектра од псовки, у фактографски, документарном, фантастичном, бајковитом, дијалогу новелистичких обрта, у телеграфским описима унутрашњег и спољашњег свијета. Изражајно функционисање симболика бића из животињског свијета. То је познати Орловићев поступак из претходних књига (напр. роман Кебра). Симболи у роману „Ничија кућа“ су ситне животиње као станари у и око куће. То су пауци, мрави, мишеви, разни акрепи, мачке, пси, док дијелови земљаних хумки у башти изгледају као гробови.

Људски животи ликова из романа дотичу се кроз лепеже давних до садашњих ситуација у збиљи са границе фантастике. Додиривају се на судбинским стазама, узрочно посљедичног слиједа, као први власник куће, лажни власници, манипулатори, и посљедњи станари, јунаци романа, присилно исељени. Након рушења, они што их зову грађевинском мафијом саградиће на том мјесту нову бијелу кућу. Лука и Борјана ће, након седам година, обилазећи гроб своје пријатељице из некадашње школе, угледати на једном од гробова име жене давне власнице куће, једне од жртви насиља, станарке подземних ходника тврђаве Каstell.

У роману, сваки језички знак коегзистира у симболичном-метафоричним значењима. Мото из Библије о доброти наговјештава драму борбе добра и зла, лажи и истине, глади и раскалашне ситости, вјере и невјере. Истинска доброта, карактери попут Луке и Борјане суочени у фантастици зла сачуваће дјечије срце чистоте. Посљедњи станари присилно су исељени, након дупле преваре, узимањем кирије унапријед. Кључ за излазе из нараслог зла откривају, трагају кроз умијеће трпљења, суочавања са фантастиком зла. Опире се стрпљењем, његовањем доброте, љубави, у нади за бољу, племениту комуникацију међуљудског поштовања, саосјећања са другим. На том фонду опстају главни јунаци избјеглице, у отуђеном свијету.

Без елементарних услова за живот, иако су „своји на своме“, без помоћи, у завичајном окружењу, евокацијом наде из ратног рова о одбрани отетог дома.

Мотивисан мисаоношћу, у ширини катарзичних доживљаја, читалац је и насмијан и у сузама због ситуација кроз које пролазе главни јунаци Лука и Борјана. Множе се питања о смислу, апсурду било које планетарне тачке актуелне човјекове борбе кроз историју насиља фантастичних обриса. Ликови као што су Лука и Борјана казују о моћној људској доброту наспрот фантастици зла. По Достојевском ништа није фантастично као ствараност из које треба уочити и издвојити типично. Елоквентно, осјећајно, мисаоно Орловићево уочавање, типичног ствара умјетничку слику универзалних значења. Племенити стваралачки немир се опире слојевитом ланчано м насиљу, преварама, отимању, лажима, самобманама, зависти, пороцима отуђености у апсурдном процесу. Главни јунаци Лука и Борјана, супружници у међусобном саосјећању, разумијевању трагају стазе племенитог одгајања своје дјеце, школараца, као у предратно доба у васпитавању школске дјеце, уопште. Добротом, љубављу, надом, вјером, чистотом дјечије душе, изнова налазе снагу затечени у општем апсурду, „сукобу између људске потребе и неразумне тишине свијета“ (А. Ками, Мит о Сизифу).

Лука и Борјана желе да помогну другима, и не би угрозили животе других и другачијих. Пролазећи кроз искушења, преварени у сплеткама превараната у исељавању, пресељавњу, исељавању, они саосјећају са другима. Стога су, често, жртве разних манипулатора. Умјетничко свједочење о сложености гласова са избјегличке улице, наратор интелектуалном дистанцом, фактографски снима и детаље (нпр. конзерве из Црвеног крста не одговарају мачкама) Роман „Ничија кућа“ о поратном избјегличком тумбању кореспондира са антиратним порукама изузетног романа „Топ је био врео“ В. Кеџмановића. Јединствена експресији поратне избјегличке теме, Михајла Орловића издваја у разноликим токовима савремене литературе на српском језику.

ПОВЕЉУ

ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

ЗА 2012. ГОДИНУ

МАТИЦА СРПСКА

ДОДЕЉУЈЕ

ГРУПИ ПРОФЕСОРА И НАСТАВНИКА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА из Црне Горе,

која је сруженим оштрим утицајем српскога језика

У Новом Саду

8 АПРИЛА 2013. Г.

Генерални секретар

Председник

Штампање овог броја помогло је Министарство спољних веола
Републике Србије, Уиравa за сарадњу с дијаспором и Србима у региону.

Првих шест бројева овога часописа изишло је
под именом **Распеће језика српскога**.
Часопис је настао 2004. године као израз отпора
групе никшићких средњошколских професора
насиљу над именом српског језика у Црној Гори.
Од августа 2006. излази под именом **Слово**.